

NE TU, NE TAM

СВЕТИ ГЕОРГИЈЕ АЕЛАНО 328

TANJA PETROVIĆ

NE TU, NE TAM

Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika

Tanja Petrović

Tanja Petrović
NE TU, NE TAM
Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika

© 2006, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzenta Janez Justin, Dubravko Škiljan
Prevod Maja Đukanović
Jezikovni pregled Apolonija Gantar
Redakcija Tinka Selič
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj ZRC SAZU
Založnik Založba ZRC
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana

Izid knjige je podprla Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616568531>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.41:316.72
811.163.41'27

PETROVIĆ, Tanja, 1974-

Ne tu, ne tam : Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika / Tanja Petrović ; [prevod Maja Đukanović]. - Ljubljana : Založba ZRC, 2006

ISBN 961-6568-53-1
227880192

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

NE TU, NE TAM

**Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna
ideologija v procesu zamenjave jezika**

TANJA PETROVIĆ

LJUBLJANA 2006

VSEBINSKO KAZALO

PREDGOVOR	9
1. JEZIKOVNA PROBLEMATIKA MAJHNIH ETNIČNIH SKUPIN NA PROSTORU JUGOVZHODNE EVROPE.....	15
Problem določanja pojma <i>manjšina</i>	15
Zamenjava jezika in kulturno-jezikovna identiteta manjšinskih skupnosti	16
Dosedanje jezikoslovne obravnave majhnih etničnih skupnosti na območju jugovzhodne Evrope	17
Nove metodološke paradigme	21
Srbi v Beli krajini: socio-kulturna in sociolingvistična situacija	23
Nekaj terminoloških opomb.....	26
Zgodovina naselitve Srbov v Beli krajini.....	29
Zemljepisna lega in pomen meje.....	30
Etnične skupine v Beli krajini – stališča in odnosi.....	35
»Drugi narod«: predstave in stereotipi o Uskokih	36
2. ETNOLINGVISTIČNA VITALNOST SRBOV V BELI KRAJINI	41
Etnolingvistična vitalnost in idiomi majhnih etničnih skupnosti.....	41
Etnolingvistična vitalnost: teoretični koncept.....	43
Status.....	44
Demografija.....	46
<i>Distribucija govorcev</i>	46
<i>Število govorcev in drugi podatki, pridobljeni s popisom prebivalstva</i>	47
<i>Razpad SFR Jugoslavije in identiteta Srbov v Beli krajini v zrcalu demografskih podatkov</i>	49
<i>Mešani zakoni</i>	51
<i>Migracije</i>	52
Institucionalna podpora.....	53
Socialne mreže in etnolingvistična vitalnost.....	55

3.	JEZIKOVNA PRAKSA SRBOV V BELI KRAJINI	57
	Jezikovna praksa in proces zamenjave jezika	57
	Alternacija kodov: definicije in razmejitve.....	57
	Alternacija kodov in proces zamenjave jezika.....	59
	Omejitve pri analizi rabe jezika pri Srbih v Beli krajini	60
	Alternacija kodov in starostna stratifikacija	63
	Leksikalna izposoja.....	64
	Leksika tradicionalne kulture in proces zamenjave jezika.....	64
	Besedišče novejšega datuma	69
	Strukturalne interference	70
	Nestabilnost jezikovne norme	71
	Diglosija in proces zamenjave jezika	73
4.	TEORIJA JEZIKOVNE IDEOLOGIJE	76
	Jezikovna ideologija: teoretični koncept	76
	Mesto ideologije v preučevanju jezika kot družbenega fenomena ..	77
	Analiza diskurza in rekonstrukcija družbene resničnosti	80
	Jezikovna ideologija: definicije	82
	Jezikovna ideologija in analiza diskurza	84
	Metapragmatična zavest	85
	Ideološka jedra	85
5.	ZAMIŠLJANJE SKUPNOSTI NA PROSTORIH BIVŠE	
	JUGOSLAVIJE IN SRBI V BELI KRAJINI.....	88
	Zamenjava jezika in proces oblikovanja nacij	88
	»Zunanja« oblikovanja identitete Srbov v Beli krajini.....	89
	Diskurzivno oblikovanje Balkana.....	91
	<i>Diskurzivno oblikovanje balkanske jezikovne ideologije.....</i>	93
	Diskurzivno oblikovanje nacije.....	96
	Diskurzivno oblikovanje manjšine.....	101
	Diskurzivno oblikovanje zamejstva	104
	»Strokovni diskurz« o procesu zamenjave jezika in njegovo	
	ideološko ozadje	108
	Etična dimenzija raziskovanja majhnih etničnih skupnosti..	109
	Ideološka oblikovanja avtentičnosti	110
	<i>Avtentičnost jezika: »elitni« in »narodni« koncept</i>	
	<i>avtentičnosti</i>	111
	<i>Ideologija avtentičnosti in spolna diferenciacija</i>	114

6.	JEZIKOVNA IDEOLOGIJA V DISKURZU SRBOV V BELI KRAJINI: IDEOLOŠKA JEDRA	116
	Čistost jezika	116
	Nacionalni jezik in materni idiom.....	121
	Diskurz nostalgije	125
	Jezikovna ideologija kot »večglasje«	131
7.	JEZIKOVNA IDEOLOGIJA IN METAPRAGRAMATIČNA ZAVEST	134
	Metapragmatični diskurz	134
	Eksplicitna metapragmatika	137
	Izgovor	138
	Besedišče.....	139
	Implicitna metapragmatika.....	141
	Alternacija kodov in jezikovna ideologija	142
	<i>Besedilno izposojanje</i>	143
	<i>Ustvarjanje parov</i>	144
8.	IDEOLOŠKE FUNKCIJE PREMEGA GOVORA V DISKURZU SRBOV V BELI KRAJINI.....	146
	Premi govor in jezikovna ideologija	146
	Premi govor in pozicija avtorja diskurza.....	148
	Preklapljanje kodov pri navajanju premega govora.....	150
	Metapragmatika premega govora: oblike in funkcije.....	156
	Razmerje med premim in odvisnim govorom v narativnem diskurzu Srbov v Beli krajini	162
9.	JEZIKOVNA IDEOLOGIJA IN ODNOS MED SOGOVORCI ...	165
	Dialog raziskovalec – informator: stik in spopad med ideologijami.....	165
	Avtoriteta in razmerje med sogovorci.....	167
	Avtoriteta standardnega jezika.....	168
	Avtoriteta starosti in lokalnega znanja	170
	Vpliv jezikovne pripadnosti raziskovalca na diskurz Srbov v Beli krajini.....	172
	Skupno znanje in odnos med sogovorci.....	174

10. ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA.....	177
CITIRANA LITERATURA	181
'NEITHER HERE NOR THERE': THE SERBS OF BELA KRAJINA AND THEIR LANGUAGE IDEOLOGY IN THE PROCESS OF LANGUAGE SHIFT (<i>Summary</i>)	205
KAZALO POJMOV, OSEBNIH IN ZEMLJEPISNIH IMEN	211

PREDGOVOR

Ko sem se začela ukvarjati s problematiko, ki jo želim predstaviti na pričujočih straneh, sem bila pogosto deležna vprašanj kot: ali sem po rodu Belokranjka, ali so ljudje, o katerih pišem, moji sorodniki ali rojaki. Rada bi že na začetku pojasnila, da z ljudmi, o katerih pišem, nisem v nobenem od tovrstnih razmerij, nasprotno, zelo dolgo se nisem niti zavedala njihovega obstoja: za majhno srbsko skupnost v Beli krajini sem izvedela od Avstrijca, dr. Christiana Promitzerja, zgodovinarja z Oddelka za zgodovino jugovzhodne Evrope na Univerzi v Gradcu, v času, ko sem še živela v Beogradu, ki se je v tistem obdobju mukoma vračal v vsakdanje življenje, ki ga je prekinilo trimesечно bombardiranje. Dr. Promitzer se mi je oglasil s predlogom, da v okviru projekta *Skrite manjšine med centralno in južno Evropo (Versteckte Minderheiten zwischen Zentral- und Südosteuropa)*¹ sodelujem z raziskavo o srbskih naseljih v Beli krajini. Predlog sem z veseljem sprejela, čeprav se takrat še nisem zavedala, da bo začetek dela na projektu sovpadel z mojim prihodom na podiplomski študij Lingvistike govora in teorije družbene komunikacije na Fakulteti za podiplomski humanistični študij Institutum Studiorum Humanitatis v Ljubljani,² kjer sem oktobra 2005 zagovarjala disertacijo z naslovom *Srbi v Beli krajini: Jezikovna ideologija in proces zamenjave jezika*, ki je bila izhodišče za nastanek pričujoče knjige. Življenje v Ljubljani, natančneje življenje med Ljubljano in Beogradom, kakršno živim zadnjih šest let, me je približalo osebkom mojega raziskovanja na način, ki je zame veliko pomembnejši kot skupno etnično poreklo: v določeni meri z njimi delim postmodernistično izkušnjo *biti med ali biti na obeh straneh*. Načini preživljanja te izkušnje, o katerih priča jezik, so poglavitna tema moje študije, ki jo posvečam Srbom v Beli krajini, z željo, da bi svoje večstransko pripadanje in večglasje, v katerem živijo in ki ga analiziram na naslednjih straneh, čim pogosteje doživljali kot prednost, redkeje pa kot vir nelagodja. Čeprav se tudi sama zavedam, da pripadati *tako tam kot tukaj* pogosto prehaja v boleč občutek nepripadanja (eden mojih sogovorcev je ta občutek strnil v besede, ki so v naslovu te knjige),

¹ Projekt je finančno podprl Avstrijski sklad za pospeševanje znanosti (FWF, projekt P15080).

² Bivanje in študij v Ljubljani ter raziskovanje te teme mi je omogočila štipendija HESP.

verjamem, da tak položaj prinaša tudi veliko zadovoljstva. To prepričanje vpliva tudi na moje lastno življenje.

Prihod v Ljubljano pa ni edini splet okoliščin, ki se nanaša na moje raziskovanje v Beli krajini. Študija, ki je sad tega raziskovanja, je namreč rezultat veliko srečnih okoliščin in s svojim nastankom povezuje različne ljudi na različnih straneh sveta. Temelji na rezultatih, do katerih sem kot raziskovalka na Balkanološkem inštitutu SANU v Beogradu prišla z delom na projektu *Etnolingvistična in sociolingvistična raziskovanja beguncev in multietničnih skupnosti na Balkanu* pod vodstvom dr. Biljane Sikimić³ ter na bilateralnem projektu *Koncept časa in prostora pri južnih Slovanih*, ki se je v letih 2004 in 2005 udeleževal skozi sodelovanje Balkanološkega inštituta v Beogradu in Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Z mojim terenskim delom sovpadajo terenska raziskovanja pravoslavni vasi v Beli krajini dr. Duške Knežević Hočevar z Inštituta za medicinske vede ZRC SAZU, ki mi je prijazno odstopila transkripcije gradiva, posnetega na terenu, kar mi je v posameznih delih študije omogočilo, da pridem do sklepov, ki brez primerjanja njenega in mojega gradiva ne bi bili mogoči, za kar se ji pristrčno zahvaljujem. Gradivo, ki sem ga dobila od nje, je v besedilu navedeno ob njenih inicialkah (DKH).

S ključnimi teoretičnimi in metodološkimi zasnovami, na katerih temelji pričujoče delo, sem se seznanila med delom na projektu *Shared Mental Representations and Language Patterns: Research Strategies and Empirical Studies*, ki ga je vodila prof. dr. Olga Mladenova z Univerze v Calgaryju (Kanada) v letih od 2002 do 2004.⁴ Ko sem pripravljala bibliografijo jezikoslovnih del, ki obravnavajo razmerje med jezikovnimi in kulturnimi vzorci za obdobje med 1980 in 2004, sem se srečala z veliko zanimivimi in spodbudnimi besedili, v katerih se teoretično in na konkretnih primerih razvija in uporablja koncept jezikovne ideologije. Ker sem takrat že imela za seboj dve leti terenskega dela in veliko zbranega gradiva, je bilo zame »odkritje« omenjenega koncepta še zadnji manjkajoči del sestavljanke, ki je omogočil, da se je iz številnih delčkov, kot so transkripcije gradiv, posnetih na terenu, etnografski in zgodovinski podatki, znanje, pridobljeno iz literature in dotedanjega šolanja, sestavila slika, ki se zdi dovolj logična, da je mogoče upravičiti njeno uporabnost, ter hkrati dovolj zanimiva in izzivalna, da sem ji posvetila nekaj let raz-

³ Projekt je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Srbije (projekt št. 2176).

⁴ Projekt je financiral Social Sciences and Humanities Research Council of Canada.

iskovanja. Prav to sliko sem poskušala predstaviti na sledečih straneh. Njene končne poteze so nastale skozi imaginarni dialog s sogovornici, kot so J. J. Hill, K. Woolard, P. Kroskirty, M. Silverstein, J. A. Lucy, S. Gal, L. Tsitsipis, J. Vershueren in drugi. Ko sem preučevala to temo, je največje zadovoljstvo pomenilo to, da sem v njihovih besedilih pogosto odkrivala lastne misli in sklepanja. Imela sem srečo, da sem se z enim od omenjenih avtorjev, Lukasom Tsitsipisom, tudi dejansko pogovarjala. Najini pogovori so mi skupaj z njegovimi besedili predstavljali veliko pomoč in navdih. Posebej sem mu hvaležna za nasvete, prijateljstvo in gostoljubnost v času mojega bivanja v Solunu.

Med študijem v Ljubljani sem imela srečo, da sem bila med študenti profesorja Dubravka Škiljana. Njegovo strokovno znanje, posvečenost delu, ki ga opravlja, in odgovornost, ki jo je redko mogoče srečati, so bili močna spodbuda za delo, hkrati pa so lajšali napore, ki to delo spremljajo. Dobre strani tega besedila, temelječega na disertaciji, ki je nastajala pod njegovim mentorstvom, so v veliki meri njegova zasluga.

Mojim informatorjem, prebivalcem Bojancev, Marindola, Miličev, Paunovičev, Adlešičev, Semiča in drugim Belokranjcem sem hvaležna, ker so bili pripravljene pogovarjati se z menoj in za čas, ki so mi ga posvetili, čeprav so imeli mnogi med njimi v tistih trenutkih pomembnejše delo in lastne skrbi. Še toliko bolj sem jim hvaležna za vedno topel sprejem, skrb, pršut, grozdje, vino, vabila na *slave* in vse, zaradi česar sem imela ob vsakem odhodu v Belo krajino občutek, da se vračam domov.⁵ Za tak občutek je v veliki meri zaslužna tudi družina Jakša iz Semiča, moji prijazni gostitelji v času bivanja v Beli krajini.

Zahvaljujem se tudi dr. Otu Lutharju za pomoč pri objavi te knjige ter osebam, ki so branju rokopisa posvetili veliko časa in energije: prevajalki dr. Maji Đukanović in lektoricama dr. Apoloniji Gantar in Tinki Selič. Nenazadnje hvala Đorđu za ljubezen in potrpežljivost, predvsem pa za pripravljenost, da začne z življenjem, v katerem od mene pogosto dobi manj, kot si zasluži. Želim se zahvaliti tudi svojemu očetu, čigar podpora in tiho, neobremenjujoče zaupanje vame so mi omogočili, da postanem to, kar sem.

*

⁵ Čeprav so bili vsi moji informatorji iz omenjenih vasi prijazni in gostoljubni, sem še posebno hvaležna Zdravku in Milki Vukčević ter Mariji Vrlinić iz Bojancev, Simu Selakoviću iz Marindola, Janji Jakovac iz Miličev ter pokojnima Alojzu in Mariji Cvitkovič iz Adlešičev.

Besedilo, ki sledi, je razdeljeno na deset poglavij. V prvem poglavju je predmet raziskovanja – srbska etnolingvistična skupnost v Beli krajini – umeščena v določen znanstveno-metodološki in prostorski kontekst: predstavljena so dosedanja raziskovanja majhnih etničnih skupnosti z jezikoslovnega zornega kota na prostoru jugovzhodne Evrope ter možnosti, ki jih odpirajo novi metodološki pristopi in teoretične zasnove na področju raziskav jezika kot oblike družbene prakse. V nadaljevanju so predstavljeni osnovni zgodovinski, zemljepisni in etnografski podatki o Srbih v Beli krajini.

V drugem poglavju raziskujem jezikovno situacijo v tej skupnosti s pomočjo spremenljivk, definiranih v okviru sociolingvističnega koncepta etnolingvistične vitalnosti, in sicer so to: status, demografija in institucionalna podpora. Informacije, predstavljene v tem poglavju, omogočajo »objektivno sliko« o stanju maternega idioma Srbov v Beli krajini. Ta slika kaže nizko etnolingvistično vitalnost in proces zamenjave jezika, v katerem srbski materni idiom odstopa številne funkcije in domene komunikacije slovenskemu idiomu.

Tretje poglavje prinaša pregled osnovnih značilnosti jezikovne prakse Srbov v Beli krajini, tipičnih za pripadnike skupnosti, ki so v procesu zamenjave jezika. To so alternacija kodov (preklapljanje kodov, mešanje kodov, različni procesi interference na leksikalni ravni), nestabilnost inherentne norme itd.

V četrtem poglavju je predstavljen teoretični koncept jezikovne ideologije, ki je nujen za analizo zamenjave jezika kot procesa, ki rezultira iz napetosti med lokalno in nacionalno identiteto.

Od petega poglavja dalje prehajam na različne diskurze, skozi katere se oblikuje in iz katerih je mogoče razbrati jezikovno ideologijo. V petem poglavju se ukvarjam z diskurzi, ki so značilni za proces ustvarjanja nacij v različnih zgodovinskih trenutkih na prostoru nekdanje Jugoslavije in so v zvezi s konceptualizacijo Srbov v Beli krajini kot skupnosti »od zunaj«, in sicer z vidika različnih opazovalcev: etnografov, zgodovinarjev, politikov in novinarjev. Te diskurze poskušam postaviti v širši kontekst, pri čemer opozarjam tudi na evolucijo odnosov med večjezičnostjo in nacionalno državo na širši, evropski ravni. V tem poglavju se dotikam še ene oblike ideoloških konstrukcij, ko gre za jezikovno identiteto, in sicer konstrukcij, ki jih oblikujejo sami raziskovalci jezikovnih skupnosti in njihovih idiomov.

Namen šestega poglavja je pokazati, kako centralni ideološki pojmi, ki sem jih obravnavala v petem poglavju in se pojavljajo na nivoju »nacionalnega« ter so v povezavi z ideologijo nacionalnega standardne-

ga jezika, postanejo del diskurza v lokalnih okvirih, z njihovo pomočjo pa se definirajo vloge in odnosi znotraj srbske skupnosti v Beli krajini.

Od sedmega poglavja dalje se težišče analize prenese s tematskih vozlišč in predstav o jeziku, ki so razvidne na ravni vsebine diskurza, na raven samega jezikovnega gradiva – ukvarjam se torej z »branjem« jezиковne ideologije oziroma s pogledi na jezik in širše družbene odnose, razvidne iz jezikovnega gradiva, v procesih rabe jezika in oblikovanja diskurza. Pri tovrstni analizi se zdi nujno izhajati iz pojmov, kot so *metapragmatična zavest*, ki govorcem omogoča ideološko motivirano rabo jezika in izbiro jezikovnih sredstev, ki jih imajo na voljo, ter *refleksivnost* kot ena bistvenih značilnosti jezika, na kateri temelji njegova ideološka raba. V sedmem poglavju obravnavamo jezikovne pojave, na katere se govorniki osredotočajo v procesu oblikovanja diskurza. Pri tem bodisi komentirajo posamezne vidike jezikovne rabe bodisi s pomočjo določenih jezikovnih sredstev »signalizirajo«, kateri elementi diskurza in katere ravni jezikovne strukture so posebno pomembne pri izražanju jezikovne ideologije.

V naslednjih poglavjih se posvečam konkretnim pojavnim oblikam medsebojne pogojenosti jezikovne ideologije in uporabe jezika pri Srbih v Beli krajini. Ta pogojenost temelji na metapragmatični dejavnosti govornika, ki je bodisi implicitna bodisi eksplicitna. Osmo poglavje se ukvarja z ideološkimi funkcijami premege in odvisnega govora, z obliko diskurza, ki zaradi svojega refleksivnega potenciala govorcem omogoča, da skozi jezikovno rabo izražajo lastne poglede na družbeno realnost.

V devetem poglavju poskušam pokazati, kako konkreten odnos med raziskovalcem in informatorji ter njihove vloge in statusi pogojujejo rabo jezika in manipulacijo z določenimi jezikovnimi sredstvi – z namenom izpostaviti avtoriteto sogovorcev –, glede na idiom, ki ga uporabljajo.

Deseto, sklepno poglavje prinaša povzetek izpeljanih sklepov, pri čemer posebno pozornost posvečam družbeni pogojenosti zamenjave jezika na eni strani in posledicam, ki jih ima proces zamenjave jezika na družbene skupnosti na drugi, poleg tega pa tudi osnovnim in širše relevantnim družbenim pojavom in procesom, ki pogojujejo zamenjavo jezika, kot so oblikovanje nacionalnih držav, nasprotja med nacionalnimi in lokalnimi interesi itd. Za širšo teoretično problematiko lingvistične antropologije so izsledki, ki so nastali pri preučevanju zamenjave jezika s stališča jezikovne ideologije, izredno pomembni, kar v tem poglavju še posebej izpostavljam.

JEZIKOVNA PROBLEMATIKA MAJHNIH ETNIČNIH SKUPIN NA PROSTORU JUGOVZHODNE EVROPE

PROBLEM DOLOČANJA POJMA MANJŠINA

Na področju vzhodne in jugovzhodne Evrope živi približno štirideset milijonov ljudi, ki jih je mogoče uvrstiti med pripadnike manjšinskih etničnih skupin (Suppan 1996: 10). Vprašanje identifikacije in definicije pojma (*etnična*) *manjšina* je zelo zapleteno tako zaradi velikega števila meril, ki lahko pojem opredelijo, kot zaradi raznolikosti samih skupin, ki sodijo v to kategorijo. Osnovni problem pri določanju splošno veljavne definicije manjšine je določanje skupnih značilnosti, s katerimi bi bilo mogoče zajeti vse manjšinske skupnosti.

Ena osnovnih in na prvi pogled opaznih razlik med različnimi manjšinskimi skupinami je njihov pravni status. Po eni strani je pravni status manjšine nekaterim priznan in zajema tudi določeno stopnjo institucionalne podpore na področjih, kot sta izobrazba in kultura, po drugi strani pa nekatere manjšine takega statusa nimajo. Zavest o pripadnosti skupini in o drugačnosti od večine obstaja tudi pri tistih manjšinah, ki niso politično aktivne in si kot skupina ne želijo biti navzoče v javnem življenju. Kot primer take skupnosti navajamo Slovence na južnem Štajerskem ter Pomake v Bolgariji. Pripadniki teh skupin se izogibajo izpostavljanju kakršne koli posebne etnične identitete in celo menijo, da bi jim priznanje posebne identitete škodovalo (o identiteti teh skupin gl. Zemljič 1994; Todorova 1997; Brunnbauer 1999). O tem, da institucionalna priznanost neke skupine kot manjšine ni avtomatično tudi prednost za njene pripadnike, priča primer Muslimanov v Zahodni Trakiji, ki so edina priznana manjšina v Grčiji, hkrati predstavljajo ekonomsko najšibkejši ter diskriminiran del družbe (Trubeta 1999), medtem ko številno prebivalstvo slovanskega porekla, ki živi med Edeso in Solunom, ni priznано kot manjšina in je politično ter družbeno skoraj nevidno, obenem pa živi na enaki ravni kot večinsko prebivalstvo (Voss 2004).

Na tem mestu si moramo zastaviti vprašanje, ali je take skupine sploh treba opredeliti kot manjšine, saj si v večini primerov same tega ne želijo. Subjektivno videnje kulturne različnosti lahko vodi v občutek družbene izločenosti, ki je pogosto navzoč pri članih takih skupnosti že zaradi tega, ker jih večina vidi kot drugačne. Zato lahko manjšino de-

finiramo v odnosu do večine kot skupino, katere pripadniki imajo vsaj eno skupno značilnost, ki določa kolektivno identiteto (jezik, etnično poreklo, religija), po kateri se ta skupina razlikuje od večine.

Samoperpcijo in identiteto takih skupin moramo obravnavati kot dinamično kategorijo: če pride do določenih družbenih in političnih sprememb, se lahko v veliki meri spremenijo tudi identiteta skupine ter njene »zahteve« do večinske skupnosti. V vsakem primeru identiteta ni enopomenska in statična kategorija. Zato danes v družboslovnih in humanističnih znanostih, ki se ukvarjajo s to problematiko, prevladujejo koncepti, kot so *večstranska identiteta*, *spremenljiva identiteta*, *zamenjava identitete* (ang. *multiple identities*, *switching identities*, *shifting identities*). Vse to zahteva ustrezno teoretično osnovo in metodološki aparat, ki omogoča pristop k identiteti kot dinamičnemu fenomenu. Take teorije in metodologije se v tistih področjih jezikoslovja, kjer je jezik obravnavan kot družbeno pogojeni fenomen, v zadnjih desetletjih intenzivno razvijajo.

ZAMENJAVA JEZIKA IN KULTURNO-JEZIKOVNA IDENTITETA MANJŠINSKIH SKUPNOSTI

Problematika zamenjave jezika (ang. *language shift*) in razmerja med tem procesom, ki je opredeljen kot postopen ali nepričakovan prehod posameznika ali skupine iz enega jezika v drugega (Crystal [Kristal] 2003: 33, f. 31),⁶ ter kulturno-jezikovne identitete je v okviru sociolingvistike in antropološkega jezikoslovja pritegnila pozornost mnogih raziskovalcev. To zanimanje opazno narašča v zadnjih desetletjih, saj se zamenjava jezika praviloma pojavlja kot posledica družbenih procesov, kot so migracije, industrializacija in deagrarizacija, ekonomski razvoj ipd., hkrati pa so ti procesi zelo prisotni v sodobnem svetu. Sociolingvistična raziskovanja zamenjave jezika se glede na objekt preučevanja delijo na najmanj dve celoti: prvo sestavlja raziskovanje procesov jezikovne (in kulturne) adaptacije sodobnih migrantov in zajema predvsem dežele zahodne Evrope in ZDA, drugo pa raziskovanje sociolingvističnih procesov pri t. i. avtohtonih manjšinah.⁷ Ker so udeleženci zamenjave

⁶ Winford (2003: 15) zamenjavo jezika definira kot »proces, v katerem neka skupina delno ali v celoti opusti materni jezik v korist drugega jezika«.

⁷ Termin avtohtona manjšina je tu uporabljen z namenom vzpostaviti razliko med manjšinskimi skupinami, ki živijo na določenem prostoru že več stoletij, in recentnimi migracijami, vendar ne v pomenu, ki ga termin dobi v slovenski in

jezika praviloma pripadniki manjšinskih skupnosti, je ta proces, ko gre za avtohtone manjšine, najpogosteje povezan z obmejnimi območji.

V Evropi je zanimanje za manjšinske jezikovne skupnosti, predvsem za tiste na področju vzhodne in jugovzhodne Evrope, v veliki meri pogojeno z dvema, v bistvu nasprotnima si družbenopolitičnima procesoma: s širjenjem Evropske unije in z razpadom bivših socialističnih dežel (SFR Jugoslavija, Sovjetska zveza itd.). Vzpostavljanje novih državnih meja oziroma pripisovanje novega pomena že obstoječim vsekakor vpliva na proces oblikovanja identitete in jezikovno vedenje pripadnikov avtohtonih manjšin ter na funkcije posameznih idiomov na njihovem večjezičnem repertoarju; s pospešenim gospodarskim razvojem postane prestižni jezik večine praviloma neke vrste pogoj za vklapljanje v ekonomske procese in simbol napredka, ki je vrednostno nasproten idiomu manjšine. Nelde (2000: 41) opozarja prav na to vrsto konflikta, s katerim so soočeni govorci »manj rabljenih jezikov« (ang. *less used languages*), ki pripadajo avtohtonim manjšinam znotraj Evropske unije. Ti se poskušajo asimilaciji izogniti s procesom oblikovanja posebne identitete, ki jih loči od večine, hkrati pa se poskušajo kot državljanji integrirati v družbo in biti sprejeti s strani večinske skupnosti.

Tako formuliran konflikt identitete bo osrednje vprašanje tudi v pričujočem besedilu, kjer se bomo ukvarjali z njegovimi pojavnimi oblikami pri govorcih srbskega jezika v južni slovenski pokrajini, Beli krajini. Ta etnolingvistična skupnost⁸ namreč na določen način povezuje omenjene aktualne vidike obravnavanja problematike identitete in zamenjave jezika pri avtohtonih manjšinah: opazne sociolingvistične spremembe, ki so se v jezikovnem vedenju njenih članov pojavile v zadnjih petdesetih letih, so posledica tako pospešenega ekonomskega razvoja in sprememb v socialnih strukturah kakor tudi političnih procesov, ki so nastali s spremembo meja ter z razpadom enih in ustanavljanjem drugih državnih in naddržavnih skupnosti.

DOSEDANJE JEZIKOSLOVNE OBRAVNAVE MAJHNIH ETNIČNIH SKUPNOSTI NA OBMOČJU JUGOVZHODNE EVROPE

Uporaba jezikoslovnih metod pri obravnavanju majhnih etničnih skupnosti lahko v veliki meri izboljša pogled na strategije, ki jih te skupine

nekaterih drugih evropskih zakonodajah, kjer avtohtonost manjšine zajema tudi njeno institucionalno priznanost.

⁸ Etnolingvistična skupnost je skupina ljudi, ki si delijo iste norme, vrednosti in jezikovne interakcije (Hamers/Blanc 1989: 166).

izbirajo v procesu oblikovanja identitete, saj, kot poudarja Bickel (1998: 16), »jezik zagotavlja pomembna sredstva za izražanje življenjskih stilov in oblikovanje družbenih identitet«.

Problematika jezikov v stiku, s tem pa tudi majhnih jezikovnih in etničnih skupnosti, je že sorazmerno dolgo predmet jezikoslovnega zanimanja, vendar se je to zanimanje v 19. in v večjem delu 20. stoletja kazalo skoraj izključno v okviru dialektologije, in sicer v raziskavah zemljepisno pogojenih variacij v jezikovnem sistemu. V evropski dialektologiji 20. stoletja izstopajo mnenja, ki jih Williams (1973) imenuje *pastoralno izročilo* in ki temeljijo na retoriki, »ki se nenehno ozira nazaj proti domnevno čistejši, podeželski, homogeni in izvirni preteklosti, pogosto z nostalgijo in v iskanju moralnih smernic«. Zato cilj dialektologije ni bil

»obravnavati vzorcev sodobne jezikovne rabe, temveč ponuditi odgovore na vprašanja o zgodnejši zgodovini jezika v okviru filološke tradicije 19. stoletja. Osnovni namen je bil preučevati sodobne odraze starejših jezikovnih oblik v njihovem naravnem okolju, pri čemer so se raziskovalci osredotočali na govorce in kraje, ki so se izognili zunanjim vplivom.« (Milroy/Gordon 2003: 12)

Variacije v jeziku, ki so izhajale iz stikov z drugim idiomom, v okvirih take teoretične in metodološke paradigme niso bile v središču pozornosti raziskovalcev: prav nasprotno, raziskovanju so bile podvržene le tiste točke, za katere so domnevali, da so izolirane od vpliva drugih idiomov in zato najbolj ohranjajo stare jezikovne značilnosti. Raziskovalci so iskali »idealne govorce«, od katerih bo mogoče dobiti najčistejšo podobo jezika (Dorian 1981: 3). Chambers in Trudgill (1998: 29) poudarjata, da je »v celotni tradicionalni dialektologiji Evrope starejši, neizobražen moški, ki živi na odročnem vaškem področju«,⁹ ocenjen kot idealna izbira za informatorja v dialektološkem raziskovanju. V ameriški dialektologiji je v 20. stoletju prišlo do pomembnega premika v smeri obravnave sodobnega stanja v jeziku,¹⁰ medtem ko evropsko dialektologijo še naprej zaznamuje poglobljenost v pastoralno tradicijo.¹¹

⁹ Za to kategorijo informatorjev omenjeni avtorji uvajajo kratico NORM (ang. non-mobile oral rural male). Zanimivo je, da se v slovenski dialektologiji prav zaradi nemobilnosti in pomanjkanja izobrazbe štejejo za idealne informatorje ženske.

¹⁰ Kurtah (1972: 11) poudarja: »Še pred kratkim so bili obsežni pregledi omejeni samo na narodne govore, posebej na podeželju, medtem ko so v Jezikoslovnem atlasu Združenih držav obravnavane vse skupine prebivalstva, ne glede na njihovo velikost, in predstavljene vse družbene plasti.«

¹¹ To v veliki meri velja tudi za evropsko antropološko jezikoslovje in nacionalno folkloro.

Južnoslovanska dialektologija ne odstopa od te splošne usmeritve. Dialektologi so na tem prostoru kazali veliko zanimanje za obravnavo izoliranih idiomov, predvsem zato, ker se v njih lahko ohranijo starejše jezikovne značilnosti, ki jih ni več mogoče najti v naprednejših centralnih delih jezikovnega areala,¹² inovacije, ki so posledica stika z drugim idiomom, pa so večinoma ignorirali kot nepomembne.¹³ Spremembe se v jeziku manjšine zaznamujejo kot *kvarjenje*, kot informatorji pa so izbrane osebe, pri katerih se takšno kvarjenje kaže v najmanjši meri.¹⁴ Tako srbski jezikoslovec Pavle Ivić v študiji o narečju galipolijskih Srbov, ki danes živijo v vzhodni Makedoniji v mestecu Pehčevo na robu Maleševske doline in so priseljeni iz vasi Bajramiče v bližini Galipolija na ozemlju današnje evropske Turčije, kot glavni cilj svojega dela izpostavlja rekonstrukcijo

¹² Tu navajamo le nekaj značilnih dialektoloških študij izoliranih jezikovnih skupnosti, katerih avtorji so južnoslovanski dialektologi: Ivić (1957) preučuje govor galipolijskih Srbov v Makedoniji, Tomić (1984 in 1987) srbske dialekte v Romuniji, Ivić (1966, 1994, 1994a, 1997), Stepanović (2000), Rakićeva (1997, 1998) govore v srbskih in hrvaških naseljih na Madžarskem, Vukićević (1984–85) dialekte Srbov v Makedoniji itn.

¹³ Pomanjkanje zanimanja za stik med jezikoma na teh prostorih v sodobnem jezikoslovju je v velikem nasprotju z dejstvom, da so prve raziskave tega pojava vezane prav na ozemlje Balkana: Schuchardt (1884: 30) omenja razpravo G. Lucia iz leta 1666 o mešanici hrvaških in romanskih dialektov v Dalmaciji, temelječo na zapiskih iz 14. stoletja (po Clyne 1987: 452). Schuchardt (nav. d.) navaja številne primere mešanja na ravni strukture in sprememb, ki so posledica stikov med jeziki na Balkanu. Problematika balkanske jezikovne zveze je pritegnila pozornost številnih jezikoslovcev (prim. Troubetzkoy 1928).

¹⁴ V primeru srbskega jezika je ideološko kategorizacijo idiomov kot »pokvarjenih« verjetno prvi uvedel Vuk Stefanović Karadžić. Ko piše o narodnih govorih v Vojvodini, ki je bila središče urbanega življenja na srbskih ozemljih 19. stoletja, navaja, da se »v celem našem narodu nikjer ne govori tako pokvarjena in grda srbščina, kot v Sremu, Bački in Banatu. Čim večje je mesto, z več literatov in gospode, huje se v tem mestu govori: tako kmetje govorijo bolje od meščanov, sluge pa od svojih gospodarjev« (Karadžić 1845: 85). Taka ocena je bila v skladu s Karadžićevimi prizadevanji, da srbsko knjižnojezikovno normo izdela popolnoma v duhu romantičnih idej, po katerih naj bi bil jezik najčistejši izraz »duha naroda«. Kategorizacijo idiomov kot »pokvarjenih« ali »čistih« srečamo tudi danes, ne samo med dialektologi, ki kot kvarjenje razumejo vpliv standardnega jezika (prav tako kot Karadžić, le da je šlo v njegovem primeru za vpliv stare cerkvene slovanščine), pač pa tudi v »naivni« ljudski ideologiji, kjer med govorniki srbskega jezika obstaja trdno prepričanje, da so dialekti, ki so bližji tistim, ki jih je Karadžić izbral za osnovo jezikovnega standarda, čistejši, tisti drugi (npr. staroštokavski govori) pa so »pokvarjeni«, zato je pogosto slišati, da se v Valjevu ali Užicu govori »čisteje« kot v Kruševcu, da je govor Pirota popolnoma »pokvarjen« ipd.

»vseh podrobnosti govora, ki so ga priseljenci prinesli v Pehčevo leta 1922. Tudi v tem primeru je mogoče doseči to, kar je bilo doseženo pri preučevanju drugih narečij, vendar je delo veliko težje in počasnejše. Zato lahko v tej študiji predstavim *čisto gradivo narečja galipolijskih Srbov*, za katerega lahko trdim, da ne vsebuje *novejših vplivov*« (podčrtal P. I.) (Ivić 1957: 16).

Ivić ne načinja problematike jezikov v stiku, čeprav opozarja na jezikovno interferenco:

»V primeru mešanja ni mogoče upoštevati le dveh možnosti, od katerih sodi prva k enemu narečju, druga pa k drugemu, temveč tudi možnost nepravne regresije v katero koli od obeh smeri. Pogosto naletimo na kontaminirane oblike ... ali na besede iz enega narečja s poudarkom iz drugega narečja, na konstrukcije iz enega narečja z besediščem iz drugega ipd. V galipolijskem narečju situacijo dodatno otežuje vpliv srbskega knjižnega jezika, ki se od leta 1941 širi prek šolanja, vojske in odnosov z oblastjo.« (nav. d., 15)

Jezikovne interference, o katerih govori, Ivić identificira kot *poškodovanost*: »Močna poškodovanost narečja pomeni pri raziskavah velike težave specifične narave.« (nav. d., 14)

»Govor vseh posameznikov je poškodovan, toda ker gre za nedavno poškodovanost, ni pri vseh poškodovan v enaki meri in na enak način. Zaradi tega je mogoče s primerjavami narediti rekonstrukcijo. V času raziskav v Pehčevu sem prišel v stik z informatorji, ki so bili zmožni govoriti čisto po bajramiško in hkrati nemudoma zaznati in popraviti vplive makedonščine v govoru drugih. Čeprav zveni paradoksalno, isti posamezniki – praviloma tisti najpametnejši – najbolje govorijo obe narečji, tako bajramiško kot pehčevsko, zato ker se bolje zavedajo razlik med njima, medtem ko ju tisti manj inteligentni mešajo tako v zavesti kot v govoru.« (nav. d., 15)

Dva glavna Ivićeva informatorja¹⁵ imata najmanjšo »poškodovanost« narečja, prinesenega iz Turčije:

»Pomembna značilnost obeh mojih glavnih informatorjev je, da nihče od njiju ni razgledan, kljub njuni naravni inteligenci. Njun govor nikakor ni pokvarjen s knjižnimi prvinami, pač pa ga, nasprotno, označuje ohranjanje svežega narodnega izrazja, kar v njunem okolju,

¹⁵ O merilih za izbiro informatorjev znotraj take metodološke paradigme piše Flora (1971: 97–107) v opisu romunskih narečij v srbskem delu Banata.

nasičenem s poškodovanostjo jezika, predstavlja dragocenost.« (nav. d., 20)

Za Ivića tudi vsebinska raven gradiva, ki ga pridobi od informatorjev, nima nikakršnega pomena in ni pozoren na pojave, kot je sprememba koda v odvisnosti od sogovorca ali teme pogovora:

»Zlasti pogosto sem se vračal na temo življenja v vasi (Bajramiču). Ta tema je bila posebej ustrezna, ne samo zaradi tega, ker se stari ljudje radi pogovarjajo o mladosti, temveč tudi zato, ker so, kadar so o tem govorili, uporabljali najmanj pozneje prevzetega besedišča (o življenju v Pehčevu ni mogoče govoriti, ne da bi uporabljali specifične izraze, vezane za tamkajšnje okoliščine) ... Nisem se izogibal niti pogovorom s starimi o njihovih mladostniških uspehih. Ta tema se je pokazala kot posebej hvaležna, ker so o njej govorili z živostjo in temperamentom (po drugi strani pa zapisovanje lahko povzroča težave). Na začetku je bilo informatorja težko napeljati na to, da bi govoril v čistem bajramiškem narečju, brez primesi knjižnega jezika in makedonskega narečja. Moje načelne trditve, da želim slišati, kako so govorili v Bajramiču ('kono v Barjamiču šo bisedaste'), niso veliko zalegle. Informator je pogosto mešal prvine iz različnih govorov v želji, da bi ga čim bolje razumel, včasih tudi zato, ker se je sramoval lastnega narečja kot 'preprostega', prepričan, da tega ne bom opazil. Do psihološkega preobrata je prišlo, ko sem imel v njihov govor tako dober vpogled, da sem jih lahko popravljaj, ko so uporabili knjižni izraz namesto domačega. Od takrat naprej so moji informatorji začeli govoriti veliko čisteje.« (nav. d., 17–18)

Tak metodološki pristop, katerega glavni namen je rekonstrukcija *čiste* govora, ki ne vsebuje vplivov standardnega jezika ali govora, s katerim je v geografskem stiku, je paradigmatičen za srbsko dialektologijo.

Nove metodološke paradigme

V novejšem času so opazna prizadevanja, da bi se znanstveni diskurz v jezikoslovju premaknil od opisane pastoralne paradigme. Od tipično dialektoloških raziskovanj, katerih glavni namen je rekonstrukcija »čistega« jezika, se je pozornost raziskovalcev usmerila v procese, ki jim je podvržen jezik manjšine skupaj s svojimi govorcji. V sociolingvistiki se oblikujejo koncepti in pojmi, kot so *smrt jezika* (ang. *language death*),¹⁶

¹⁶ Kloss (1984) definira tri oblike jezikovne smrti: 1) nominalno smrt jezika, ki je posledica razcepa jezika na več jezikov ali namerne degradacije standardnega

zastarevanje jezika (ang. *language obsolescence*), *zamenjava jezika* (ang. *language shift*) (gl. denimo zbornik: Dorian [ur.] 1989), v novejšem času pa je osrednja točka analize vedno bolj usmerjena v antropološki vidik teh problemov, pri čemer analiza diskurza pridobiva v metodološkem aparatu osrednji pomen (Tsitsipis 1998).

Novi pristopi k idiomom lokalnih jezikovnih skupnosti, k fenomenu dvojezičnosti/večjezičnosti in k procesom stika med jeziki ter zamenjave jezika poskušajo znanost o jeziku osvoboditi od ideološkega bremena in kategorij, kot so esencializem,¹⁷ ideologija avtentičnosti ipd. Bucholtzeva (2003: 411) poudarja, da se mora težišče preučevanja nujno premakniti od iskanja avtentičnosti k poskusom pojasnjevanja procesov, ki so pripeljali do tega, da se imajo nekateri govorniki za avtentične:

»Namesto nostalgične sociolingvistike bi morali imeti refleksivno sociolingvistiko, ki je usmerjena tako navzven kot navznoter, hkrati pa se zaveda sociopolitičnih učinkov znanstvenih disciplin in jezikovnih skupnosti. Refleksivna sociolingvistika obravnava načine, kako so jezik, zgodovina in kultura s pomočjo ideologije angažirani v procesih neenake porazdelitve moči. Taka sociolingvistika ne zapuša koncepta identitete, temveč spoznava, da so družbene identitete, oblikovane skozi jezikovne prakse, hkrati spremenljive in nepopolne in da so bile take od zmeraj. Refleksivna sociolingvistika kritično obravnava lastni ideološki interes za analizo tega, kako so identitete predstavljene v znanstvenem diskurzu, in goji zdrav dvom v nevrtašljivost pojma avtentičnosti kot standarda sociolingvističnega raziskovanja.« (nav. d.)

Vse bolj se poudarja potreba da se družbeni in jezikovni procesi, značilni za majhne etnične skupnosti, obravnavajo v širši perspektivi in da se v analizi uporabljajo pojmi, kot so dialektika odnosov moči, subordinacija, večglasje itd.

Študija, ki sledi, je poskus raziskave, utemeljene na takih teoretičnih in metodoloških zasnovah. Analizirano gradivo je zbrano na terenskih raziskavah v času med letoma 2001 in 2004, in sicer z intervjuji odprtega tipa s prebivalci pravoslavnih vasi v Beli krajini in zajema pri-

jezika na raven narečja, 2) smrt jezika brez zamenjave jezika v primerih, ko jezik izgine s smrtjo zadnjega govornika, in 3) smrt jezika z zamenjavo jezika, ko govorniki zapuščajo svoj jezik v korist drugega jezika (prim. tudi Greenberg 2004: 14).

¹⁷ »Esencializem je stališče, da je lastnosti in obnašanje družbeno določenih skupin mogoče pojasniti s sklicevanjem na kulturne in/ali biološke značilnosti, za katere velja, da so tej skupini prirojene. Kot ideologija esencializem temelji na dveh predpostavkah: 1) skupine je mogoče jasno ločiti in 2) vsi člani skupine so si med seboj podobni.« (Bucholtz 2003: 400)

bližno 40 ur posnetega besedila. Z namenom pridobiti čim popolnejšo podobo o odnosih in interakcijah med prebivalci teh vasi in slovenskim prebivalstvom, so bili pogovori opravljani tudi v sosednjih slovenskih naseljih (Semič, Adlešiči). Poleg govornega diskurza so za obravnavano problematiko pomembni tudi drugi viri, kot npr. etnografska in zgodovinska literatura, viri statističnih podatkov, pisni viri (matične knjige, nagrobni spomeniki), časopisni članki in druge oblike javnega diskurza.

SRBI V BELI KRAJINI: SOCIO-KULTURNA IN SOCIOLINGVISTIČNA SITUACIJA

Štiri srbske pravoslavne vasi – Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči v najjužnejši slovenski regiji, Beli krajini, ob reki Kolpi, v neposredni bližini meje s Hrvaško, z 243 prebivalci¹⁸ – predstavljajo zadnje ostanke nekoč številnega pravoslavnega prebivalstva, potomstva Uskokov, ki so se v 16. stoletju naselili na tem območju, ko so bežali pred otomanskim nasiljem.¹⁹ V drugih nekdanjih pravoslavniških vaseh, tako v Beli krajini kakor v Žumberku na drugi strani Gorjancev (hrv. Žumberačka gora), danes živijo večinoma katoliki in grkokatoliki.²⁰

Skupaj z vero in običaji se je v omenjenih pravoslavniških vaseh skoraj pet stoletij ohranil tudi jezik, ki po svojih značilnostih sodi v vzhodno-hercegovsko narečje (prim. Ivić 1991: 270). K ohranjanju pravoslavne vere in srbskega jezika v teh vaseh so po eni strani pripomogla zelo stroga običajna pravila, ki so mešanje s sosednjim katoliškim prebivalstvom zmanjšala na minimum, po drugi strani pa obstoj ustanov, zlasti šole in cerkve. Srbščina je bila učni jezik v šolah vse do petdesetih let 20. stoletja, tako da je današnja najstarejša generacija prebivalcev obiskovala pouk v srbsčini, večinoma pri ekavskih učiteljih, ki so prihajali iz Srbije. Institucija Srbske pravoslavne cerkve²¹ pa je bila pomemben dejavnik integracije vse do druge svetovne vojne. V teh vaseh dolgo ni bilo mešanih zakonov – neveste so pripeljali bodisi iz sosednjih vasi bodisi iz

¹⁸ Po podatkih iz popisa prebivalstva 2002 (prim. http://www.stat.si/Popis2002/si/rezultati_slovenija_prebivalstvo.htm).

¹⁹ Zgodovinski pregled naseljevanja Uskokov v teh krajih predstavlja Mal 1924.

²⁰ O Žumberku in njegovem prebivalstvu lahko beremo med drugimi pri Hrnilovičevi 1990, Štrumblu 1991, Hristovu (Христов 2004: 96–111) ter v zborniku *Žumberak: baština in izazovi budućnosti* (Župančič et al. 1996).

²¹ Pravoslavni cerkvi sta v Bojancih in Miličih, pri čemer Marindol in Paunoviči pripadajo cerkveni občini Miliči.

pravoslavnih vasi v Liki in Kordunu na sosodnjem Hrvaškem –, kar je tudi pomagalo ohranjati etnolingvistično skupnost.

Trenutna sociolingvistična situacija v srbskih vaseh Bele krajine kaže na razvit proces zamenjave jezika. Batibo (1992: 90–92) navaja, da proces izgube maternega jezika poteka v več fazah, ki se v različnih stopnjah prekrivajo. Prvo fazo zaznamuje enojezičnost v maternem jeziku, spremlja pa jo (v drugi fazi) obdobje rasti stopnje dvojezičnosti, v kateri je materinščina še naprej prevladujoča. V tretji fazi vedno več govorcev uporablja prevzeti jezik kot primarno sredstvo komunikacije. Drugo in tretjo fazo označujejo različne stopnje diglosije in preklapljanja kodov. Pojav izrazite diglosije, kjer se prevzeti jezik širi na vedno več področij, je znak začetka popolne zamenjave jezika. V četrti fazi imajo govorniki omejeno kompetenco v maternem jeziku, zadnja faza pa je popolna zamenjava maternega jezika s prevzetim.

V etnolingvistični skupnosti Srbov v Beli Krajini ima danes popolno kompetenco v rabi srbskega jezika samo najstarejša generacija. Srednja generacija srbsščino uporablja v komunikaciji z najstarejšo generacijo, najmlajša generacija pa sicer razume srbsko, vendar tega jezika večinoma ne govori.²² Taka sociolingvistična situacija načeloma sodi v shemo procesa izgube maternega jezika v diaspori, kot jo določa Filipović (1985: 90; cit. po Vučković 2000) v raziskavi govora hrvaških izseljencev v ZDA: prvo fazo zaznamuje enojezična situacija, v kateri priseljenci uporabljajo izključno prineseni govor, v drugi fazi se pojavi dvojezičnost, v tretji pa spet enojezičnost, tokrat v jeziku okolja. Po tej raziskavi se vse tri faze večinoma navezujejo na tri generacije priseljencev. Situacija v Beli krajini se od omenjene razlikuje, saj je pred procesom zamenjave jezika v okviru treh generacij, ki se pravkar udejanja, preteklo skoraj pet stoletij zelo visoke vitalnosti lokalnega idioma, intenziven proces zamenjave jezika pa so vzpodbudile pomembne socialne spremembe po drugi svetovni vojni: do tedaj živinorejsko in nemobilno prebivalstvo se je začelo zaposlovati v večjih okoliških mestih, kot so Metlika, Črnomelj, Vinica, kjer so za sporazumevanje uporabljali izključno slovenski jezik. Ena od posledic mobilnosti pa je tudi pojav eksogamnih zakonov. Na objektivni status maternega jezika Srbov v Beli krajini in na način, kako ta status doživljajo sami govorniki,²³ je pomembno vplival še en zgodovinski trenutek – z osamosvojitvijo

²² Campbell in Muntzlova (1989: 184–185) imenujeta proces zamenjave jezika s takimi značilnostmi postopna smrt jezika (ang. *gradual language death*).

²³ O odnosu med objektivno (ang. *objective*) in subjektivno (ang. *perceived*) vitalnostjo idiomov gl. Hamers/Blanc (1989: 163).

Republike Slovenije leta 1991 je eden od standardnih jezikov v prejšnji državi postal idiom, ki se ne uporablja v javni komunikaciji.

Ta »eksoetična oaza prebivalstva«, kot Cvijić (1987 [1922]) imenuje srbske prebivalce v Beli krajini in v sosednjem Žumberku, je z več vidikov zanimiva za metodološki pristop, katerega namen je povezovanje jezikovnih in družbenih procesov na mikro ravni s širšimi družbenimi procesi in interpretacijskimi modeli. Za razliko od večine podobnih etničnih skupin, ki se nahajajo v izrazito heterogenih okoljih na Balkanu, živijo Srbi v Beli krajini v etnično relativno homogeni Sloveniji. Poleg jezikovnih razlik obstajajo tudi številne druge zgodovinsko in kulturološko pogojene razlike med pripadniki etnolingvistične skupnosti in večinskega prebivalstva: Srbe v Beli krajini od nekdaj doživljajo kot nosilce »balkanske patriarhalne kulture«, načina življenja in vrednostnega sistema. Zanimivo je videti, kakšen odnos imajo pripadniki te skupnosti do balkanske tradicije ter na kakšen način danes, ko so družbene okoliščine bistveno spremenjene, interpretirajo vrednosti, ki se navezujejo na to tradicijo. Prav tako je pomembno obravnavati, kako Srbe v Beli krajini doživljajo njihovi neposredni sosede, s katerimi so že stoletja v stiku, zadnjih nekaj desetletij pa pomeni ta stik tudi mešane zakone.

Pozornost priteguje tudi oblikovanje »balkanske jezikovne ideologije« s strani jezikoslovcev in drugih avtorjev strokovnega diskurza ter pozitivno ali negativno vrednotenje balkanskih značilnosti v jezikovni praksi (medjezikovni stiki, večjezičnost, neprekrivanja kategorij etničnega in jezikovnega, spremenljivost etničnih in lingvističnih identitet – več o tem v Irvine/Gal 2000), odvisno od pozicije avtorja ter političnih in družbenih okoliščin. Tu je zelo pomembna določitev razmerja med interpretacijskimi modeli pripadnikov skupnosti in ključnimi idejami v diskurzu, ki je ustvarjen »od zunaj«: ali sploh prihaja do stikov, v kolikšni meri se ti prekrivajo in s pomočjo katerih jezikovnih sredstev ter na kakšen način se preoblikujejo.

Ukvarjali se bomo torej s tremi pogledi na Srbe v Beli krajini: kako vidijo same sebe, svoje poreklo in današnji status; kako jih vidijo njihovi slovenski sosede ter kakšna je percepcija, prek katere se v javnosti ustvarja podoba o Srbih v Beli krajini in kakršno najdemo v diskurzu znanstvenikov, politikov, novinarjev ter drugih sodelujočih v javni komunikaciji.

Jezikovna situacija in jezikovna ideologija Srbov v Beli krajini je zanimiva še z enega zornega kota: v kontekstu družbenih procesov v nekdanji državi, saj so Srbi v Beli krajini do začetka devetdesetih let uporabljali idiom, čigar raba je bila razširjena tudi na prostoru Sloveni-

je, saj je v Jugoslaviji funkcioniral kot *lingua communis* (Naylor 1978). Z razpadom Jugoslavije in neodvisnostjo Slovenije je ta idiom izgubil omenjeno funkcijo, zato je zelo verjetno, da so te spremembe zapustile sled na mnenju o jeziku in ocenjevanju maternega idioma med Srbi v Beli krajini. Pluralistična ideologija je v SFRJ, čeprav je imela namen ustvariti supraetnično identiteto, prispevala k močnejši »etniifikaciji« narodov in narodnosti. V neodvisni Sloveniji, ki je v zelo veliki meri nacionalna in nacionalno homogena država, je »jugoslovanska dediščina« zagotovo pustila sled v jezikovni ideologiji in identitetnih strategijah Srbov v Beli krajini.

Nekaj terminoloških opomb

Predmet tega dela zahteva nekaj metodoloških in terminoloških opomb. Te se navezujejo predvsem na določitev lokalne skupnosti, ki je predmet raziskave, in sicer kot: a) majhne etnične skupnosti, b) srbske etnične skupnosti ter c) njenega jezika kot srbskega.

V Ustavi Republike Slovenije (čl. 64) so podrobno opredeljene pravice pripadnikov avtohtone madžarske in italijanske manjšine (ter avtohtonega romskega prebivalstva (gl. čl. 65), in sicer ne glede na število pripadnikov teh manjšin (URS 1991). Imajo pravico do predstavnikov in aktivnega sodelovanja (skupaj s pravico do veta) tako v lokalni upravi kot tudi v republiškem parlamentu. Prav tako imajo zagotovljene posebne pravice na področju izobrazbe (Zakon o posebnih pravicah 2001: 399). Glede na to, da Srbi v Beli krajini niso institucionalno priznana etnična manjšina,²⁴ termin *majhna etnična skupnost* uporabljamo za zaznamovanje Srbov v Beli krajini in drugih podobnih etničnih skupin, ki so v določeni meri izolirane in s strani ustanov v državi, v kateri živijo, nepodprte in tudi same praviloma niso institucionalno organizirane. Prav zaradi odsotnosti institucionalne podpore in zaradi »nevidnosti« teh skupin na ravni kolektivnih identitet v družbi, v kateri živijo, ne uporabljamo termina *manjšina*, saj se ta navezuje na pravni vidik državnega priznanja skupine. Posamezni raziskovalci tovrstnih skupin se vendar odločajo za izraz *manjšina*, ki ga pojmujejo kot deskriptivno kategorijo, pri čemer poudarjajo, da je zelo pomemben dejavnik identitete pri pripadnikih takih skupin prav njihov odnos do *večine* in različnost glede na večino. V sociolingvističnih študijah, ki se ukvarjajo s tovr-

²⁴ Žagar (2000: 89) v svoji klasifikaciji etnij v Sloveniji imenuje take skupnosti »zelo majhne avtohtone etnične skupnosti (oziroma majhni ostanki avtohtonih manjšinskih etničnih skupnosti)«.

stnimi skupnostmi na prostoru jugovzhodne Evrope, so le-te označene z različnimi imeni: *stateless minorities/staatenloser Minderhieten, Sprachinseln, small linguistic communities, hidden minorities, phantom minorities, crypto-minorities* itn. (prim. Steinke 1990, 1991, 2001, 2003; Tsit-sipis 1998: 9, f. 4; Hamp 1989; Hermanik/Promitzer/Staudinger 2002; Voss 2004; Sikimić [ur.] 2004).

Določilo *Srbi* za pripadnike obravnavane majhne etnične skupnosti nikakor ne implicira, da se skupnost v celoti in v vsaki situaciji opredeljuje na ta način, kot tudi ne tega, da je srbska identiteta v skupnosti prevladujoča. Izraz je treba razumeti pogojno: izbran je zato, ker se v večini do sedaj objavljenih študij tako identificirajo pripadniki te skupnosti (prim. Županić 1912; Filipović 1970; Dražumerič in Terseglav 1987; Dražumerič 1988; Terseglav 1989; Promitzer 2002), hkrati pa omenjeni izraz prevladuje tudi v javnem diskurzu o tej skupnosti (prim. med drugim časopisne članke: Čontala 1989; Ivačić 1989; Mekina 2001 itn.). Zavedamo se, da tako določanje vsebuje ideološko obremenitev, vendar pa jo imajo tudi vsi drugi terminološki izrazi, ki so nam v zvezi s to skupino na voljo (Uskoki, pravoslavci ipd.).

Podobno velja tudi za opredelitev idioma, ki je v središču te raziskave, kot *srbskega*. Tudi ta izraz je pogojen in ne implicira kakršne koli povezave s srbskim standardnim jezikom kot sredstvom nacionalne identifikacije. *Srbi* v Beli krajini, tako kot večina podobnih skupnosti, svojega maternega idioma nimajo za jezik (več o tem gl. v šestem poglavju). Metodološki pristop, ki ga uporabljam v tem delu, je usmerjen k diskurzivnim praksam in obrazcem: ta hkrati omogoča in zahteva, da jezika ne opazujemo v nacionalnih kategorijah, pač pa je namesto o nacionalno določenih jezikih treba govoriti o slogih (registrih), naglasih, glasovih, žanrih (Gal 2006; prim. Бахтин 1963). Srbski idiom je v tem primeru torej samo opisna kategorija, ki zajema celoto diskurzivnih praks v skupnosti, ki ideološko nasprotujejo praksam v slovenskem idiomu.

Termin *idiom* tukaj uporabljamo kot »nevtralni pojem, ki je nadrejen vsem enotam v celoti jezikovne raznolikosti. V tem smislu obsega pojem *idiom* tudi jezik, dialekt, okrajni jezikovni sistem ter kateri koli sociolekt in specifični jezik posameznika (oz. idiolekt)« (Škiljan 2002: 12, f. 6). V našem konkretnem primeru so idiomi torej vsi jezikovni kodi, ki jih imajo člani obravnavane skupnosti v svojem razponu.

Poleg kategorije *majhna etnična skupnost* določamo v besedilu, ki sledi, to skupnost tudi z izrazom *lokalna*: termin se je pojavil v lingvistični antropologiji, v kontekstu zelo intenzivnega »preučevanja vzrokov in posledic stika lokalnih jezikovnih skupnosti s političnimi silami širših

razsežnosti, v katere so lokalne skupnosti vključene» (Silverstein 1998: 401). Glede na to, da bo v središču naše pozornosti jezik, njegova raba in ideološki potencial, bomo skupnost Srbov v Beli krajini zaznamovali tudi kot *etnolingvistično skupnost*, kar po že navedeni opredelitvi zajema skupino ljudi, ki si delijo norme, vrednote in jezikovne interakcije (prim. Hamers/Blanc 1989: 166). V sodobni jezikovni teoriji se skupnosti, ki so oblikovane na podlagi rabe skupnega jezika, oziroma »skupine ljudi, ki se identificirajo versko ali socialno in ki si delijo vsaj en jezik ali njegovo varianto« (Crystal 2002: 430), najpogosteje imenujejo govorne ali jezikovne skupnosti. Škiljan (2002: 23) poudarja, da v »lingvistični terminologiji prevladuje – kot je videti – izraz govorna skupnost«, hkrati pa meni, da je termin *jezikovna skupnost* boljši, upoštevajoč Saussurjevo dihotomijo med *langue* (jezik) in *parole* (govor):

»Medtem ko je jezik družbeno določen in abstrakten sistem znakov, je govor njegova materialna in individualna uresničitev, v kateri se lahko pojavijo odstopanja od s sistemom določenih pravil, vendar ta odstopanja ne vplivajo na sam sistem. V skladu s tako terminologijo bi bila govorna skupnost tista skupina ljudi, ki se *ad hoc* oblikuje z vsakim posameznim govornim dejanjem in ki neha obstajati v trenutku, ko se konča konkretni komunikacijski proces. Po drugi strani temelji jezikovna skupnost, kot pravi Crystal, na poznavanju skupnega idioma, čigar znanje delijo vsi člani določene skupine ljudi.«

Termin *etnolingvistična skupnost*, ki ga uvajata Hamers in Blanc, smo izbrali zato, ker v primeru Srbov v Beli krajini skupni idiom ni vedno tisto, kar povezuje vse člane skupnosti.²⁵ Posamezni člani, bodisi mlajši bodisi tisti, ki so bili v skupnost vključeni s poroko, niso govorci srbskega idioma, pa tudi tisti, ki to so, kot je bilo že poudarjeno, vedno ne sestavljajo jezikovne skupnosti s Srbi v Srbiji. Po drugi strani je večina prebivalcev štirih pravoslavnih vasi v Beli krajini del slovenske jezikovne skupnosti, hkrati pa jih imamo lahko tudi za del hrvaške jezikovne skupnosti. O Srbih v Beli krajini pa je mogoče govoriti kot o skupnosti – poleg jezika (pogosto celo v večji meri) – tudi zaradi kulturnih obrazcev, ki si jih delijo in ki izhajajo iz skupnega etničnega porekla, vere in tradicije. Zato ima omenjena skupnost, v nasprotju z nekaterimi širšimi

²⁵ V (samo)percepciji te skupnosti ima jezik kljub vsemu zelo pomembno vlogo: je hkrati osnova za vzpostavljanje različnih jezikovnih ideologij in sredstvo, s pomočjo katerega se te ideologije izražajo. Zato lahko rečemo, da so Srbi v Beli krajini jezikovna manjšina: problematika njihove jezikovne različnosti, bodisi realne ali konstruirane, glede na večinsko skupnost, je vidik njihove identitete, ki je osrednjega pomena za analizo v pričujoči študiji.

družbenimi skupinami, izrazito lokalni značaj. Gostota interakcij znotraj skupnosti in maloštevilčnost komunikacijskih stikov zunaj nje²⁶ je bila dolgo upoštevana kot odločilno merilo pri opredelitvi Srbov v Beli krajini kot kompaktne skupnosti, kar se danes ne dogaja več (več o tem v: »Socialne mreže in etnolingvistična vitalnost« v drugem poglavju).

Na koncu še nekaj pravopisnih opomb. Ime pokrajine (Bela krajina) pišemo v skladu s pravopisnimi pravili slovenskega jezika, razen v srbskih in hrvaških citatih, kjer sta oba dela imena pisana z veliko začetnico (za srščino prim. Pravopis 1993: 55, točka 22). Imena pravoslavni vasi prav tako pišemo v uradni slovenski različici (Miliči, Paunoviči), razen v izjavah njihovih prebivalcev in v srbskih ali hrvaških citatih, kjer se zapisujejo kot Milići in Paunovići.

Zgodovina naselitve Srbov v Beli krajini

Selitev Srbov v južne slovenske kraje je povezana z otomansko zasedbo balkanskih dežel, kar je povzročilo velike premike srbskega prebivalstva z juga proti severozahodu. Najstarejši pisni vir²⁷ o prisotnosti Srbov v Beli krajini navaja Filipović (1970: 156). Na podlagi tega dokumenta, ki izvira iz leta 1530, je bilo priseljevanje Uskokov v Bojance in Marindol tesno povezano z njihovim naseljevanjem v Žumberku, kar priča, da sta bila Bela krajina in Žumberak v tem času enotno področje, ki je predstavljalo izhodišče za boj proti Otomanom in ki se je leta 1553 pridružilo Vojni krajini. Pozneje je bil večji del Bele krajine, vključno z Bojanci, iz Vojne krajine izvzet in je postal njeno zaledje, Marindol, Miliči in Paunoviči pa so ostali njen del vse do njene ukinitve na tem območju leta 1871 (Kaser 1997: 207). Omenjene tri vasi so bile del Hrvaške vse do začetka druge svetovne vojne, ko je to področje prešlo pod italijansko oblast, ki je mejo med Slovenijo in Hrvaško postavila na reki Kolpi. Po vojni so Marindol, Miliči in Paunoviči spet pripadli Hrvaški, leta 1952 pa so se prebivalci teh vasi na referendumu odločili za pridružitvev Sloveniji.

Zgodovinski in jezikovni podatki (priimki in toponimi) pričajo, da je področje, na katerem so se naselili pravoslavni prebivalci, ki so iz

²⁶ Tudi Gumperz (1974: 50) podobno kot Hamers/Blanc (1989) poudarja pomen gostote interakcij in definira govorno skupnost kot družbeno skupino, ki je lahko enojezična ali večjezična, ki jo povezuje pogostnost obrazcev družbene interakcije in ki je izolirana od okoliških področij zaradi slabih možnosti komunikacije.

²⁷ Podroben pregled zgodovinskih virov o naseljevanju Uskokov v slovenskih krajih predstavlja Mal (1924).

južnih krajev bežali pred Otomani, obsegalo veliko širše področje kot le omenjene štiri vasi.²⁸ Valvasor na Uskoke v hrvaškem Žumberku in v slovenski Beli krajini gleda kot na eno samo ljudstvo s skupno vero, kulturo, načinom življenja in zgodovinsko usodo. Vendar danes ni mogoče več govoriti o enotni skupini, saj je prišlo med potomci Uskokov do razhajanj, tako glede nacionalnih čustev kot tudi glede jezika in vere. Proces ustvarjanja nacij jih je namreč v 19. stoletju razdelil v tri skupine: na potomce srbskih Uskokov na slovenskem ozemlju, ki so sprejeli katoliško veroizpoved, postali Slovenci in danes govorijo samo slovensko. Podobno je z grkokatoliškim prebivalstvom na slovenski strani meje. Večina Uskokov – grkokatolikov v Žumberku se ima danes za Hrvate, medtem ko gredo prebivalci ostalih štirih pravoslavnih vasi, ko gre za jezikovno in etnično identiteto, skozi zapletene in neenakomerne procese. Ti procesi, obravnavani z vidika jezikovnega vedenja, odnosa do jezika in jezikovne ideologije, bodo glavni predmet nadaljnega besedila.

Zemljepisna lega in pomen meje

»Bela krajina je najbolj proti jugu pomaknjena slovenska pokrajina. Njen geografski položaj označuje reliefna (orografska) zaprtost proti severovzhodu, severu in zahodu, torej proti ostalim slovenskim pokrajinam, ter odprtost proti vzhodu in jugu – v obrobje široke Panonske nižine.« (Plut 1985: 13) Belo krajino z zahodne strani zapirata Kočevski rog in Poljanska gora, na severu in severozahodu Gorjanci, proti jugu in vzhodu pa je omejena z reko Kolpo ter hribi Velikega bukovja, Lipnika in Ribnika (Dražumerič/Terseglav 1987: 208).

Pokrajina je širna kraška planota, ki se nadaljuje tudi proti jugu na drugo stran Kolpe in tvori Slunjsko ploščo. Na vzhodnem robu te kraške planote se nahajajo Miliči, Marindol in Paunoviči, vas Bojanci pa leži v izločeni reliefni enoti, ki se imenuje Veliko bukovje.

Kot poudarjata Dražumeričeva in Terseglav (nav. d.), zemljepisni opis terena kaže, da pravoslavne vasi ležijo na izrazito kraškem terenu, popolnoma neprimernem za poljedelstvo, ki pa ima po drugi strani dobre pogoje za vzrejo ovac in koza. Vasi se nahajajo na robu sicer gosto naseljenega središča Bele krajine in so odmaknjene od administrativnih in gospodarskih središč (Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Karlovac na

²⁸ Filipović (1970: 150) navaja, da danes zunaj teh vasi, v Perudini in Žuničih, živita še dve pravoslavni družini ter ena v Adlešičih.

Slika 1: Zemljepisna lega srbskih vasi v Beli krajini

Hrvaškem). Asfaltne ceste jih s središči povezujejo šele od konca osemdesetih let 20. stoletja naprej.

Relativna zemljepisna odmaknjenost Bojancev od drugih treh vasi je tudi vzrok za razlike v identitetnih strategijah, vrednostih in odnosih med prebivalci, tako da omenjeno majhno srbsko skupnost na jugu Slovenije danes zaznamuje visoka stopnja notranje diferenciacije med Bojančani na eni ter Marindolci, Miličani in Paunovičani na drugi strani.

Ta razlika je opazna tudi v podatkih iz popisa prebivalstva (glej podpoglavje »Demografija« drugem poglavju) in v podatkih, pridobljenih na terenu. Razlika tudi ni samo posledica zemljepisne lege štirih naselij, pač pa predvsem zgodovinskih okoliščin. Bojanci so od nekdanj administrativno pripadali slovenskemu ozemlju, Miliči, Paunoviči in Marindol pa Vojni krajini, hkrati pa so bili izolirani od njenih drugih delov (Kaser 1997: 58). Z razpadom Vojne krajine, kar se je na tem območju zgodilo leta 1871, je žumberška pokrajina pripadla Hrvaški, z njo

pa tudi področje Marindola (skupaj z Miliči in Paunoviči). Slovenski antropolog Niko Županič leta 1912 piše:

»Glede na zgodovinsko in legitimno pravo naj bi z ukinitvijo Vojne meje Žumberak in Marindol pripadla Kranjskemu vojvodstvu avstrijskega Cesarstva. Vendar do tega ni prišlo, tako da sta Marindol in Žumberak še danes pod provizorično oblastjo banske vlade v Zagrebu, tako pa bo tudi, dokler se to vprašanje dokončno ne reši.«
(Županič 1912: 7)

Leta 1929 je v Kraljevini Jugoslaviji, takoj po razglasitvi diktature kralja Aleksandra, južni del Bele krajine pripadel Hrvaški, že dve leti pozneje, leta 1931, pa je bil vrnjen Sloveniji. Ob začetku druge svetovne vojne, s kapitulacijo Kraljevine Jugoslavije, je Neodvisna država Hrvaška predala področje Marindola kraljevini Italiji, ki je v tem času imela v oblasti zahodni del Slovenije. Po drugi svetovni vojni problem meje med Slovenijo in Hrvaško še vedno ni bil rešen. Leta 1945 je bil zahodni del žumberške regije vrnjen Hrvaški. Leta 1948 je Hrvaški pripadlo tudi področje Marindola, pri čemer je Hrvaška ponovno prepustila Sloveniji majhen del zahodnega Žumberka. Vprašanje administrativne pripadnosti Marindola, Miličev in Paunovičev je bilo končno rešeno leta 1952, ko se je njihovo prebivalstvo na plebiscitu odločilo za pridružitve Narodni republiki Sloveniji (Hudelja 1982: 8; Promitzer 2000; prim. peto poglavje).

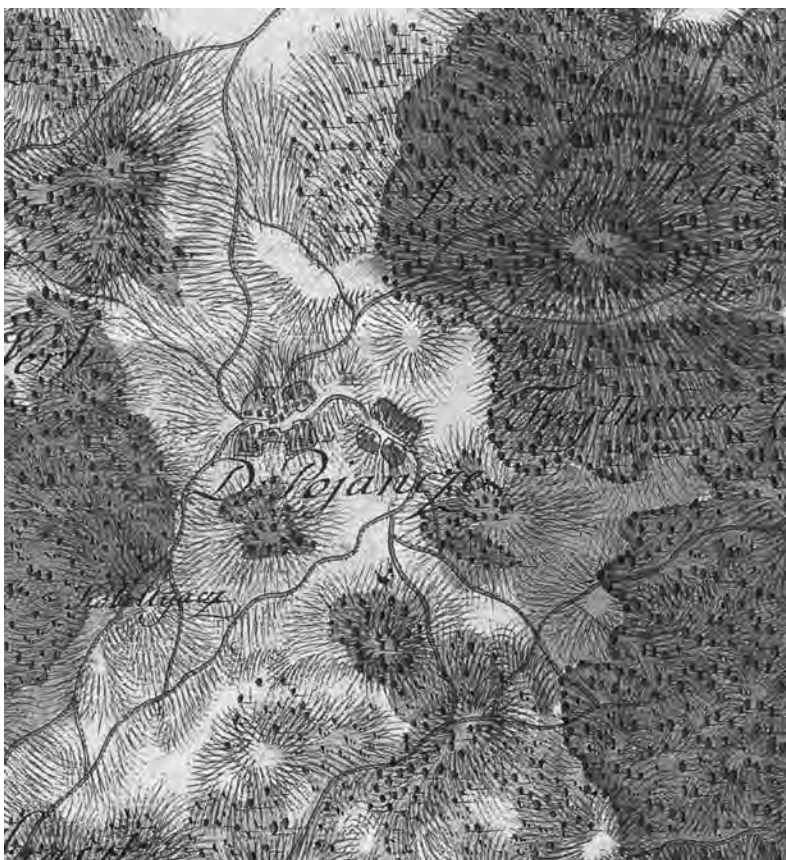
Komur koli že so omenjene pravoslavne vasi pripadale skozi zgodovino, kaže, da je ključna razlika med njimi in Bojanci v tem, da so bili Marindol, Miliči in Paunoviči vedno daleč od upravnih institucij, njihovi predstavniki pa niso imeli pomembne vloge v organih lokalne in regionalne uprave in se niso čutili dejavnike v procesih odločanja. Po drugi strani so imeli prebivalci Bojancev priložnost, da prek svojih predstavnikov aktivno sodelujejo v političnem življenju. To »hierarhično in politično razliko« med obema skupinama vasi poudarja tudi Županič (1912: 8), ko piše, da »sodijo Bojančani, politično gledano, že od nekdaj pod Ljubljano in da njihovi občinski odborniki sedijo s slovenskimi katoliškimi kolegi [...] adlešiške občine za isto mizo« (nav. d.). Tudi Dražumeričeva (1988: 306) kaže na politične zveze Bojančanov s Slovenci:

»Bojančani so že tik pred prvo svetovno vojno, vsaj na političnem področju, sodelovali z Viničani, zlasti z učiteljem Lovšinom in pod njegovim vplivom volili liberalce, v obdobju med obema svetovnima vojnoma, so imeli nekateri, bolj napredni, tesne stike s črnomaljsko

gospodo (npr. lekarnar Vrankovič), ki je obiskovala Bojance zlasti na njihovo cerkveno slavo, Đurđev dan. Po drugi svetovni vojni so se Bojančani hitreje vključili v družbeno-politične organizacije in zavzeli v njih vodilna mesta.«

Županič opozarja na še eno pomembno razliko med Bojanci in Marindolom:

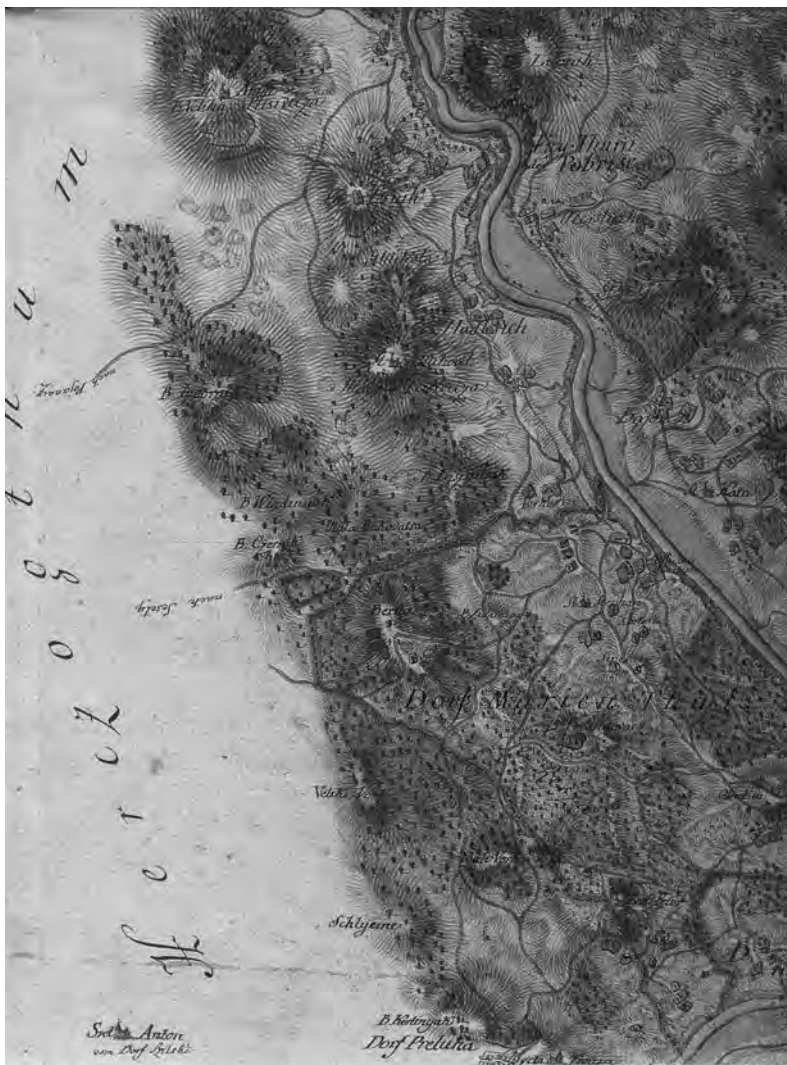
»Med kranjskimi Srbi so Marindolci najrevnejši, ker so v času Vojne krajine zanemarili poljedelstvo, kar se jim še danes maščuje; za trgovino pa nimajo ne izkušenj ne kapitala. Zelo drugače je z Bojančani, ki so prej bili preprodajalci živine in so vozili žito iz Karlovca v Ko-

Slika 2: Zemljevid vasi Bojanci iz druge polovice 18. stoletja (z napisom »D. Pojancze«)

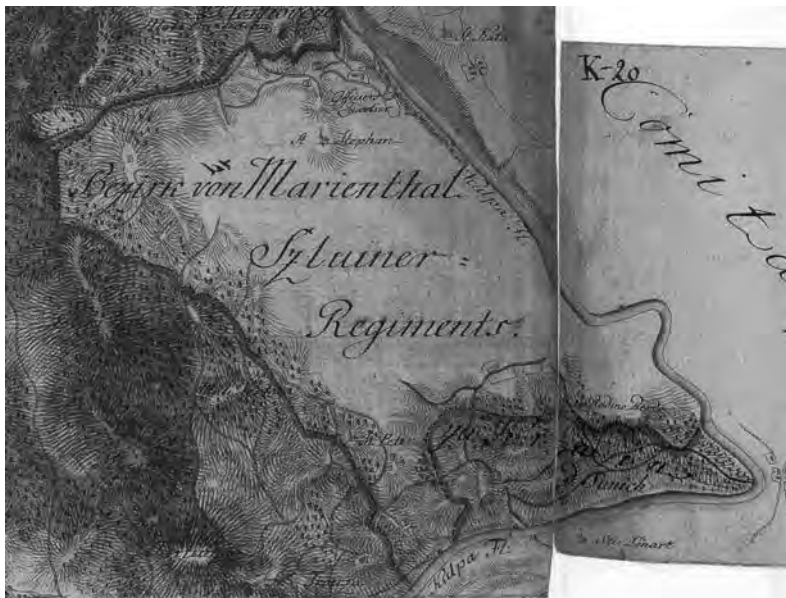
čevje, danes pa kupujejo živino na Hrvaškem in v Beli krajini ter jo prodajajo v Črni krajini in celo v Trstu.« (Županić 1912: 10)

Citirani odlomki kažejo, da so imeli Bojančani že od nekdaj tesne stike s slovenskim prebivalstvom. Ti stiki so bili mogoči zaradi sodelovanja

Slika 3: Vas Marindol na vojaškem zemljevidu iz 18. stoletja (z napisom »Dorf Marienthal«)

v političnem življenju Bele krajine in zaradi trgovine, s katero so se prebivalci tega naselja ukvarjali tudi po drugih krajih Slovenije.

Slika 4: Področje Marindola na vojaškem zemljevidu iz 18. stoletja (z napisom »Bezirk von Marienthal«)²⁹

ETNIČNE SKUPINE V BELI KRAJINI – STALIŠČA IN ODNOSI

Etnična raznolikost je ena temeljnih značilnosti Bele krajine. Poleg Slovencev in potomcev uskoških priseljencev na tem področju živi tudi veliko Romov (v romskih naseljih v okolici Črnomlja, v Semiču in Srednji vasi), v nekaterih vaseh pa še vedno prebivajo tudi družine Kočevarjev, ki so nemškega porekla. V migracijah v zadnjih desetletjih so se sem priselile tudi družine iz Bosne, Srbije in Hrvaške – predvsem v Črnomelj, pa tudi v vaška okolja.³⁰

²⁹ Ilustracije izhajajo iz t. i. Jožefinskega zemljevida (Josephinische Landesaufnahme 1763–1787), zbirke vojaških zemljevidov habsburških ozemelj, čigar izvirnik hrani jo na Dunaju v Državnem arhivu Avstrije. Zemljevidi so objavljeni v zbirki *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787* (ur. Vicenc Rajšp in Majda Ficko), Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU – Arhiv Republike Slovenije 1995–1996.

³⁰ Zanimiv primer so vas Črmošnjice, nekoč naseljena s Kočevarji, v njihove hiše pa

Identitetne strategije pravoslavnega prebivalstva so danes v veliki meri pogojene z načinom, kako jih doživlja večinsko prebivalstvo. Dejstvo pa tudi je, da Belokranjci (Slovenci) doživljajo svoje pravoslavne sosede kot *druge* in drugačne. Taka percepcija je posledica slabih stikov v preteklosti pa tudi drugačne vere, običajev in načina življenja ter različnih elementov narodnega življenja, kot je obleka ali način gradnje hiš (o tem več v: Dražumerič 1988: 308–310).

Razlika v statusu domačega prebivalstva in priseljenih Uskokov je v času Vojne krajine bila izrazita: Uskoki so namreč kot varuhi Vojne krajine imeli privilegije, bili so oproščeni davkov in prisilnega dela (*ku-lučenja*), kar je pri belokranjskih kmetih povzročalo zavist, saj so morali tudi sami v skrajni sili opravljati obrambno službo, za to pa niso imeli nikakršnih olajšav (Mal 1924: 183). Ko govori o psiholoških razlikah med Uskoki in Belokranjci, Mal (nav. d.) navaja, da

»lahko še danes rečemo, da belokranjski kmet izkazuje neke vrste li-rično duševnost, medtem ko je narava Uskokov bolj epska. Nemirna narava, nestalnost in ljubezen do trgovine usmerja njihov pogled v daljavo, neka razsežna sila pa jih žene v svet.«

»Drugi narod«: predstave in stereotipi o Uskokih

V večstoletnem soobstoju pravoslavnega in slovenskega prebivalstva v Beli krajini so se oblikovali stereotipi, tipični za skupini, ki živita v neposredni bližini, med njima pa ni pogostih stikov.³¹ Zajc (2003: 224) poudarja, »da opisi kranjskih povedo (tako slovensko kot nemško usmerjenih piscev) več o njih samih, kot pa o prebivalcih obmejne pokrajine. Največkrat so se pisci poigrali s starimi stereotipi, ki izvirajo še iz časa turških vojn«. Tako Valvasor (1977 [1689]: 123-124) poudarja problematične moralne značilnosti Uskokov:

»Zlasti so izvrstni mojstri v umetnosti, nekaj najti, preden človek zgubi, in voljno vzeti, preden človek da. Vendar se to ne more vsem

so se po drugi svetovni vojni v več fazah priseljevale družine iz različnih krajev Jugoslavije. Danes v vasi živijo kočevarske, slovenske, bosanske (pravoslavne in muslimanske) družine ter ena albanska družina s Kosova (več o tem v: Hermanik 2004).

³¹ Hladnik (<http://www.ijs.si/lit/slovani.html>) navaja, da so »edini številnejši Slovani, s katerimi so Slovenci doma lahko prihajali v stik, bili izpod Turkov pribegli Uskoki«. Isti avtor predstavlja pregled književnih del, ki se ukvarjajo z Uskoki, in analizira odnos pisateljev do uskoškega prebivalstva.

pripisati, kajti tudi med njimi so pošteni in vrli ljudje, ki si ne pomagajo s krajo, temveč s pošteno obrtjo in delom. /.../ Kar sem prej dejal, da radi vzamejo, česar jim človek ne da, se nanaša tudi na snubitve. Kajti če je Uskok ali Vlah nekolikanj premožen pa se hoče oženiti in če vedo njegovi sorodniki za neporočeno žensko, za čedno dekle (po vdovah namreč ne poprašujejo), tedaj dostikrat ne delajo dolgih ceremonij pri snubitvi; če starši na prvo vprašanje ne obljubijo hčere in ne dajo privoljenja, pride snubec s petimi ali desetimi konji – v večjem ali manjšem številu, kakor je pač potreba – in si s silo vzame tisto, ki mu je srce ujela, tako da se o takem ugrabniku še najpravičneje da reči, da je ženo vzel. V ta namen predvsem marljivo izvohajo čas in priliko, ko so dekletov oče, bratje ali strici na meji ali kako drugače zdoma, da ne bi med njimi prišlo do boja ali prelivanja krvi. Zategadelj pridejo ponoči in, če tisti, ki so le ostali doma, ne dajo dekletu zlepa oditi, naskočijo vrata, vdoro v hišo, dekle s silo ugrabijo in odvedejo proti volji staršev ...»

Med značilne stereotipe sodijo tudi predstave o tem, kako in kaj Uskoki jedo.³² Valvasor (nav. d., 123) poudarja njihovo pretiravanje v jedi in pijači:

»Prav nekaj navadnega pa je, da vtikajo nos prav globoko v vrčke in kozarce in da radi spreminjajo želodec v vinsko klet in jedilno shrambo. Navadno pojedjo in popijejo jeseni vse, kar so pridelali vina in žita. Vse je treba takoj pognati! Hodijo od hiše do hiše, goltajo, požirajo in žro, dokler je še kaj. Od tega imajo vsaj to korist, da jim nič ne splesni, ne strohni ali Turkom v roke pade. Ko so vse pojedli in ima golt delopust, gredo na plen. Če ga ne dobe pri dednem sovražniku, iščejo križem po deželi, kje bi ga našli. (Ne trdim pa tega o vseh.) Zato nastanejo zaradi njih v deželi često velike nevšečnosti.«

O predstavah o čudnih in krutih navadah Uskokov v zvezi z jedjo priča tudi citat iz »zgodovinske novele« Ivana Tavčarja *Janez Solnce* (1885/86): »Čudni ljudje so to', izpregovoril je, 'in moj brat, ki je služil v granici, mi je pravil, da žro še surovo meso, Bog pomagaj!« (cit. po Zajc 2003)

Vir podatkov o predstavah domačih slovenskih prebivalcev o prebivalcih pravoslavni vasi v Beli krajini so tudi pregovori, ki so še danes živi v ustnem izročilu Bele krajine. Med njimi je primerjava *Bučijo kot Vlaha*, ki jo Mal (1912: 182) povezuje z njihovim pogumom: »Njihov pogum se vidi že v strogem pogledu in glasnem govoru.«³³

³² Gre za veliko bolj univerzalen stereotip; Loma (1997: 153) navaja, da je »v celem svetu prebivalstvo razvitejših območij nagnjeno k temu, da se posmehuje revnejšim sosedom zaradi njihovega načina prehrane«.

³³ Markiranje glasnega govora kot značilnosti drugega/drugačnega naroda je tudi

Predstave o Uskokih kot divjih in krutih ljudeh se menjavajo s pozitivnimi ocenami, v katerih se povzdiguje njihova čast in pogum. Pozitivne ocene so vsekakor v zvezi z državotvornimi procesi v regiji in s konkretnimi družbenimi in političnimi okoliščinami ter cilji posameznih strani. »Dobra uskoška lastnost naj bi bila občutek za svobodo in prvinski demokratizem, to je prijaznost do nižjih slojev.« (Hladnik, prav tam) V časopisu *Novice* z dne 24. 8. 1881 je bilo navedeno, da so »stanovanci teh ozemelj (Žumberka in Marindola, op. T. P.) bistroumni, hrabri in zaradi imenitnih vojnih zaslug so bili mnogokrat od vladarjev pohvaljeni«. Avstrijski državni zbor v enem od svojih poročil navaja naslednje:

»Zvesto in pošteno so se borili Krajišniki in z njimi Žumberčanje in Marindolci za cesarja in državo in pogumno so sledili črno-zeleni zastavi. Hišo in domačijo, žensko in otroke so zapustili, da bi svojemu cesarju na bojiščih na severu in jugu pripomogli do zmage!« (Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881: 585)³⁴

Hladnik (<http://www.ijs.si/lit/slovani.html>) navaja, da se je »uskoška podoba v slovenski zgodovinski povesti spreminjala: najprej je bila do Uskokov zlobno kritična, ob prelomu stoletja pa so jih že interpretirali tudi pozitivno v smislu borbe za jugoslovansko samostojnost.«

Med prebivalci Bele krajine je znan še en pregovor, ki kaže socialno distanco in negativno zaznamovanost prebivalcev štirih pravoslavni vasi: *V Črnomlju imajo Cigane, v Adlešičih imajo Vlahe*.³⁵ Županič (1912: 16) na začetku 20. stoletja navaja, da

»belokranjski Slovenci rečejo Žumberčanom, Marindolcem, Bojančanom staroverci, ko imajo v mislih njihovo vero, ko pa mislijo na njihovo narodnost in govor, jim rečejo Vlahi. Taka imenovanja s strani Slovencev niso žaljiva, nasprotno pa v nekaterih mestih na Hrvaškem politični demagogi svoje brate pravoslavne vere žaljivo imenujejo Vlahi. Tudi se sami starejši Žumberčani in Marindolci imenujejo Vlahi, za razliko od svojih sosedov.«

Dražumeričeva in Terseglav (1987: 244) nasprotno poudarjata, da je

splošni mehanizem stereotipizacije med slovanskimi narodi: Цыхун (2000) tako v Polesju beleži izraz *крычаць як боўгары*.

³⁴ Zadnja dva citata sta prevzeta po Zajcu (2003).

³⁵ Adlešiči so naselje v bližini Marindola in predstavljajo administrativni center tega dela regije.

»v razmerjih med Slovenci in Srbi /.../ postala sporna beseda Vlah, kakor Slovenci imenujejo Srbe v Beli krajini /.../. Beseda Vlah poleg neustreznosti tudi ni več enopomenska, marveč se pri Slovencih vedno bolj veže z negativnimi lastnostmi, značilnimi za Vlaha ali Srba (lenoba, samosvojest ...). To je podobno kakor pri uporabi besede Cigan oz. Rom.«³⁶

Socialna distanca je razvidna tudi iz terenskih zapiskov (Drašler 2003: 19): »Še starejši so pravili za te Vlahe, kot da so nekak posebni narod; »Zato ker so vkrali, kar so mogli. Marindolci so bili strašno leni. One so se znale samo karat, jedna med drugom. A z nami, Slovenci, se niso karale.«

Distanca med obema etničnima skupinama se je v dolgem časovnem obdobju najočitneje kazala v tem, da ni bilo mešanih zakonov. Stroge norme, ki so obstajale v obeh skupnostih, so preprečevale ustvarjanje zakonskih skupnosti med Slovenci in pravoslavni Srbi, za Srbe pa je bila endogamija mogoča skoraj pet stoletij, zahvaljujoč dejstvu, da je številno srbsko prebivalstvo živelo v bližnjih področjih Like in Korduna na Hrvaškem. Podatki s terena, ki jih navaja Drašlerjeva (2003: 19), potrjujejo, da so prebivalci Bele krajine mešane zakone dolgo doživljali kot nesprejemljiv obrazec družbenega obnašanja: »Reko meni eden, još je sada živ, iz Marindola je: 'Kolko sam jaz tebe zval, pa se nisi htela ni obrnit!' /.../ Ne, res, jaz sem imela občutek, da je to drugi narod.«

Družbene spremembe, ki so nastopile po drugi svetovni vojni, so pripomogle tudi k pojavu eksogamnih zakonov ter zmanjšanju socialne distance med dvema skupinama. Drašlerjeva (2003: 24) poudarja, da so se

»v povojnem obdobju izboljšali tudi odnosi z Vlaha, ker se le-ti niso več poročali zgolj med sabo, ampak tudi s pripadniki drugih naseelij, tako slovenskih kot hrvaških. /.../ Lokalni prebivalci so opustili predsodke svojih staršev: 'Mi, na primer, nikdo niti ne pomisli, da so uni pravoslavni in da smo mi Slovenci. Da bi bil zaradi tega odnos drugačen. Ljudi so tu živjeli, kot da so vsi eno. Od nekdaj smo edini in gotovo.' V tem obdobju se začne opuščati naziv Vlaha, zamenja pa ga izraz Srbi oz. Pravoslavni.«

Socialna distanca se je zopet povečala v času osamosvojitve Slovenije in v času pred njo (1989–1991), ko so poreklo Srbov v Beli krajini doži-

³⁶ Nekateri prebivalci pravoslavni vasi v Beli krajini tudi danes doživljajo imenovanje Uskok kot negativno in ga enačijo z nazivom Vlah (gl. Knežević Hočevar 2004: 133).

vljali kot mogočo nevarnost za osamosvojitve, saj »kri ni voda«. Tedanji načelnik slovenske Ljudske milice je o takratnih okoliščinah nekaj let pozneje zapisal:

»Tako smo pomislili na Belo krajino. Tam v delu občine Črnomelj živijo potomci nekdanjih Uskokov, ki so pred več stoletji pribežali pred Turki z Balkana. To je veljalo zlasti za vasi Bojanci, Marindol, Miliči, Žuniči, Paunoviči in podobno. Seveda so se skoraj v celoti zlili z večinskim prebivalstvom, vendar kri ni voda. Kako bo dogajanje na bližnjem Hrvaškem vplivalo nanje? Kako se bodo odzvali? Po verodostojnosti se štejejo za pravoslavce /.../ Strokovnjaki so ocenjevali, da je srbska pravoslavna cerkev znana po tesni povezanosti z državo in po svoji zaprtosti. To bi utegnilo pripeljati do varnostno zanimivih pojavov. Pravoslavni paroh Peran Bošković se je v Ljubljani v zadnjih letih pokazal za pristaša srbstva. Tamkajšnjim postajam milice smo dali nekaj nalog, ki so zajele predvsem spremljanje dogajanja na terenu, kot smo navadno rekli ali zapisali.« (Čelik 1994: 21–22, cit. po Knežević Hočevar 2004: 128)

Kljub dejstvu, da je zelo velik odstotek prebivalcev pravoslavnih vasi v Beli krajini na plebiscitu leta 1990 glasoval za neodvisno Slovenijo, niso bili vključeni v enote teritorialne obrambe med »desetdnevno vojno«, zaradi česar so še danes ogorčeni (Knežević Hočevar 2004: 139).

*

V pričujočem uvodnem poglavju smo poskušali etnolingvistično skupnost, ki je predmet te študije, postaviti v kontekst obravnave manjšin na prostoru jugovzhodne Evrope, navesti temeljne zgodovinske in zemljepisne podatke o Srbih v Beli krajini ter pokazati družbene odnose na področju, kjer živijo od 16. stoletja dalje – vse to je namreč močno vplivalo na identitetne strategije članov skupnosti. V naslednjem poglavju bomo idiom Srbov v Beli krajini obravnavali skozi parametre, na katerih temelji teoretični koncept etnolingvistične vitalnosti, ki se je oblikoval v okviru sociolingvistike.

2. ETNOLINGVISTIČNA VITALNOST SRBOV V BELI KRAJINI

ETNOLINGVISTIČNA VITALNOST IN IDIOMI MAJHNIH ETNIČNIH SKUPNOSTI

V sociolingvistiki je splošno sprejeto dejstvo, da sta sociokulturna identiteta etnolingvistične skupnosti in sociolingvistična situacija, ki to skupnost zaznamuje, v medsebojni odvisnosti. Hamers in Blanc (1989: 121) poudarjata, da je »odnos med dvojezičnostjo in kulturno identiteto vzajemni: dvojezičnost vpliva na kulturno identiteto, ta pa vpliva na razvoj dvojezičnosti«. Ko gre za manjšinske skupnosti in njihovo sociolingvistično situacijo, so v dosedanjih obravnavah izpostavljeni številni dejavniki, ki pozitivno ali negativno vplivajo na proces ohranjanja jezika oziroma upočasnjujejo ali pospešujejo proces zamenjave jezika manjšine z jezikom večinskega prebivalstva. Ko Reitz (1974) obravnava stopnjo zamenjave jezika pri treh generacijah migrantov v Kanadi, kot najpomembnejše poudarja naslednje dejavnike (navedeni so po pomembnosti): vzdrževanje tesnih stikov z etnično skupino, identifikacija s skupino migrantov, endogamija in verska pripadnost. Fishman (1964) prav tako navaja tri skupine dejavnikov, ki pogojujejo zamenjavo jezika: a) spremembe v načinu življenja, posledica česar je pešanje socialnih mrež, b) spremembe v razmerju moči med manjšinsko in večinsko skupino ter c) negativen odnos do vrednot manjšinske skupine in njenega jezika, tako pri pripadnikih večine kakor pri manjšini sami. Sprememba v odnosu moči in vrednot, kar ima kot posledico zamenjavo jezika, je že v izhodišču rezultat sprememb v družbeni strukturi in načinu življenja: Tabouret-Kellerjeva (1968, 1972) je obravnavala mehanizme zamenjave jezika v deželah Zahoda in Tretjega sveta ter prišla do sklepa, da je zamenjava oziroma ohranjanje jezika povezana predvsem z urbanizacijo in izobrazbo. S primerjavo razvoja dialektov znotraj Francije je ugotovila povezavo med industrializacijo/urbanizacijo in zamenjavo jezika: socialna mobilnost, migracije v mesta ter razvoj množičnih komunikacij in medijev so dejavniki, ki pospešujejo konvergenco dialektov proti standardu.

Dejavnike, ki jih omenjeni avtorji določajo kot relevantne za zamenjavo jezika oziroma za njegovo ohranjanje, je mogoče razdeliti v dve skupini: prvo tvorijo *objektivni dejavniki*, kot je število govorcev, verska pripadnost, gostota interakcijskih mrež itn. V drugo skupino uvrščamo

subjektivne dejavnike, kot so vrednote, ki jih govorci pripisujejo svojemu idiomu ali pa idiomu večine, stališča do jezika, interpretacije lastnega jezikovnega vedenja ipd. Med tema dvema skupinama dejavnikov je jezikovno vedenje pripadnikov etnolingvistične skupnosti – komunikacijski mehanizmi, ki jih uporabljajo v vsakdanjem sporazumevanju, njihova kompetenca v rabi svojega in večinskega jezika, njihov jezikovni repertoar itn.

Zadnjih nekaj desetletij sociolingvističnih raziskav jezikov manjšinskih skupnosti je bilo – ob tem, da je omogočilo opredelitev dejavnikov, pomembnih za proces ohranjanja ali zamenjave jezika – tudi obdobje obravnavanja različnih metodoloških pristopov k tej problematiki, hkrati pa so bile določene njihova relevantnost ter ključne pomanjkljivosti. Omenili smo že ideološko obremenjenost »nostalgične« sociolingvistike. Nelde (2000: 42) opozarja na metodološke pomanjkljivosti metode vprašalnika pri določanju komunikativnih strategij, ki jih izpraševanci uporabljajo v vsakdanji komunikaciji:

»... vsak odgovor na vprašanje o vsakdanji rabi jezika je odvisen od tako kompleksnih družbenih kriterijev, da celo iz anket, ki jih opravljajo za to delo izobraženi ljudje, lahko dobimo zavajajoče rezultate. Ko izpraševanec odgovarja na vprašanja, vsekakor ne razmišlja o značilnostih sociolingvistične variantnosti, ki je pomembna za raziskovalca, temveč zavestno ali nenamerno ohranja neke vrste zvestobo svoji skupini in poskuša doseči določeno družbeno identiteto. Niti jezikoslovje niti sociologija nimata na voljo modelov in metod, ki so nujne za obravnavanje zunajjezikovnih pogojev. Statistični podatki, ki izhajajo iz popisov prebivalstva, ali jezikovno vedenje posameznikov povejo več o družbeni identiteti kot o dejanski jezikovni praksi intervjuvanca.«

Popolnoma zanesljive informacije o rabi jezika v neki skupnosti je težko dobiti tudi z opazovanjem jezikovnega obnašanja samih govorcev v njihovih vsakdanjih interakcijah, saj je že sama prisotnost tuje osebe oziroma raziskovalca dejavnik, ki lahko v veliki meri vpliva na izbiro kodov in komunikativne strategije članov skupnosti.³⁷

Podroben opis aktualne sociolingvistične situacije v pravoslavnih vaseh Bele krajine je – z namenom, da določimo stopnjo etnolingvistične vitalnosti te skupnosti – po našem mnenju nujno »ozadje« za anali-

³⁷ S to težavo, znano kot paradoks opazovalca (ang. *observer's paradox*), se v antropologiji in drugih sorodnih vedah soočajo vsi raziskovalci na terenu (prim. Hanks 2000: 2). Vendar, kot poudarja ta avtor (Hanks, prav tam), ta težava nikakor ni razlog, da bi se terensko etnografsko delo opustilo.

zo jezikovne ideologije, ki se ustvarja v medprostoru med družbenimi strukturami in procesi ter oblikami diskurza. Pristop, ki zajema širši družbeni kontekst, od katerega ni mogoče izolirati majhnih etničnih skupnosti, ter perspektiva pripadnikov takih skupin kažeta, kako se širši družbeni procesi prelamljajo na lokalni ravni, hkrati pa ponujata tudi možnost kritičnega ovrednotenja dosedanjega metodološkega aparata, uporabljenega za obravnavo te problematike.

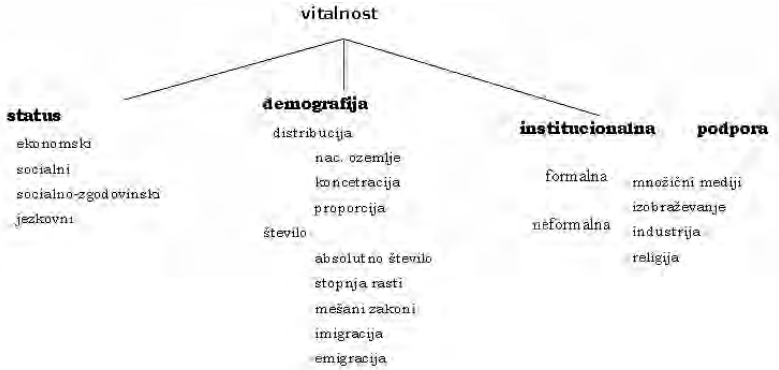
ETNOLINGVISTIČNA VITALNOST: TEORETIČNI KONCEPT

Zaradi povezovanja sociopsiholoških procesov, ki so v osnovi vedenja etnolingvistične skupnosti, in določanja sociostrukturnih dejavnikov, ki vplivajo na ohranjanje ali zapuščenje jezika manjšine, Giles, Bourhis in Taylor (1977) razvijajo koncept *etnolingvistične vitalnosti*, ki je določena s tremi skupinami objektivnih dejavnikov: statusom, demografijo in institucionalno podporo. Avtorji menijo, da vsak od naštetih dejavnikov vpliva na stopnjo etnolingvistične vitalnosti ter da imajo lahko po tem principu manjšinske skupine nizko, srednjo ali visoko vitalnost. Od stopnje vitalnosti je odvisna tudi verjetnost, da se neka skupina ohrani kot posebna enota in obdrži svoj jezik. Ta model etnolingvistične vitalnosti, čeprav ga posamezni sociolingvisti kritizirajo,³⁸ je ostal »en izmed najuporabnejših konceptov, ustvarjenih v socialni psihologiji jezika /.../, kot sredstvo za analizo relativne 'stopnje vitalnosti' jezika v družbi, posebej ko gre za etnične skupine« (Mann 2000: 458).

Koncept etnolingvistične vitalnosti, ki ga predlagajo Giles, Bourhis in Taylor (1977), temelji na analizi zunanjih, objektivnih dejavnikov, ki pospešujejo bodisi ohranjanje bodisi izgubljanje jezika manjšine. Vitalnost neke etnolingvistične skupnosti definirajo kot »tisto, kar nanjo vpliva, da se obnaša kot skupina s posebno in aktivno kolektivno identiteto v stiku z drugimi skupinami«. Kot strukturne spremenljivke, ki najmočneje vplivajo na vitalnost etnolingvističnih skupin, navajajo status, demografijo in institucionalno podporo (gl. sliko 5).

V luči teh dejavnikov bomo obravnavali tudi etnolingvistično vitalnost prebivalcev pravoslavnih vasi v Beli krajini. Tako lahko oblikujemo predstavo o »zunanjih«, objektivnih dejavnikih, ki določajo njeno sociolingvistično situacijo.

³⁸ Husband in Khan (1982: 193–194) kritizirata koncept etnolingvistične vitalnosti, ker menita, da vodi v »nevarno poenostavljeno analizo tipov etnolingvističnih skupin«, ter zato, ker »sloni na monokodnem/monokulturnem pogledu in predstavlja vidik prevladujoče skupine« (prim. Mann 2000: 462).

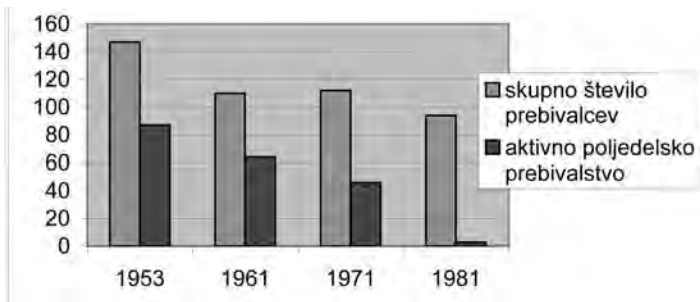

Slika 5: Taksonomija kulturnih spremenljivk, ki določajo etnolingvistično identiteto (po: Gles, Bourhis in Taylor 1977:309)

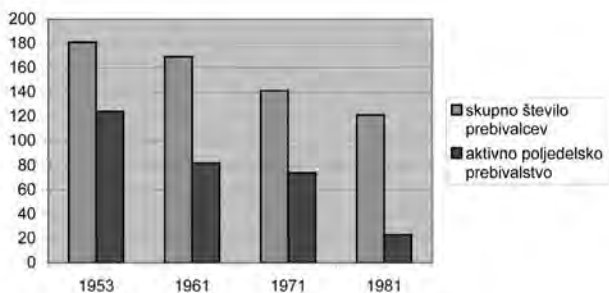
Status

Giles, Bourhis in Taylor (1977: 309) definirajo strukturno spremenljivko *statusa* kot »razporeditev spremenljivk prestiža jezikovne skupine v medskupinskem kontekstu. Čim višji status uživa neka jezikovna skupina, več vitalnosti ima kot kolektivna enota.«

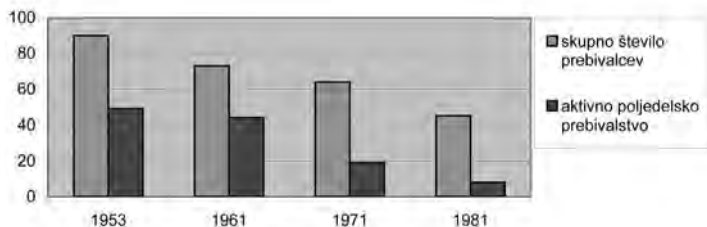
Prebivalci pravoslavnih vasi v Beli krajini se danes po svojem ekonomskem statusu ne ločijo od drugih prebivalcev v vaških delih te regije. Bela krajina je desetletja veljala za najrevnejšo slovensko pokrajino, vendar so jo po drugi svetovni vojni zajeli procesi modernizacije in industrializacije. Ti procesi so bili usmerjeni predvsem na mesta in večja naselja, toda v veliki meri so vplivali tudi na strukturo vaških naselij, ne

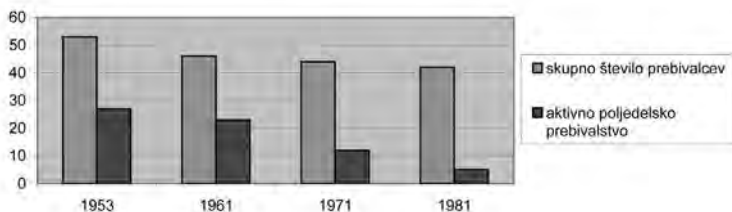
Slika 6: Odstotek poljedelskega prebivalstva v Bojancih

Slika 7: Odstotek poljedelskega prebivalstva v Marindolu

Slika 8: Odstotek poljedelskega prebivalstva v Miličih

Slika 9: Odstotek poljedelskega prebivalstva v Paunovičih

glede na njihovo etnično ali konfesionalno sestavo. Prebivalci Miličev, Paunovičev, Marindola in Bojancev so postopoma opustili poljedelstvo in živinorejo, kar je bil do tedaj njihov osnovni poklic.

Demografija

Giles, Bourhis in Taylor (1977: 309) strukturno spremenljivko *demografije* določajo kot

»celotno število članov skupine in njihovo razporeditev na celotnem ozemlju. Etnolingvistične skupine z ugodnimi demografskimi trendi imajo več možnosti, da se obdržijo kot ločljive skupine glede na tiste z neugodnimi demografskimi trendi.«

Ti avtorji navajajo osem demografskih spremenljivk, pomembnih za vitalnost etnolingvistične skupine (gl. sliko 5), in jih uvrščajo v dve skupini: v distribucijo govorcev in njihovo številnost.

Distribucija govorcev

Nacionalno ozemlje. S tem izrazom Giles, Bourhis in Taylor (nav. d.) pojmujejo domovino prednikov pripadnikov etnolingvistične skupnosti. Pet stoletij kontinuiranega življenja na ozemlju Bele krajine je vzrok za to, da je pojmovanje nacionalnega ozemlja Srbov v Beli krajini tesno povezano s to slovensko pokrajino. Trdnega stika z ozemljem, s katerega so prišli njihovi predniki ni, predvsem zaradi tega, ker to področje ni natančno določeno. V Bojancih menijo, da je njihova pradomovina nekje ob reki Bojani v Črni gori, v Marindolu pa obstaja izročilo, da so njihovi predniki prišli iz Raške.

Koncentracija pripadnikov etnolingvistične skupnosti na območju, ki ga naseljujejo, je druga pomembna spremenljivka v okviru distribucije. Srbi v Beli krajini živijo v strnjeni skupnosti v omenjenih štirih vaseh, kar je po Gilesu, Bourhisu in Taylorju (nav. d., 313) pozitiven dejavnik za ohranjanje vitalnosti etnolingvistične skupnosti: govorcei manjšinskega jezika, ki so koncentrirani na istem zemljepisnem področju, imajo zaradi pogoste medsebojne komunikacije, ki jim omogoča ohranjanje občutka solidarnosti, več možnosti za obstoj v obliki dinamične jezikovne skupnosti. Koncentracija pravoslavni govorcev srbskega idioma v Beli krajini ter družbena pravila skupnosti, ki temeljijo na praktično popolni izoliranosti od slovenskega okolja, so omogočili ohranitev te etnolingvistične skupnosti skozi pet stoletij.

Družbene in ekonomske spremembe v drugi polovici 20. stoletja so pripeljale do giblivosti in mešanja prebivalstva ter do odpiranja pravoslavne skupnosti v obe smeri – v vasi prihajajo slovenske snahe (gl. spodaj, pod poglavje »Mešani zakoni«), številni pripadniki etnolingvistične skupnosti pa se selijo v slovenska naselja zaradi poroke ali iz gospodarskih razlogov.

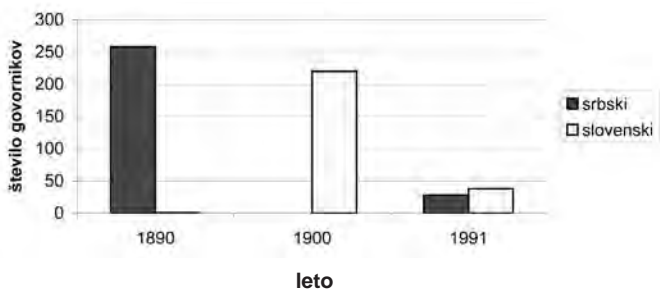
Razmerje (proporcija) med pripadniki etnolingvistične skupnosti ter tistimi, ki ji ne pripadajo, je tretji dejavnik, ki vpliva na odnose med manjšinsko in večinsko skupnostjo na nekem področju. Glede na večinsko prebivalstvo v pokrajini so Srbi v pravoslavnih vaseh absolutna manjšina: Bela krajina je imela leta 1991 25.453 prebivalcev (povzeto po: *Slovenija – pokrajine in ljudje*, Ljubljana 1998), v pravoslavnih vaseh pa je bilo takrat 295 prebivalcev (povzeto po Terseglav 1996) – razmerje je približno 85 : 1. Poleg tega se je znotraj samih vasi z mešanimi zakoni spremenilo razmerje med govorcji in negovorcji srbskega idioma.

Število govorcev in drugi podatki, pridobljeni s popisom prebivalstva

Demografski podatki, pridobljeni s popisi prebivalstva, dajejo osnovno podobo o procesih oblikovanja identitete pri Srbih v Beli krajini ter o vlogi jezika v teh procesih. Primerjava podatkov, dobljenih s popisi prebivalstva od leta 1880 do 1991,³⁹ kažejo, da je edina stabilna kategorija v rezultatih popisnih vprašalnikov tista, ki se nanaša na vero; odgovori na vprašanja o pogovornem jeziku in narodnosti v veliki meri nihajo med posameznimi popisi in so očitno odvisni od družbenih in političnih okoliščin ter od razmerja moči v danem trenutku. Ponazoritev tega, da podatkov iz popisov ne moremo interpretirati kot zanesljivega vira informacij o jeziku v vsakdanji rabi, najdemo v naslednjih podatkih iz popisa: leta 1880 se je v naselju Bojanci vseh 264 prebivalcev opredelilo za pravoslavne; 258 jih navaja, da govorijo srbsko, eden pa,

³⁹ Podatki popisa, ki so uporabljeni v tej raziskavi, so pridobljeni iz naslednjih virov: popis iz leta 1880: *Spezial-Ortsrepertorium von Krain*, Wien 1884, str. 146; popis iz leta 1890: *Spezialni repertorij krajev na Kranjskem 1890*, Dunaj 1894, str. 140–141 (citirano po: Hudelja 1982); popis iz leta 1900: *Gemeindelexicon von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, Wien 1905; *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900*, Kr. zemaljski statistički ured, Zagreb 1902; popis iz leta 1910: *Spezial-Ortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Volkszählung von 1910*, Wien 1919, str. 102; popis iz leta 1953: *Popis stanovništva 1953*, knjiga XIV, osnovni podaci o stanovništvu, Beograd 1958; popis iz leta 1961: *Popis stanovništva 1961*, knjiga XIV, Aktivnost i delatnost, rezultati za naselja, Beograd 1965, *Popis stanovništva 1961*, knjiga XII, Migraciona obeležja, rezultati za naselja, Beograd 1966; popis iz leta 1971: *Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971*, knjiga IX, Prebivalstvo, migracijska obeležja, rezultati po naseljih in občinah, Beograd 1973, *Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971*, knjiga X, Prebivalstvo, dejavnost, rezultati po naseljih in občinah, Beograd 1974; določeni podatki popisov iz 1981 in 1991 so citirani po Terseglavu (1996), popisa iz 1981 pa po *Popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1981*, Ljubljana 1981; podatki popisa iz leta 2002 so pridobljeni z uradne spletne strani Statističnega urada Republike Slovenije: <http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/>.

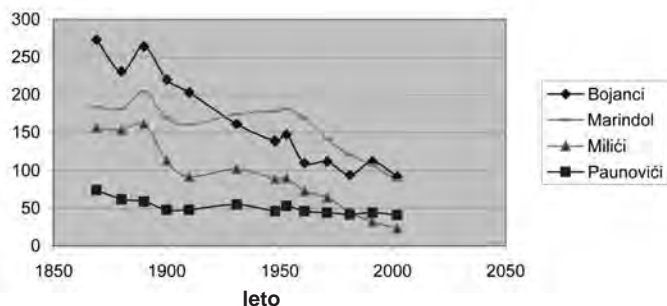
da govori slovensko. Samo dvajset let pozneje, v popisu iz leta 1900, se je vseh 220 prebivalcev Bojancev opredelilo za govorce slovenščine, 219 za pravoslavne, eden pa se je opredelil za katolika (gl. sliko 10).

Slika 10: Število govorcev srbskega jezika v Bojancih po podatkih popisov prebivalstva

Dejstvo, da podatki popisov prebivalstva lahko tako močno nihajo v tako kratkem obdobju, načenna vprašanje interpretacije takšnih podatkov. Edina statistična kategorija, ki ji je mogoče popolnoma »verjeti«, je *absolutno število* prebivalcev. V primeru srbskih vasi v Beli krajini to število nenehno upada (gl. sliko 11).

Navedeni podatki kažejo, da je zmanjševanje števila prebivalcev (*zmanjševanje stopnje rasti*) v omenjenih štirih vaseh med najpomembnejšimi okoliščinami, ki označujejo identitetne strategije njihovih pre-

Slika 11: Število prebivalcev po podatkih iz popisov prebivalstva

bivalcev. Domačini nostalgичno poudarjajo, da je v vaseh vedno več praznih hiš in vedno manj majhnih otrok. V takih okoliščinah se zamenjava jezika doživlja kot nujna posledica splošnega »izumiranja« Srbov na tem področju, ki ga spremlja sprejemanje novih, modernih obrazcev ter zapušcanje starih običajev in tipično kmečkega načina življenja.

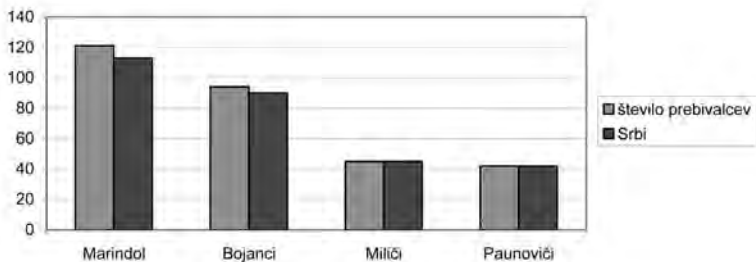
Razpad SFR Jugoslavije in identiteta Srbov v Beli krajini v zrcalu demografskih podatkov

Primerjava popisnih podatkov iz let 1981 in 1991 opozarja na opazno razliko med številom tistih, ki so se opredelili kot Srbi leta 1981 in deset let pozneje (gl. slike 12. in 13). Popolnoma jasno je, da ni prišlo do dejanske spremembe strukture prebivalstva, temveč da je del prebivalcev, ki so se leta 1981 opredelili kot Srbi, spremenil etnično opredelitev. To dejstvo je mogoče pojasniti s političnimi dogodki v omenjenem desetletju. Z razpadom Jugoslavije se je spremenil tudi status Srbov v Sloveniji: vprašanje nacionalne opredelitve je v novi državi, vsaj s stališča pripadnikov srbske skupnosti v Beli krajini, dobilo drugačen pomen.⁴⁰

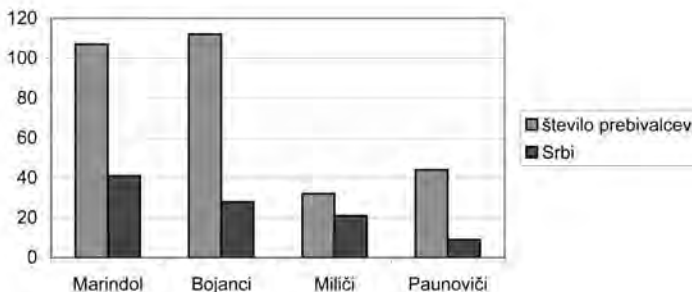
Razpad federativne države in razglasitev neodvisne Republike Slovenije v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja sta pomembno vplivala na identitetne strategije Srbov v Beli krajini. V začetku devetdesetih let 20. stoletja je prišla ta majhna etnična skupina v središče pozornosti slovenske javnosti, postala je tudi predmet intenzivnih razprav ter močne propagande v srbskih javnih glasilih, kar se je dogajalo pred slovensko neodvisnostjo in zelo spolitiziralo status Srbov v Beli krajini (glej podpoglavje »Diskurzivno oblikovanje nacije« v petem poglavju).

Srbi so se v vaseh Bele krajine, po drugi strani, poskušali izogniti pritiskom javnosti, ki so jim bili izpostavljeni, tudi tako, da so »skrivali« vse tisto, kar jih je ločevalo od večinskega prebivalstva. V vseh intervjujih, objavljenih na začetku devetdesetih let v slovenskem tisku, so Srbi iz Bele krajine poudarjali, da ne potrebujejo nikakršne zaščite in da se v Sloveniji ne počutijo ogrožene, pri čemer so omenjali solidarnost vseh prebivalcev Bele krajine ne glede na njihovo etnično poreklo ali

⁴⁰ Zanimivo bi bilo te podatke primerjati s tistimi, ki so bili pridobljeni na zadnjem popisu prebivalstva v Republiki Sloveniji leta 2002. Ti podatki nam žal niso dostopni, saj po novi slovenski zakonodaji podatkov, kot so opredelitve glede jezika, vere in etnične pripadnosti, ni mogoče dobiti na ravni, nižji od občine (prim. Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002, *Uradni list Republike Slovenije* 66/2000 in 26/2001; Zakon o državni statistiki, *Uradni list Republike Slovenije* 45/1995 in 09/2001, ter Zakon o varstvu osebnih podatkov, *Uradni list Republike Slovenije* 59/1999).

Slika 12: Število Srbov po podatkih popisa 1981

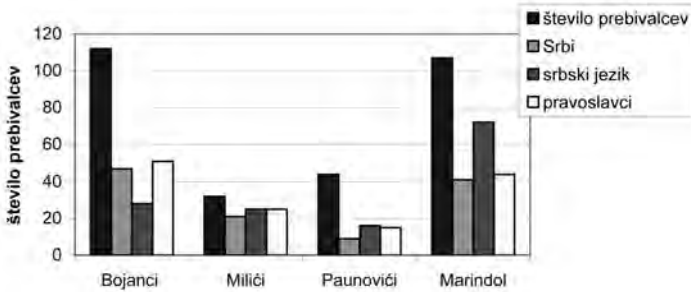
Slika 13: Število Srbov po podatkih popisa iz leta 1991

vero (prim. članke: Ivačič 1989: 20–21; Dimitrič 1990: 2; Lesar 1991: 22). Decembra leta 1990 je na plebiscitu, na katerem se je odločalo o neodvisnosti Slovenije, 90,78 % prebivalcev Bojancev glasovalo za neodvisnost (*Delo* 298, 24. 12. 1990, str. 3). Srbske folklorne skupine so prenehale delovati, kar prebivalci teh vasi pojasnjujejo s pomanjkanjem zanimanja predvsem pri mladih, pri čemer omenjajo tudi to, da je v tem obdobju obstajal »neke vrste strah«. Spodbudo za ponovno ustanovitev osnovne šole s poukom v srbsčini, ki jo je predlagala slovenska vlada, so zavrnilo Srbi sami.

Leta 1991, v situaciji, kot smo jo opisali, ko so Srbi v Beli krajini poskušali kolikor je bilo mogoče zmanjšati javno pozornost, ni težko razumeti opazno upadanje števila tistih, ki so se opredelili kot Srbi. Vendar pa je še naprej opazna razlika med Bojanci na eni ter Marin-

dolom, Miliči in Paunoviči na drugi strani. V Bojancih je veliko manj prebivalcev navedlo srbski jezik kot svojo materinščino, zanimivo pa je, da v odnosu do drugih dveh kategorij, po katerih se to prebivalstvo loči od večinskega (veroizpoved in nacionalnost), ni pomembne razlike med obema skupinama vasi: v obeh primerih je namreč število pravoslavnih in Srbov sorazmerno majhno, opazno pa se še zmanjšuje, ko podatke primerjamo s podatki popisa iz leta 1981 (gl. sliko 14).

Razlika med dvema skupinama vasi po jezikovni kompetenci ustreza različnim vrednotam, ki se navezujejo na jezik, ter različnim identitetnim strategijam; v diskurzu so ta vrednostna stališča skoncen-

Slika 14: Etnična, verska in jezikovna opredelitev prebivalcev po popisu iz leta 1991

trirana okoli nasprotnih pojmov, kot so *napredek* : *zaostalost*, *solidarnost* : *distanca*, *tradicija* : *modernost* itd. V svojih pripovedih vidijo prebivalci Bojancev prebivalce Paunovičev, Miličev in Marindola kot nazadnjaške in nesposobne za prilagajanje novim časom. Po drugi strani prebivalci omenjenih treh vasi o Bojančanih menijo, da so izgubili identiteto prav zaradi prevelike prilagodljivosti. Slovenski sosedje prav tako opažajo razliko med tema dvema skupinama vasi: med njimi – »zaradi prilagodljivosti in sprejemanja slovenskih vplivov in aktivnega sodelovanja s Slovenci – veljajo Bojančani za naprednejše in kulturnejše, Marindolci, ki se še oklepajo tradicije, pa za zaostale in trmaste« (Dražumerič 1988: 307).

Mešani zakoni

Srbski etnolingvistični skupnosti v Beli krajini je uspelo tako dolgo ohraniti svojo jezikovno identiteto in pravoslavno veroizpoved pred-

vsem zaradi strogih ureditev znotraj skupnosti, ki niso dovoljevale mešanih zakonov. Dejstvo, da so te vasi zelo blizu meje s Hrvaško in blizu hrvaških področij, ki so jih naseljevali predvsem pravoslavni prebivalci (Gorski kotar, Lika), je omogočilo, da se je obrazec versko endogamnih zakonov obdržal skozi stoletja, saj so zakonci prihajali s teh področij.

Po drugi svetovni vojni so slovensko-srbski zakoni postali običajni. Mešani zakoni so v določenem smislu nujna posledica posodabljanja in sekularizacije, ki jo je uresničevala komunistična oblast, s tem pa so spodbujali institucijo civilnega zakona. Industrializacijo večjih krajev je v Beli krajini po drugi svetovni vojni spremljala deagrarizacija vasi, posledica tega pa je bilo opazno večanje stopnje mobilnosti prebivalcev iz štirih srbskih vasi: danes je večji del prebivalcev, ki sodijo v srednjo generacijo, zaposlenih v bližnjih večjih krajih (Metlika, Črnomelj, Viniča), kjer so v vsakdanjem stiku s Slovenci in v komunikaciji uporabljajo izključno slovenski jezik.

Starejši prebivalci štirih pravoslavnih vasi kakor tudi tisti iz okoliških slovenskih naselij, še danes pomnijo prvi mešani zakon iz leta 1947, ko se je fant iz Bojancev poročil s slovenskim dekletom iz bližnje vasi Tribuč. *»To je bila velika senzacija«*, opisuje dogodek slovenski informator iz Adlešičev in dodaja, da je bilo v tem času to čudno in nesprejemljivo, vendar ne zaradi slabih odnosov med Srbi in Slovenci, temveč zaradi razlike v veri.

Po podatkih, ki jih navaja Terseglav (1996: 29), je samo ena od 26 hiš v Bojancih danes »čista – torej srbska«, v vseh ostalih pa so bodisi snahe bodisi zeti Slovenci. Podatki s terena kažejo, da se v Marindolu še vedno občasno organizirajo cerkvene poroke, v Bojancih pa je bil tak cerkveni ritual zadnjič opravljen takoj po drugi svetovni vojni.

Pojav mešanih zakonov ter njihova prevlada v zadnjih petdesetih letih sodi med najzanesljivejše kazalce stopnjevanja procesa prostovoljne asimilacije lokalne srbske skupnosti. S slovenskimi snahami je slovenski jezik vstopil v vsakdanjo komunikacijo v srbskih vaseh, s čimer je začel materni idiom postopno izgubljati edino področje, v katerem je imel prednost, in sicer komunikacijo med družinskimi člani.

Migracije

Imigracija. Pravoslavne vasi Bele krajine so področje izseljevanja in ne naseljevanja. V zadnjih desetletjih se je tja naselilo nekaj slovenskih družin; danes sta v Bojancih dve slovenski hiši.

Emigracija. Po ukinitvi Vojne krajine ter privilegijev, ki so jih uživali njeni branilci, so se morali prebivalci belokranjskih vasi soočiti s

slabimi življenjskimi pogoji in revščino, kar je povzročilo nekaj emigracijskih valov iz teh vasi. V enem izmed njih (od devetdesetih let 19. stoletja dalje) se je del prebivalcev izselil v Severno Ameriko. Z uvedbo Zakona o imigraciji v ZDA v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja se je emigracija preusmerila v evropske države, predsvem v Nemčijo in Francijo (Knežević Hočevar 2004: 132). Po drugi svetovni vojni se je veliko družin med kolonizacijo Vojvodine preselilo v vas Gudurica v okolici Vršca v Banatu. V zadnjih desetletjih je izrazit odhod mlajšega prebivalstva v večja slovenska mesta.

Institucionalna podpora

Institucionalna podpora kot spremenljivka etnolingvistične vitalnosti

»je stopnja, v kateri je jezikovna skupina formalno in neformalno zastopana v različnih nacionalnih, regionalnih in lokalnih institucijah. Zdi se, da je vitalnost jezikovne skupine povezana s stopnjo uporabe njenega jezika v različnih institucijah vlade, cerkve, poslovanja itd.« (Giles/Bourhis/Taylor 1977: 309)

Neformalna podpora se tu nanaša na stopnjo, koliko manjšina organizira samo sebe, da bi zaščitila lastne interese (nav. d., 315–316).

Kot v mnogih drugih državah tudi v slovenski zakonodaji obstaja razlika med avtohtonimi in alohtonimi manjšinami, pri čemer so avtohtonim manjšinam zagotovljene posebne pravice. Tako je v 64. členu Ustave Republike Slovenije Madžarom in Italijanom, ki so v Sloveniji priznani kot avtohtone manjšine, zagotovljena pravica do predstavnikov (s pravico do veta) tako v lokalni upravi kot tudi v parlamentu. Ti manjšini imata tudi pravico do šolanja v materinščini (prim. Polzer-Srienz 2002). Srbska manjšina v Sloveniji nima statusa avtohtone manjšine.

Izobraževanje. V Beli krajini so šole le v srbskem jeziku obstajale vse do leta 1954 v Bojancih oziroma do leta 1958 v Marindolu, tako da je najstarejša generacija prebivalcev teh vasi obiskovala pouk v srbsčini. Učitelji so večinoma prihajali iz Srbije, otroke pa so poučevali v ekavici ter v cirilici. Od leta 1954 oziroma 1958 naprej je pouk potekal v slovenščini (Ognjanović 1997: 103), ker pa se je število učencev iz leta v leto zmanjševalo, so po določenem času osnovne šole v teh vaseh ukini. Danes učenci iz Bojancev obiskujejo osnovno šolo v Vinici, tisti iz Marindola, Miličev in Paunovičev pa v Adlešičih. Srbski jezik je kot

enoletni predmet v slovenskih osnovnih šolah obstajal do leta 1992, ko so ga ukinili: najmlajša generacija pravoslavne manjšine v Beli krajini torej nima priložnosti za sistematično učenje srbskega jezika.

Religija. Pravoslavne vasi v Beli krajini so zbrane okrog dveh cerkvenih občin – prva se nahaja v Bojancih, druga pa v Miličih. Slednja zajema tudi Marindol in Paunoviče. V vaseh sta dve pravoslavni cerkvi: cerkev sv. Đurđa v Bojancih ter cerkev sv. Petra in Pavla v Miličih. Nekeč so cerkve imele svoje stalne duhovnike, danes pa duhovniki občasno (enkrat na mesec oziroma ob pomembnejših praznikih) prihajajo s Hrvaške: v Bojance prihaja duhovnik iz Moravic, v Miliče pa iz samostana Gomirje.

Danes Cerkev ni močan integracijski dejavnik pravoslavne skupnosti v Beli krajini, zlasti v Bojancih ne. Na sicer redkih bogoslužjih v cerkvi ponavadi ni navzoč nihče, razen predsednika cerkvene občine in duhovnika samega.

Neformalna podpora. Neformalna podpora ustreza stopnji, na kateri se etnolingvistična skupnost samoorganizira zaradi doseganja določenih ciljev. Prebivalci pravoslavnih vasi niso formalno organizirani na noben način; nimajo svojega kulturnega društva niti niso aktivni v katerem koli srbskem kulturnem društvu v Sloveniji.

Slika 15: Pravoslavna cerkev v Bojancih

Slika 16: Pravoslavna cerkev v Miličih

SOCIALNE MREŽE IN ETNOLINGVISTIČNA VITALNOST

Koncept *socialne mreže* (ang. *social network*) se zdi najustreznejši za pojasnitev družbenih sprememb, ki imajo pomembne posledice za status in vitalnost maternega idioma v majhnih ruralnih skupnostih (prim. Maher 1996: 400). Bistvene značilnosti družbenih mrež so: zaprtost (vsi člani se poznajo) – odprtost (vsi člani se ne poznajo med seboj) ter večplastna povezanost med člani (npr. ko je neka oseba sorodnik in sosed hkrati) – povezanost na samo eni osnovi (Coates 1986: 79–80). Dejavniki, ki bogatijo socialne vezi, so v bistvu povsod enaki: sorodstvo, bližina (sosesčina), poklic (delovno mesto) in prijateljstvo (prostovoljna združevanja) (Chambers 1995: 75). Očitno je, da je trdno povezana struktura mreže pomemben mehanizem jezikovnega preživetja: čim tesnejše so vezi posameznikov z lokalno skupnostjo, tem bližje je njihov jezik normi lokalnega idioma (nav. d., 67; Coates 1986: 91; Maher 1996: 396). Za tradicionalne ruralne skupnosti je značilna mreža s tesnimi in večplastnimi vezmi med pripadniki, socialno mobilne in visoko razvite družbe pa so zaznamovane z družbenimi vezmi manjše intenzitete (Coates 1986: 79–80). Mobilnost skupine in posameznika, tako družbena kakor prostorska, je pomemben dejavnik, ki vpliva na sociolingvistične

obrazce (Chambers 1995: 126; Vučković 2004). Gostota interakcijskih mrež, v katerih skupnost uporablja svoj izvorni idiom, je neposredno sorazmerna z etnolingvistično vitalnostjo.

*

V primeru etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini lahko sklepamo, da sta dva medsebojno pogojena pojava pripeljala do preoblikovanja skupnosti z zaprtim sistemom socialnih mrež v skupnost, ki jo določajo socialne mreže odprtega tipa: eden je sprememba načina življenja, do katere je prišlo z industrializacijo, drugi pa je pojav mešanih zakonov. Delovno okolje in zakonska skupnost sta obenem tudi ključni področji komunikacije, kjer je izvorni idiom prepustil mesto idiomu večine.

Opisani družbeni pojavi kažejo nizko etnolingvistično vitalnost maternega idioma lokalne skupnosti in proces zamenjave jezika, v katerem materni idiom bolj dominantnemu idiomu prepusti številne komunikacijske funkcije. V naslednjem poglavju bomo obravnavali, kako se ta proces odraža v jezikovni praksi Srbov v Beli krajini.

3. JEZIKOVNA PRAKSA SRBOV V BELI KRAJINI

JEZIKOVNA PRAKSA IN PROCES ZAMENJAVE JEZIKA

V tem poglavju bomo na kratko opisali najznačilnejše lastnosti rabe jezika v etnolingvistični skupnosti Srbov v Beli krajini, v sledečih poglavjih pa jih bomo obravnavali v kontekstu jezikovne ideologije in dejstva, da govorci v veliki meri zavestno izbirajo med jezikovnimi sredstvi, ki so jim na voljo, ter tako dajejo svojemu jezikovnemu obnašanju družbeno relevanten pomen.

Diskurz Srbov v Beli krajini zaznamujejo lastnosti, ki so značilne za jezikovno prakso pripadnikov skupnosti v procesu zamenjave jezika, kot so alternacija kodov (preklapljanje kodov, mešanje kodov, besedilno izposojanje), nestabilnost norme itn.

Alternacija kodov: definicije in razmejitve

Pojem alternacija kodov zajema različne pojave soobstoja elementov obeh jezikov v diskurzu dvojezičnih govorcev, kar je posledica jezikovnega stika. V sociolingvistični literaturi, ki se ukvarja z dvojezičnostjo, se kot vrste alternacije kodov najpogosteje navajata preklapljanje kodov (ang. *code-switching*) ter mešanje kodov (ang. *code-mixing*).⁴¹

Preklapljanje kodov je »ena najpogostejših strategij, ki jo v medsebojni komunikaciji uporabljajo dvojezični govorci« (Hamers/Blanc 1989: 148). Najpogosteje je definirano kot »izmenična raba dveh ali več jezikov pri izjavljanju ali v pogovoru« (Grosjean 1982: 145; prim. Poplack 1980; Savić 1996: 25). V literaturi je različno definiran odnos med preklapljanjem in drugimi pojavnimi oblikami alternacije kodov, kot sta, na primer, izposojanje in mešanje kodov. Nekateri avtorji poudarjajo, da se preklapljanje razlikuje od navedenih pojavov,

»ker mešanje kodov vključuje deformacijo ali zamenjavo slovničnih ali besedilnih elementov iz dveh jezikov, medtem ko preklapljanje kodov ne vpliva na jezikovne oblike. Nadalje, v nasprotju z drugimi

⁴¹ Jacobson (1998) predstavlja pregled razvoja raziskovanj alternacije kodov v zadnjih treh desetletjih 20. stoletja.

podobnimi pojavi, ki so omejeni samo na posamezne komunikacijske funkcije, poteka preklapljanje kodov v različnih funkcijah in situacijah v skladu z določenimi normami v večjezičnih skupnostih. Ko gre za preklapljanje kodov, sta dva jezika navzoča v diskurzu tako, da deli diskurza v enem jeziku sledijo delom v drugem jeziku.« (Hamers/Blanc 1989: 148; prim. Sankoff/Poplack 1981: 4; Savić 1996: 24)

Spet drugi avtorji ne razlikujejo med preklapljanjem kodov in njihovim mešanjem. Tako Muysken (2000: 1) v študiji o dvojezičnosti uporablja termin *mešanje kodov*, s katerim označuje »vse primere, ko se enote besedila in slovnične značilnosti obeh jezikov pojavijo v enem samem stavku«. Termin *preklapljanje* (*code-switching*) je pri njem omejen samo na »izrazito zaporednost več jezikov v enem samem govornem dogodku« (nav. d.). Pri nekaterih avtorjih (Bokamba 1988; Kachru 1982; Shridar/Shridar 1980) izraza preklapljanje in mešanje kodov pomenita to, kar drugi avtorji označujejo z angleškimi termini *intrasentential code-mixing/-switching* in *intersentential code-mixing/-switching* (znotrajstavčno ter medstavčno mešanje/preklapljanje kodov):

»Preklapljanje kodov je vnašanje ali mešanje besed, izrazov in stavkov iz dveh kodov v okviru enega govornega dogodka zunaj meja enega stavka, medtem ko je mešanje kodov vnašanje ali mešanje različnih jezikovnih enot, tj. predpon, besed, izrazov, odvisnih stavkov iz dveh različnih slovničnih sistemov ali podsistemov v okviru enega samega stavka in v eni govorni situaciji.« (Bokamba 1988: 24)

Auer (1990: 85–85) meni, da se preklapljanje kodov pojavlja »v skupnostih, ki dajejo prednost rabi enega jezika v okviru enega pogovora; v skupnostih, ki ne kažejo takega nagnjenja, pa je prisotno mešanje kodov«.

Nekateri avtorji poudarjajo tudi to, da je treba razlikovati med preklapljanjem in mešanjem kodov ter med izposojanjem (ang. *borrowing*). Pfaffova (1979: 295–296) meni, da mora termin *mešanje kodov* (*code-mixing*) zajemati »tako izposojenke kot mešanje kodov« ter da »se izposojenke lahko pojavijo v diskurzu enojezičnih govorcev, medtem ko preklapljanje kodov vedno vključuje določeno stopnjo jezikovne kompetence v obeh jezikih«. Gumperz pa poudarja, da je treba razlikovati med preklapljanjem kodov in pojmi, kot sta starejše izposojenke (ang. *borrowings*) in novejše izposojenke (ang. *loans*),⁴² pri čemer oba pojma takole opredeli:

⁴² V slovenščini je zelo težko vzpostaviti razliko med obema angleškima izrazoma,

»Starejše izposojenke so fonološko, morfološko in skladenjsko prilagojene pravilom jezika-domačina, kar pomeni, da so v tem jeziku navzoče že dlje časa, medtem ko so novejše izposojenke sodobna inovacija v jeziku-domačinu.« (Gumperz 1982: 68; prim. Savić 1996: 25)

Posamezni avtorji (Poplack 1988; Myers-Scotton 1991) navajajo frekvenco rabe, zamenljivost sopomenk v maternem jeziku, morfofonemsko in/ali sintaktično integracijo ter »sprejemljivost« leksimov za govorce maternega jezika kot tista merila, na podlagi katerih je mogoče razlikovati izposojenke in leksikalno preklapljanje kodov. Čim pogosteje so določeni leksemi v rabi pri čim večjem številu pripadnikov skupnosti, tem večja je verjetnost, da gre za izposojenke in ne za leksikalno preklapljanje; pri fonološko in sintaktično integriranih elementih gre za izposojanje in ne za leksikalno preklapljanje.

Alternacija kodov in proces zamenjave jezika

Alternacija kodov sodi med pokazatelje zamenjave jezika, hkrati pa gre za komunikacijski mehanizem, s katerim se udejanja zamenjava jezika v situacijah, kjer obstaja nesimetričen odnos med jeziki v stiku oziroma kjer je en jezik dominanten v razmerju do drugega in prevzema nekatere od njegovih funkcij. V takih situacijah

»lahko pogosto preklapljanje kodov prispeva k izposojanju prvih iz enega jezika v drugega, kar prav tako lahko povzroči spremembe v jeziku. /.../ V takih primerih je izposojanje pogosto asimetrično in v družbeno podrejenem jeziku je več izposojenk kot v družbeno prestižnem jeziku. To nas napeljuje na ugotovitev, da je preklapljanje kodov področje jezikovne rabe, ki a) pospešuje funkcionalno-pragmatični preklap na prevladujoči jezik in b) pogosto omogoča spremembe v družbeno podrejenem jeziku, kar lahko povzroči konvergenco ali celo smrt jezika.« (Rindler Schjerve 1998: 221; prim. Dorian [ur.] 1989; Brezinger [ur.] 1992)

Po scenariju, ki ga je razvila Myers-Scottonova (1993), razvoj od simetrične dvojezičnosti do zamenjave jezika poteka v naslednjih fazah:

saj se *loan* in *borrow* prevajata kot 'izposoditi'. Njuni ustreznici bi bila lahko izraza *starejše izposojenke* in *novejše izposojenke*. Distinkcija izposojenke : tujke se nam ne zdi ustrezna, ker se nanaša predvsem na jezikovni standard in proces načrtovanja jezika.

prvo fazo zaznamuje besedilna izposoja (za to je najustreznejši angleški termin *relexification*, prim. Rindler Schjerve 1998), kjer drugi jezik ne vpliva na slovnični sistem maternega jezika;⁴³ v poznejši fazi, ko se je proces zamenjave jezika že začel, drugi jezik vedno bolj prevzema komunikacijska področja maternega jezika, kar ob alternaciji kodov lajša tudi prevzemanje slovničnih struktur iz drugega jezika v maternega. Na tej podlagi je mogoče sklepati, da »preklapljanje kodov v nesimetričnem stiku med jezikoma pospešuje izposojanje, predvsem pa globinsko izposojanje.«⁴⁴ S preklapljanjem kodov prihaja do sprememb v manj prestižnem jeziku.« (Rindler Schjerve 1998: 224)

Rosita Rindler Schjerve (nav. d.) na podlagi raziskovanja procesov alternacije kodov v skupnosti, ki uporablja sardinski in italijanski idiom, opozarja na dejstvo, da čeprav »je res, da gre preklapljanje kodov skupaj z zamenjavo jezika«, alternacije kodov ni treba razumeti kot mehanizma, ki pospešuje proces zamenjave jezika. »Nasprotno, sodobni podatki kažejo, da je treba preklapljanje kodov razumeti kot most, ki je do danes ohranil dvojezičnost in bikulturno kompetenco Sardincev.« (nav. d., 247)

OMEJITVE PRI ANALIZI RABE JEZIKA PRI SRBIH V BELI KRAJINI

Opis in analiza diskurzivnih mehanizmov, značilnih za dvojezične skupnosti, sta v tem konkretnem primeru soočena s težavami in omejitvami, ki izhajajo iz dejstva, da gre za stik genetsko zelo sorodnih idiomov.⁴⁵ Zato je v posameznih primerih zelo težko, pogosto pa celo

⁴³ V sociolingvistični literaturi v angleškem jeziku, ki obravnava alternacijo kodov, je to, kar imenujemo materni jezik, običajno zaznamovano s terminom *matrix language*. Na drugi strani pa se jezik, katerega elementi se pojavljajo v diskurzu, imenuje *embedded language* (prim. Jacobson [ur.] 1998). Materni jezik in drugi jezik nista ustrezna ekvivalenta za omenjene angleške termine, saj se alternacija kodov pojavlja v diskurzu v obeh jezikih, tako da je od jezika, ki prevladuje v diskurzu v določenem trenutku, odvisno, kaj je *matrix language*, kaj pa *embedded language*. Glede na to, da tu obravnavamo alternacijo kodov v kontekstu zamenjave jezika pri Srbih v Beli krajini, kjer gre za nesimetričen odnos med materinščino (srbsščino) in drugim jezikom (slovenščino), ki postane dominantna, smo se odločili, da terminologije, ki jo uporabljamo, ne zapletemo bolj, kot je potrebno.

⁴⁴ »Globinsko izposojanje« (ang. *deep borrowing*) je po Myers-Scottonovi (1992) prevzemanje iz enega jezika v drugi, in sicer ne samo leksikalnih, pač pa tudi slovničnih elementov.

⁴⁵ Večina študij o procesih, ki se nanašajo na dvojezičnost, se ukvarja z jeziki, ki so

nemogoče določiti, ali gre za leksem iz enega od idiomov, ki je prevzet v izjavo v drugem idiomu, torej za preklapljanje kodov, ali za pojav, ki smo ga že opredelili kot mešanje kodov, kjer prihaja do »deformacij« oblik enega idioma na podlagi slovnične strukture drugega. Na primer, v spodnji izjavi informatorke, katere kompetenca je v slovenskem idiomu nepopolna, ni mogoče natančno določiti, ali je oblika *ljudi* prevzeta iz srbskega idioma (njenega maternega) ali gre za slovenski leksem *ljudje* s srbsko slovnično obliko:

[3.1] *To te nihče ne tretira tako. Mogoče kaka zakrnjala baba ki nič ne zna, ljudi pa sploh ne.*

Podobna težava izhaja iz dejstva, da so zaradi velike strukturne podobnosti med srbohrvaškimi in slovenskimi govori slovnične oblike zelo pogosto prekrivne, zaradi česar ne prihaja do omenjene vrste »deformacij«.

Tovrstno analizo dodatno zapleta tudi narava slovenskih narečij v Beli krajini. Zanje je značilna visoka stopnja mešanja s sosednjimi srbohrvaškimi narečji, na kar opozarja tudi Ramovš (1935: 135):

»Belokranjski dialekti so v pravem pomenu besede mešani dialekti slovensko-srbskohrvaški /.../. Slovensko prebivalstvo Bele krajine je prišlo v ta obkolpski predel od južne, danes hrvaške strani /.../. Zato smemo trditi, da je bil prvotni razvoj belokranjščine isti kot hrvaščine onstran Kolpe t. j. do 13. stoletja /.../. A za postanek današnjih belokranjskih dialektov vse to ni bilo odločilno; šele dogodki od 15. stoletja dalje so važni za formacije dialektov v Beli krajini.«⁴⁶

Tudi prebivalci Bele krajine podobno dojemajo belokranjske govore:

[3.2] *Zapravo, to sve uza Kupu, to se govori više ... recimo Vinica, čerka mi je u Vinici, udana za Slovenca, to vam je taka mješavina, da je to više hrvatskoga jezika nego slovenskoga.*

[3.3] *Inače i ova sela uza Kupu, tamo ne govore slovenski, nego upola. Na primer, Preločani će reći hiljadu, neće ni tisuću ni tisoč, nego hiljadu.*

med seboj veliko bolj distinktivni, kot sta srbsščina in slovensščina. To je mogoče pojasniti prav z omenjenimi omejitvami, zlasti kadar poleg strukture standardnih jezikov upoštevamo tudi narečja na terenu, za katere je na južnoslovenskem prostoru znano, da predstavljajo narečni kontinuum.

⁴⁶ Za diskusijo o znanstvenem diskurzu o Kolpi kot politični in jezikovni meji prim. Knežević Hočevar (1999: 104–107).

Znam da ima ljudi starijih, koji ako bi došao neko iz Štajerske, ne bi ga razumeli.

[3.4 DKH] *Moja dva vnuka od starejšega sina med nami govorijo srbsko, kak pa mama jim kaj reče, takoj preidejo na slovenski jezik, samo ne pravi slovenski jezik, ampak ta naš obkolpski. Ker je ta jezik, polovico je hrvaščine, polovico je slovenščine.*

Ker jasna razmejitev elementov, pripadajočih dvema idiomoma, ni mogoča, je to najverjetneje tudi razlog za pomanjkanje kakršne koli jezikoslovne študije o Srbih v Beli krajini, kar je zelo nenavadno, še posebej, če upoštevamo usmerjenost srbskega narečjeslovja. Tudi Milenko Filipović v svoji monografiji, ko govori o jeziku Srbov v Beli krajini, poudarja problem pomanjkanja jezikoslovnega opisa njihovega govora:

»Na žalost sam nisem strokovnjak za srščino, še manj pa za slovenščino, v tem primeru pa je nujno strokovno poznavanje obeh jezikov. Težave so, vsaj zame, tu večje tudi zato, ker nihče od strokovnjakov, kolikor je meni znano, ni objavil izsledkov in opazovanj, čeprav se je tam mudilo kar nekaj znanih filologov.« (Filipović 1970: 169)

Glede na omenjene težave ter dejstvo, da podroben formalno-strukturni opis rabe kodov, ki so na voljo članom etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini, ni cilj pričujoče študije, bomo v analizi diskurza Srbov v Beli krajini uporabljali nekoliko poenostavljen terminološki sistem, ko gre za osnovne procese, značilne za diskurz dvojezičnih govorcev. Pri tem ne bomo podrobno obravnavali definicij vsakega posameznega procesa, saj obstaja za njihovo razločevanje, kot kaže navedena literatura, veliko tudi nasprotujočih si meril. Pod alternacijo kodov bomo razumeli sukcesivno zamenjavo delov vzorcev diskurza znotraj istega dela izjave, stavka ali diskurzivnega segmenta. Izposoje se bomo dotaknili le takrat, ko bomo obravnavali posamezna semantična področja, v katerih prihaja do rabe slovenskih leksikalnih elementov v srbskem idiomu, ne bomo pa se posvečali temu, ali so mešanje kodov, preklapljanje kodov in izposoja enaki ali različni procesi.

Posebno obliko preklapljanja kodov predstavlja oblikovanje parov (ang. *coupling*). Gre za pojav, pri katerem se ista izjava ali segment izjave ponovi tudi v drugem jeziku. Alternacija kodov je tudi zelo pogost pojav ob *ustvarjanju premege govora*, o čemer bomo več govorili v devetem poglavju, saj gre za mehanizem, v katerem ima jezikovna ideologija zelo pomembno vlogo.

Alternacija kodov in starostna stratifikacija

Močan vpliv slovenskega jezika na materni idiom Srbov v Beli krajini so opazili vsi raziskovalci, ki so se v obdobju po drugi svetovni vojni ukvarjali s to skupnostjo. Filipović (1970: 169) navaja, da je »vpliv slovenščine mogoče opaziti v pogovoru z marsikaterim bojansko-marindolskim Srbom«, Dražumeričeva (1988: 311) pa, da Srbi v Beli krajini »vedno bolj uporabljajo tudi slovenske besede«.

Ta vpliv je iz desetletja v desetletje spodbujala izobrazba v slovenskem jeziku, mobilnost prebivalstva, mešani zakoni in ustanovitev nacionalne slovenske države. Na sinhroni ravni lahko govorimo o zamenjavi jezika, njena stopnja pa je višja pri srednji in najmlajši generaciji, najnižja pa pri pripadnikih najstarejše generacije. Kompetenca v obeh idiomih – srbsčini in slovenščini – omogoča predvsem najstarejšim članom skupnosti⁴⁷ njuno sorazmerno kontrolirano rabo, odvisno od vsebine diskurza in odnosa med sogovorci. Njihov govor je zaznamovan s pogostimi samopopravki, eksplicitnimi komentarji lastnega jezikovnega vedenja in jezikovne prakse drugih članov skupnosti.

Pri pripadnikih srednje generacije, katerih materni idiom je srbsčina, je prisotnih veliko več slovenskih elementov v okviru izjave ali njenega dela:

[3.5] *Stare vodnjake su iskali.*

[3.6] *Nič mu ja ne pomažem, tu sam ga zaposlila da mora delati.*

Pri teh govoricah⁴⁸ so metapragmatični komentarji in samopopravki veliko redkejši.

Najmlajša generacija je praktično enojezična. Do alternacije kodov ne pride niti pod vplivom sogovorca, ki govori v srbsčini. Pojavi se izključno kot neke vrste odgovor na metapragmatična vprašanja sogovorca (praviloma gre za pripadnike najstarejše generacije) in kot izražanje pasivnega znanja srbskega idioma: vpričo mene so najmlajši pripadniki etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini prehajali v srbski kod (kar se najpogosteje odraža z izgovorom posameznih besed) samo ta-

⁴⁷ Taka vrsta dvojezičnosti se v literaturi označuje kot uravnotežena dvojezičnost (ang. *balanced bilinguality*, prim. Hamers/Blanc 1989).

⁴⁸ V literaturi se govorniki z delno kompetenco v idiomu, ki je pod vplivom drugega, večinskega idioma, označujejo z angleškimi izrazi *semi-speakers* (Dorian 1981, 1989), *low-proficiency speakers* (Tsitsipis 1997), *terminal speakers* (Labov 1972; Tsitsipis 1997, 1998).

krat, ko so odgovarjali na izrecno zastavljeno vprašanje: *Kako se to kaže po naše.*

Taka »delitev« jezиковne kompetence v srbskem idiomu pri Srbih v Beli krajini ustreza modelu, s katerim Tsitsipis (1997a: 191) opisuje današnje stanje v etnolingvistični skupnosti Arvanitov v Grčiji:

»V sodobnih albanskih skupnostih v Grčiji poteka zamenjava jezika v smeri od zamenjave, ki je neodvisna od konteksta in teme pogovora in odvisna od sogovorca, k zamenjavi jezika, v kateri je razporeditev jezikovnih sredstev tem bolj odvisna od konteksta, čim manjša je kompetenca govorcev arvanítike. To pomeni, da starejši govorniki, ki tekoče govorijo domačo govorico, ta jezik uporabljajo povsem svobodno – iz česar je seveda izvzeta uradna komunikacija –, vse dokler njihovi sogovorniki znajo govoriti arvanítiko. Kar se tiče mlajših govorcev, je njihova raba arvanítike omejena na situacije, v katerih sami prepoznajo določen interes,⁴⁹ recimo ko želijo preizkusiti tujca, dokazati svoje metajezikovno znanje ali ko se obračajo k starejšim sogovornikom na tradicionalen način.« (prim. tudi Tsitsipis 1989: 120)

LEKSIKALNA IZPOSOJA

V sociokulturni situaciji, v kateri se nahaja etnolingvistična skupnost Srbov v Beli krajini, prihaja do pomembne funkcionalne redukcije maternega idioma, tako da ta ne more izraziti stvari in pojmov, ki se nahajajo zunaj področja tradicionalnega življenja, kakršnega so ti vaščani živeli od druge svetovne vojne dalje. V takih pogojih lahko pričakujemo, da se materni idiom najbolje ohranja na področju tradicionalne kulture in v diskurzu, ki je s to kulturo povezan.

Leksika tradicionalne kulture in proces zamenjave jezika

Leksikalno gradivo, ki se navezuje na tradicionalno kulturo Srbov v Beli krajini, je pridobljeno z modificiranim etnolingvističnim vprašalnikom Anne Plotnikove (Плотникова 1996). To gradivo kaže, da proces zamenjave jezika pušča sled tudi na vseh ravneh verbalnega koda tradicionalne duhovne kulture: tako v strukturi jezika kot tudi na besedišču, vezanem na tradicionalno duhovno kulturo, pa tudi v drugih pojavnih

⁴⁹ O pojmu interesa v kontekstu jezikovne ideologije prim. Hill (1985, 1990) (citirano po: Tsitsipis 1998).

oblikah te tradicionalne kulture. Zato se zdi v tem primeru koristen pristop, pri katerem verbalni kod obravnavamo kot enega izmed kulturnih kodov, ki jih ima neka skupnost na svojem repertoarju (Tolstoj 1995), hkrati pa jezik ter kulturo raziskujemo »v tesni med seboj pogojujoči se povezanosti« (Плотникова 2003: 96).

Večstoletno sožitje nosilcev različnih kulturnih tradicij na prostoru Bele krajine, pomembne spremembe v načinu življenja ter mešanje prebivalstva v zadnjih desetletjih so pri pravoslavni Belokranjcih poleg dvojezičnosti vplivali tudi na širjenje njihove kompetence na področju tuje tradicionalne kulture. V zelo veliki meri namreč poznajo katoliško tradicijo in njen slovenski verbalni kod in to znanje v nekaterih situacijah tudi uporabljajo. Pri tem pa so taki elementi prepoznani in označeni kot tuji in prevzeti: v diskurzu jih najpogosteje spremlja metajezikovni komentar, da gre za slovenske izraze ali običaje. Na primer, ko govori o izjemno topli zimi, informator iz Paunovičev navaja:

[3.7] *Slovinci ovdje kažu: Božić na gorici, Vuzem na pečici, znači, kad je na Božić toplo, na Uskrs će biti hladno.*

Drugi informator navaja – ko govori o ljudskem prepričanju, da bo, če v istem letu umreta dva človeka, umrl še tretji – slovenski pregovor, in sicer najprej v neposrednem srbskem prevodu, potem pa še v izvirniku:

[3.8] *Pa to kažu ovako, da u treće ide rado. To tako kažu posebno Slovenci, veli, u tretje gre rado.*

»Izposoje« kulturnih elementov iz katoliške tradicionalne kulture ne srečamo samo na ravni njenega verbalnega izraza: prebivalci pravoslavni vasi v Beli krajini praznujejo katoliške praznike, kot so sv. Medard in vsi sveti. Filipović (1970: 231) ob tem navaja, da delajo zaobljube tudi katoliškim svetnikom, predvsem sv. Antonu. Razširitev inventarja tradicionalne duhovne kulture s prazniki in običaji, prevzetimi od Slovencev, ter dolgotrajna izoliranost od matičnega srbskega prebivalstva sta po drugi strani vzrok za redukcijo izvirnega izročila. Tako isti avtor (nav. d.) opozarja na odsotnost nekaterih praznikov, ki v letnem ciklu Srbov na balkanskem področju zavzemajo pomembno mesto, na primer: sv. Andrija, sv. Luka, sv. Mrata, sv. Ignjatije, Jeremijev dan itn.

Kot je značilno za multikulturna področja nasploh, so nosilci druge kulture v Beli krajini zelo pomembni aktivno ali pasivno sodelujoči

v obredih in običajih. Za informatorje iz pravoslavnih vasi v Beli krajini je poudarjanje te vrste kulturnih interakcij zelo značilno:

[3.9] *I oni su dolazili k nami u goste, Slovenci, ja znam kad je jedan učitelj iz Adlešića, bio je do koljena snijeg i on je doša za gosta mome tati.*

[3.10] *Idemo jedni drugima u goste, na primer katolički Božić je dvadeset petog, a naš sedmog januara. Onda na primer ja idem njima, nekim prijateljima, a onda oni dođu opet meni.*

[3.11 DKH] *Samo znam da, ja znam, da je moj otac, običaji su bili, moj tata je imao recimo prijatelje u Žunićima. Išao na njihov Božić, oni k njemu.*

Za etnično mešana okolja je značilno tudi to, da so akterji določenih obredov nujno pripadniki druge kulture; nekoč so v komadare (koledniki) v pravoslavne vasi prihajali izključno Romi, Srbi pa so odhajali v komadare v sosednje katoliške vasi, nikoli pa tega niso počeli med sabo:

[3.12] *To su Cigani pjevali, komadari smo ih zvali. Srbi su isto išli u komadare, moj stric je iša, je reka da su išli u Tribuče i do Adlešić.*

[3.13] *Pokojni čiča <osebno ime>, to je pripovedao da ... pa pjevali su razne pjesme, ne znam ni ja kakve i šta. Da, on je čak rekao da ... da su bili u dvije-tri grupe išli u Vinicu i tako, a onda je on znao, i to mi je izdeklamirao sve, božićnu neku pjesmu katoličku, znaš, slovensku, onda veli ... neka trgovka veli eee, to, to, a ne une što su bile, pa veli, samo pjevaju 'oj devojkoooo!'. A on je bio mudar, kao, mislim, čovjek, a bio je mudar kao i dijete. I on je to znao da to, da će to njima odgovarati. I to su pravi, to, a ne one što pjevaju 'oj devojko!'.*

Filipović (1970: 227) navaja podatek, da gredo na ivanje »slovenski otroci (dekleta in fant, ki nosi košaro) v srbske vasi, čestitajo hišnemu gospodarju in pojejo pesmi«.

Prezemanje elementov, ki pripadajo slovenski (katoliški) tradicionalni kulturi, se v diskurzu označuje z izrazi, kot so: *mi to sad po slovenskom običaju, isto kao i Slovenci* ipd.:

[3.14] *Ujutru na božićni, to smo mi zvali božićni ručak, prem je to doru-*

čak, jer je ručak popodne, al kod nas nema ručka nego je kod nas užina, po slovenskom običaju, još od nekada.

[3.15] *Za Bogojavljenje se nosi voda kući, i to se ima kroz svu godinu, i to se obično mala flašica, taka mala bočica, ovaj, te svete vode, obesila se negde u štalu, da tamo visi, da Bog da sreću blagu i tako. A ja to imam kod kuće uvijek, jer kod nas, po slovenskom običaju, kad neko umre, onda se to onom svetom vodom on pokropi. Si vidla kad to? E sad, to ti je i kod nas, kod naših ljudi.*

Kulturni termini (nazivi obredov, praznikov, obrednih predmetov, ritualnih postopkov ipd.) so, kot poudarja Tolstoj (1995: 56),

»mednarečni sinonimi, ki tvorijo določen sistem ne samo jezikovne, temveč tudi zunajjezikovne, kulturne (mitološke, ritualne) ureditve. Razlaga posameznih kulturnih prvin navadno skoraj v celoti temelji na analizi načina poimenovanja ali motivacije imena (naziva).«⁵⁰

V skupnosti, ki je v dolgotrajnem in tesnem stiku z drugo kulturo, etno-kulturna leksika funkcionira v okviru nekoliko drugačnega sistema, kot je ta, ki je značilen za homogena okolja. Obravnavanje besedišča tradicionalne kulture Srbov v Beli krajini v kontekstu rabe jezika oziroma v konkretnih diskurzivnih realizacijah tako na sintagmatski (v izjavah informatorjev) kot na paradigmatični ravni (izbor leksikalne enote, zamenjava izvirne besede z besedo, ki je prevzeta iz katoliške tradicije, torej izposoja, njihova vzporedna uporaba, torej oblikovanje parov) tvori sliko o procesih, skozi katere gre manjšinska tradicionalna kultura, ter o ideologiji njenih nosilcev.

Termini, ki zaznamujejo različne pojave s področja tradicionalne duhovne kulture, se razumejo kot plast besedišča, ki je najbolj odporna na zunanje vplive v situaciji, ko določena etnolingvistična skupnost prihaja v stik z drugo. Za to obstaja več razlogov. Diskurz o tradicionalni kulturi praviloma spodbuja spomine na preteklost oziroma na čas, ko je bil materni jezik zaznamovan z večjo stopnjo etnolingvistične vitalnosti. Tradicionalna kultura je tisto področje življenja skupnosti, ki je najmanj izpostavljeno vplivu sodobnih družbenih procesov. Tako Vučkovičeva (2000: 268), ko govori o sociolingvistični situaciji kajkavskih Hrvatov v Vojvodini, poudarja, da so se »kot najustreznejše za raziskovanje kajkavščine pokazale teme, vezane na preteklost in zlasti na tradicionalno kulturo«, ter da

⁵⁰ Prim. tudi Толстая 1989.

»predstavljajo termini (npr. sanktoremi⁵¹ kot štefanje, švešnica, fašnjaki, veliki petek, vuzem, markovo, velika in mala meša, sesvete ...) in na sploh besedišče, ki označuje pojme, značilne za konkretno področje tradicionalnega življenja, ter citati, ki se vnašajo v etnografsko izjavo, najodpornejše ostanke ogroženega idioma«.

V primeru Srbov v Beli krajini je pomembno tudi dejstvo, da predstavlja ta etnolingvistična skupnost točko, ki se nahaja na skrajnem severozahodu pravoslavnega štokavskega areala – gre za »majhno izolirano oazo srbskega prebivalstva, saj severno od nje ni srbskih naselij, na jugu pa le-ta niso v neposredni bližini Kolpe, temveč šele v Gorskem kotarju, v Ponikvah in v okolici Ogulina« (Filipović 1970: 150).⁵² Znano je, da se jezikovne in kulturne lastnosti v obrobni področjih praviloma ohranjajo bolj kot v centralnih.

Leksikalno gradivo, ki izhaja iz Bele krajine, ter opisi običajev in verovanj, ki ga dopolnjujejo, kažejo, da so se kljub mešanju z drugačno kulturo, kar je lahko vplivalo tudi na leksiko in na obredno prakso, ohranili tudi številni izvirno balkanski elementi te kulture. Filipović (1970: 223) poudarja, da čeprav je pri Srbih v Beli krajini »praznovanje zmanjšano in poenostavljeno za večino praznikov«, so se pri nekaterih praznikih »ohranile zelo arhaične prvine«.

Vendar tudi ta plast besedišča ni odporna na interference, ko sta dve kulturi v dolgotrajnem stiku. Vzporedno z zamenjavo nekaterih pravoslavnih običajev s katoliškimi je v pravoslavnih vaseh Bele krajine prišlo tudi do prevzemanja slovenske leksike za nekatere od realij ali pojavov v tradicionalni kulturi: tako je *karmina* danes ime za sedmino:

[3.16] *Ovde to zovu karmina, Slovenci isto zovu karmina. Ovi naši ovde neki su imali tu karminu odma taj dan, ko što mi imamo, a neki su imali nakon sedam dana, onda to zovu Slovenci sedmina.*

Družica je iz slovenščine prevzeto ime za nevestino sestro, sestrično ali najboljšo prijateljico, ki jo ureja, liči itd. Od Slovencev je prevzeto tudi ime za pravoslavna praznika Velika in Mala Gospojina (srb. *Uspenije presvete Bogorodice* in *Roždestvo presvete Bogorodice*) – *velika*

⁵¹ Izraz se nanaša na »praznike, imenovane po svetnikih ali vsaj povezane z religijo« (Težak 1985: 491).

⁵² Zato je leksika tradicionalne duhovne kulture, ki obstaja na tem področju, lahko dragocen vir podatkov o arealni razprostranjenosti določenih balkanskih lastnosti tradicionalne duhovne kulture; prim. Petrović 2004. O kartografranju terminologije tradicionalne slovenske duhovne kulture prim. Плотникова 1998, 2004.

in *mala maša*, dnevi med njima pa se tudi pod slovenskim vplivom imenujejo *meumašel/medmaše* (prim. Filipović 1970: 227–228).

Posledica tesnih stikov ter interferenca različnih tradicij in jezikov je tudi v tem, da nosilci pravoslavne kulturne tradicije vzporedno uporabljajo dva ali več izrazov različnega kulturnega porekla; tako pomeni *zbor* zbiranje pred cerkvijo ob vaški *slavi*: *To je zbor* ('*Idemo na zbor*'). Filipović (1970: 222) ob tem navaja, da je »mogoče slišati, da govorijo (v Marindolu) tudi *proščenje*, do česar je prišlo pod vplivom hrvaških sosedov, in *žegnanje* (od nemškega *Segen*), do česar je prišlo pod vplivom slovenskih sosedov«.

Analiza leksikalnega materiala, ki zajema tradicionalno duhovno kulturo, kaže, da so procesi, ki jih doživlja tradicionalna kultura v manjšinskih etnolingvističnih skupnostih, v veliki meri ekvivalentni procesom, skozi katere v takih okoliščinah prehaja tudi sam jezik. Tako so za aktualno stanje tradicionalne kulture in besedišča, ki se nanj nanaša, pri Srbih v Beli krajini značilni pojavi, kot je prevzemanje slovenskih običajev, zamenjava domačega besedišča z besediščem večinskega jezika, soobstoj manjšinskih in večinskih kulturnih obrazcev, paralelna uporaba domače in prevzete leksike ter soobstoj dveh kodov znotraj iste izjave.

Besedišče novejšega datuma

V besedišču, ki zajema tradicionalno duhovno kulturo, so opazni simultani in kompleksni procesi kontaminacije, soobstoja in interference elementov iz obeh kulturnih sistemov. Ko pa gre za leksikalne oznake pojavov, ki so povezani z družbenimi procesi in spremembami v zadnjih desetletjih, je v gradivu, ki nam je na voljo, opazna veliko večja izenačenost: celo v idiolektu govorcev z visoko kompetenco v srbščini imajo pojmi, povezani z domeno zunaj vsakdanjega tradicionalnega življenja na vasi, iz slovenščine prevzeta imenovanja:

[3.17] *Onda je dala opština crkvo pod kulturnu dediščinu.*

[3.18] *Ona je socijalna delavka sa hiljadu đaka.*

[3.19] *Mladi imadu avte.*

[3.20] *Dva študenta iz Maribora.*

[3.21] *Nije imalo številke [hišna številka].*

STRUKTURALNE INTERFERENCE

Terseglav (1996: 136, f. 25) na podlagi lastnih terenskih izkušenj v Beli krajini navaja naslednji opis jezikovne prakse prebivalcev pravoslavnih vasi:

»Pogovorni jezik belokranjskih Srbov je štokavščina z menjavanjem jekavskega in ekavskega izgovora, čeprav zadnji pod vplivom slovenščine vedno bolj prevladuje, kar velja tudi za močne slovenske leksikalne vplive, ki se kažejo zlasti v označevanju predmetov materialne in pojmov socialne kulture, ki so jih Srbi sprejeli od slovenskih sosedov skupaj z gospodarstvom in nekaterimi elementi družbenega življenja.«

Vendar pa ne gre samo za »polnopomenske« leksikalne elemente, ki zaznamujejo »predmete materialne in pojme socialne kulture« in so prešli iz slovenščine v materni idiom Srbov v Beli krajini; vpliv slovenščine se, čeprav veliko redkeje, opaža tudi na strukturni ravni jezika, na ravni stavčne zgradbe, kjer se denimo v srbskem diskurzu pojavljajo slovenski vezniki:

[3.22] *Kod nas se to prije išlo na zadušnice, e sad te su zadušnice četiri puta godišnje, da, ali obično su išle, posebno ako je imala roditelje, ali muža, ali tako nekog, na groblje, i strina znam, za mamu pokojnu znam da je postila, strina je postila na zadušnice, obavezno je to postila.*

Vpliv slovenščine je opazen tudi v konstrukcijah, ki niso tipične za srbohrvaško skladnjo, pojavljajo pa se v diskurzu v srbskem idiomu:

[3.23] *Recimo, za Uskrs, samo sad više to ne, djeca smo izgonili na pašu, onda smo sjekli brinje, napravili veliki stog, i to smo za Uskrs ujutru zorum, još po mraku, otišli pa smo to zapalili, i jaja tamo jeli, i one sve kolače što se spremilo, to je veselje za djecu bilo, a sad više ni toga nema.*

[3.24] *Slave ga, samo na žalost kod mene ne, opustio moj muž, kad su svi rekli da bi po kući lako slavili kad bi htjeli, samo on Jovana slavi, on je išo kod svojih više puta, a ja sam bila kod kuće sa decom sama, tako da nisam sazivala neke goste, neg smo sami moji ručak spremili i bili kod kuće.*

[3.25] *Moj muž je rad iša, celi možda i dvadeset godina.*

Odprtost srbskega idioma do takšnih vplivov je v veliki meri pogojena s podobnostjo med obema jezikovnimi sistemoma.

NESTABILNOST JEZIKOVNE NORME

Nestabilnost implicitne norme⁵³ se v govoru Srbov v Beli krajini ne nanaša le na že omenjene interference med kodi, ki so jim na voljo, pač pa tudi na nekatere lastnosti znotraj njihovega maternega idioma. To nestabilnost so opazili tudi etnografi, ki so se ukvarjali s to etnolingvistično skupnostjo. Filipović (1970: 170–171) navaja številne primere ekavske zamenjave jata ter poudarja, da ni mogoče »z gotovostjo trditi, kdaj gre za starejši pojav in kdaj za novejši vpliv slovenščine«. Dražumeričeva (1988: 311) opaza, da pri Srbih v Beli krajini »tudi v njihovem medsebojnem pogovoru ni železne doslednosti, mešajo jekavski in ekavski izgovor«.

Variacije v rabi različnih oblik so najbolj opazne v dveh domenah jezikovne strukture: prva je fonetična in se nanaša na variacije ijekavskih in ekavskih oblik, druga pa se nanaša na rabo sinonimne leksike različnih osnov ali različnih fonetičnih oblik (kar spet zajema ekavsko-ijekavske variacije, toda ni omejeno samo nanje). Te variacije je zabeležil tudi Filipović (1970: 170), ki kot pomembno lastnost govora Srbov v Beli krajini poudarja,

»da je ta govor v osnovi ijekavski, vendar s čistimi ikavskimi in ekavskimi prvinami; do pojava ekavskih oblik je mogoče prišlo pod vplivom slovenskega jezika, delno pa tudi zaradi vpliva literature v vzhodnem (ekavskem) narečju, službovanja v vojski ter bivanja v Srbiji in Vojvodini.«

Tudi Dražumeričeva in Terseglav (1987: 211) poudarjata variabilnost norme, ko gre za refleks jata, in navajata, da sta pri starejših informatorjih v srbskih vaseh Bele krajine slišala izgovor *devojk*, *djevojka* in *đevójka*. Variacije na leksikalni in fonetični ravni ponazarjajo tudi naslednji segmenti diskurza:

⁵³ Implicitno normo razumemo kot pravila, ki so inherentna za vsak idiom in ki omogočajo realizacijo funkcije komunikacije, niso pa predpisana »od zunaj«, s katero koli obliko standardizacije idioma. Implicitna norma predstavlja utelešanje spontanega, intuitivnega čuta za jezikovno normo, ki obstaja v vsaki skupnosti (Bugarski 1996). Shaparova (2000) eksplicitno normo vidi kot rezultat kodifikacije, implicitna norma pa se opaza v jezikovni rabi ter stališčih govorcev do jezika.

[3.26] *To ti je onaj kruh, gore se isplete jedna splitanica okolo, to se stavi na hleb gore, i gore se ukrasi – recimo, metneš kolko imaš goveda, tolko metneš mrvica testa. Pa onda kokoši, pa kvočku, pa piliće, pa psa, pa mačku – sve što imaš u dvorištu, tamo metneš.*

[3.27] *I taj kruh, taj hleb stoji na stolu do treći dan Božića, do svetoga Stevana. Ujutru onda on se iznosi van, i slama se iznosi, a hleb stoji ... dok ... zato se zove ljetnica, taj se načme na Novu godinu. Ko prvi dođe od crkve kad se zvonilo o ponoći, ko prvi doleti, taj seče leba i taj će biti najjači tu godinu.*

[3.28] *Onda iziđeš sa litrom vina, iziđeš sa hljebom, mesom, i to su im moja braća nosila pred kuću.*

[3.29] *A recimo za Božić, to su isto bili lepi običaji, uveče se stoka puštala na vodu kroz svijeeće. Dvoje djece je stajalo svako s jedne strane, držali su svijeeću i mali hljeb – kruva.*

Čeprav proces zamenjave jezika pušča sledi tudi v jeziku tradicionalne kulture, o čemer smo že govorili, je besedišče tradicionalne kulture – glede na to, da funkcionira v sakralni situaciji in da je povezano z obredno prakso ter zaradi tega zaznamovano z določeno stopnjo *kliširanosti*⁵⁴ – bolj odporno proti spremembam, hkrati pa ga zaznamuje bolj ustaljena inherentna norma kot druge leksikalne sisteme. »Konzerviranost« besedišča tradicionalne kulture je z obredno rabo vplivala na ustvarjanje leksikalnih opozicij glede na obstojnost oziroma variabilnost oblik. Leksemi z obstojno obliko so leksikalizirani termini, ki so povezani s tradicionalno kulturo in odražajo starejše stanje v jeziku. Primer za to je oblika *kruva* v segmentu 3.29. Tudi leksem *nedelja* se v tej obliki pojavlja v sintagmi *mlada nedelja*, v »vsakdanji« rabi pa je danes navzoča oblika *ned(j)elja*:

[3.30] *Mladi petak, kad je mena mjeseca, znaš, onda prvi petak posle mene, on, to je mladi petak, ili mlada nedelja, obično na mladu nedelju, ne znam ja, sama nedelja je nedelja, ali na mladu nedelju, ne daj Bože štono, dijete ... ili nešto tako, ne sme se, to se nije smelo raditi.*

Na pomen vloge, ki jo ima tradicionalna kultura za ohranjanje be-

⁵⁴ To dejstvo je spodbudilo Tolstoja (1995: 59), da govori o »narodni polfrazеolo-giji«, Bartmińskega (1985) pa, da govori o frazeologiji ustnih klišejev ter o teoriji stereotipov.

sedišča ogrožene govornice, opozarja tudi Piccoli (1998: 506), ki navaja podatek, da »pri moliških Hrvatih v Italiji italijanski nazivi za dneve v tednu izrivajo hrvaške, 'zaščiten' je le petek (hrv. *petak*), ker se vsak petek v maju, zlasti pa zadnji, praznuje kot dan, ko naj bi se ti Hrvati, kot pravi izročilo, priselili v Italijo«.

DIGLOSIJA IN PROCES ZAMENJAVE JEZIKA

Obstaja še en vidik jezikovne prakse pri Srbih v Beli krajini, ki ga je treba omeniti, in sicer gre za izbiro med kodi, ki so jim na voljo. Ta izbira je vedno situacijsko pogojena in odvisna predvsem od sogovorcev. Gumperz (1982: 60) poleg ločevanja med preklapljanjem kodov in izposojajo ločuje tudi preklapljanje kodov in diglosijo ter poudarja, da

»je v primeru diglosije alternacija kodov v veliki meri odvisna od situacije. Različne kategorije govorcev uporabljajo različne kode oziroma se kodi uporabljajo v različnih okoljih, ki jih določajo ločene in različne vrste dejavnosti ali kategorije sogovorcev.« (Prim. Blom/Gumperz 1972)

Koncept diglosije je razvil Ferguson (1964; termin prevzet od Marçaisa 1930; prim. Winford 2003: 112), da bi opisal situacije, v katerih

»se dve obliki jezika uporabljata izmenično v različnih situacijah. V družbenih skupinah, ki jih označuje diglosija, se ena od jezikovnih oblik, označena kot prestižni (višji) jezik, uporablja na uradnih in javnih področjih komunikacije, kot so oblast, izobraževanje, književnost itd., medtem ko se druga jezikovna oblika, označena kot neprestični (nižji) jezik, uporablja na zasebnih in neformalnih področjih komunikacije, kot je na primer komunikacija v družini, med prijatelji, sosedi itd.« (Winford, prav tam)

Ferguson (1964: 435) diglosijo definira na naslednji način:

»Diglosija je relativno stabilna jezikovna situacija, v kateri poleg primarnih kodov enega jezika (ki lahko vključujejo tudi standardni jezik ali regionalni standard) obstaja še ena, različna in visoko kodificirana (pogosto slovnično bolj kompleksna) nadrejena jezikovna oblika. Le-ta je bila medij za izražanje literarne umetnosti v prejšnjem obdobju ali v drugi jezikovni skupnosti in se usvaja s formalnim izobraževanjem in uporablja za pisno in uradno pogovorno

komunikacijo, medtem ko je pripadniki skupnosti ne uporabljajo v vsakdanji komunikaciji.«

Ko gre za jezikovno prakso Srbov v Beli krajini, je stopnja javnosti pomembna značilnost komunikativne situacije, od katere je v veliki meri odvisna izbira med maternim in slovenskim jezikom (prim. podpoglavje »Nacionalni jezik in materni idiom« v šestem poglavju). V situacijah, ki so povezane z neko obliko javne komunikacije, bodo govorci praviloma uporabljali slovenski idiom, v drugih primerih pa bo razporeditev kodov odvisna od dejavnikov, kot so starost govorca, njegov sogovorec ipd.

Prilagodljivost sogovorniku je osnovna lastnost jezikovne prakse Srbov v Beli krajini, ki so jo opazili tudi etnografi med obravnavanjem te skupnosti. Dražumeričeva in Terseglav (1987: 211) navajata, da je

»terensko delo pokazalo, da so današnji belokranjski Srbi izredno jezikovno prilagodljivi: z Belokranjcem govorijo v njegovem narečju, s 'Kranjcem' slovensko (pogovorni jezik z narečnimi in srbsko-hrvaškimi leksemi in intonacijo), s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji.«

Marinka Dražumerič (1988: 311) prav tako poudarja veliko jezikovno prilagodljivost Srbov v Beli krajini, to lastnost pa povezuje s tem, da je nemogoče jasno določiti, kateri pogovorni jezik prevladuje v tej skupnosti:

»Ker danes statistike ne sprašujejo več po pogovornem jeziku, nimamo točnih podatkov o tem, za kateri jezik bi se odločili Srbi v Beli krajini, saj so jezikovno izredno prilagodljivi; če se le morejo, se prilagodijo jeziku, v katerem govori obiskovalec.«

Kot je razvidno iz pričujočih navajanj, je izbira idioma, zlasti pri starejših govorcih, najpogosteje odvisna od sogovorcev. Slovenščino kot idiom večine uporabljajo v komunikaciji z osebami, ki ne pripadajo njihovi etnolingvistični skupnosti, v drugih situacijah pa uporabljajo materni idiom. To merilo (»princip sogovorca«, ang. *the interlocutor principle*; prim. Woolard 1989: 359–360) je odločilno tudi pri pripadnikih drugih skupnosti, ki so v procesu zamenjave jezika (za primer katalonščine gl. Woolard 1987; za primer jezika *mexicano* pa Hill 1989). Govorci, pri katerih je proces zamenjave jezika v bolj razviti fazi, torej pripadniki srednje generacije, uporabljajo oba jezika v različnih kontekstih znotraj skupnosti.

*

Namen pričujočega poglavja je bil na kratko predstaviti tiste pojave v jezikovni praksi belokranjskih Srbov, ki so posledica nizke etnolingvistične vitalnosti njihovega idioma in procesa zamenjave jezika, skozi katerega prehaja ta etnolingvistična skupnost. V poglavjih, ki sledijo, bomo do sedaj uporabljana teoretična in metodološka izhodišča nadgradili s priključitvijo vidika jezikovne ideologije. S tega zornega kota bomo opazovali zamenjavo jezika in jezikovno prakso v kontekstu širših družbenih procesov in diskurzivnih konstrukcij nacije in avtoritet ter v kontekstu soobstoja različnih »glasov«, ki jih govorniki artikulirajo v diskurzu in po »notranji logiki« same skupnosti. V naslednjem poglavju bomo predstavili teoretični koncept jezikovne ideologije, ki je nujno potreben za diskurzivno usmerjeno analizo.

4. TEORIJA JEZIKOVNE IDEOLOGIJE

JEZIKOVNA IDEOLOGIJA: TEORETIČNI KONCEPT

Proces zamenjave jezika pri Srbih v Beli krajini je zaznamovan z izrazito diskontinuiteto: preden je prišlo do intenzivne zamenjave jezika v okviru treh generacij, je preteklo skoraj pet stoletij zelo visoke jezikovne vitalnosti; do stopnjevanja procesa zamenjave jezika pa je prišlo zaradi pomembnih družbenih sprememb po drugi svetovni vojni.

Tak neizenačen proces zamenjave jezika je značilen za majhne etnične skupnosti, ki kot kompaktna celota živijo v drugojezičnem okolju. Po drastičnih spremembah v načinu življenja in družbenih strukturah, ki so pospešile proces zamenjave jezika pri treh generacijah – sicer po daljšem časovnem obdobju, v katerem se je jezik ohranil predvsem zaradi načina življenja in družbenih norm –, nekaj časa soobstajajo različni vrednostni sistemi, pogledi na pojme, kot so napredek/zaostalost, tradicionalno/moderno itn., ter različne **jezikovne ideologije**,⁵⁵ tj. pojmovanja kodov, ki jih ima etnolingvistična skupnost na svojem repertoarju, njihove simbolične vrednosti, statusa ipd. Tsitsipis (1998: 199), ki se je ukvarjal s procesom zamenjave jezika pri govornicah albanskega idioma v Grčiji (arvanítika), poudarja, da je »proces sociolingvistične zamenjave arvanítike pustil sledi v tem, kako govorniki vidijo kode, ki jih imajo na sociolingvističnem repertoarju, ter kako zagovarjajo svoja stališča do njih«. Tudi drugi avtorji opozarjajo na spopad jezikovnih ideologij v procesu zamenjave jezika:

»V situacijah, ki jih določajo večjezičnost ali dvojezičnost in zamenjava jezika, postane ideologija pogosto prostor za izražanje naspro-

⁵⁵ V literaturi v angleškem jeziku za jezikovno ideologijo srečamo več terminov, med katerimi ni bistvene razlike v pomenu: *language ideology*, *linguistic ideology*, *ideologies of language*. Ker v slovenščini – za razliko od angleščine, kjer pridevnik *linguistic* zaznamuje 'jezikovni' in 'lingvistični' –, ta dva pomena dosežemo s pomočjo dveh posebnih pridevnikov, v tej študiji uporabljam termin *jezikovna ideologija*, saj gre za ideologijo, ki se nanaša na jezik, ne pa na znanost o jeziku. O razvoju pomena *language* → *linguistic* in *linguistics* → *linguistic* gl. Silverstein (1998a: 140, f. 1). Jezikovna ideologija jezikoslovcev in njen vpliv na objekt raziskovanja sta temi, ki sta tudi deležni pozornosti in se ju bomo deloma dotaknili v naslednjem poglavju.

tovanj, v katerem poteka neprekinjen pretok mnenj in vrednot ter zagovarjanje in ponovno prilščanje teh mnenj in vrednot s strani različnih zainteresiranih družbenih skupin.« (Gal 1993: 337–359; prim. Eagleton 1991: 101)

Etnolingvistična skupnost Srbov v Beli krajini je v fazi, v kateri soobstajajo in se spopadajo različne jezikovne ideologije.

Poglavja, ki sledijo, so posvečena analizi jezikovne ideologije, ki je razvidna iz diskurza – tako iz jezikovne prakse Srbov v Beli krajini ter njihovih jezikovnih stališč, kot tudi iz diskurza, ki je oblikovan »od zunaj«, tj. s strani vseh tistih, ki so se na določen način ukvarjali s to etnično skupino: na eni strani gre za znanstveni diskurz zgodovinarjev, antropologov in etnologov, na drugi pa za javni diskurz politikov, novinarjev ipd. Odnos zunanjega in notranjega oblikovanja ideologije skozi diskurz bo eno od ključnih razmerij, na katerem bo temeljila analiza v tem delu. Primerjava med interpretacijskimi modeli govorcev in njihovih opazovalcev (raziskovalcev, politikov) kaže, da se enaki ideološki konstrukti pojavljajo v diskurzu obeh skupin, način njihove preobrazbe pa kaže, kako se določeni širši politični in družbeni procesi prelamljajo v lokalnih skupnostih, kot je srbska v Beli krajini. Najprej pa si podrobneje pogledimo pojme, ki so ključni za analizo: pojem *diskurza* kot koncepta, ki je relevanten za preučevanje družbenih struktur in odnosov, ter pojem *jezikovne ideologije*.

MESTO IDEOLOGIJE V PREUČEVANJU JEZIKA KOT DRUŽBENEGA FENOMENA

Problem odnosa med jezikom in kulturo je v zadnjih letih pritegnil pozornost mnogih jezikoslovcev. Boasevi, Sapirjevi in Whorfovi postulati, ki so bili oblikovani pred dobrimi petdesetimi leti, so še naprej predmet številnih živih debat v antropološki lingvistiki, ki jo zaznamujejo nenehni napor, da bi se definirale nove metode, s katerimi bi lahko »odkrivali« vezi med jezikom, mišljenjem in kulturo. Pospešen razvoj kognitivne lingvistike je v veliki meri spodbudil krepitev teh naporov. Povečano zanimanje za kulturno in družbeno stran jezika ter antropološko usmerjeno preučevanje jezikovnih fenomenov predstavlja v določeni meri odziv na prevlado generativne slovnice v lingvistiki, za katero je značilna oživitev Saussurjeve dihotomije *langue* (jezik) vs. *parole* (govor) v obliki razmerja med *competence* in *performance* ter vztrajanje pri avtonomiji skladnje: »kot odgovor na to je veliko jezikoslovcev 'vrnilo udarec' /.../ in se posvetilo ustvarjanju alternativnih konceptov jezi-

ka, v katerih je njegova družbena vloga obravnavana kot najvažnejša« (Lavandera 1988: 1; prim. Duranti 2003: 326). Poskusi preizkušanja že utrjenih izhodišč v jezikoslovju, ustvarjanja alternativnih teoretičnih okvirov in metodoloških modelov imajo za posledico obsežno znanstveno produkcijo znotraj različnih jezikoslovnih disciplin in različnih jezikoslovnih tradicij. Ta produkcija je, odvisno od jezikoslovne tradicije, v kateri se razvija, različno poimenovana: v Združenih državah Amerike ter v deželah, kjer prevladuje vpliv ameriškega jezikoslovja, se govori o lingvistični antropologiji (ang. *linguistic anthropology*), antropološki lingvistiki (ang. *anthropological linguistics*), etnolingvistiki (ang. *ethnolinguistics*), sociolingvistiki (ang. *sociolinguistics*) (Duranti 2003: 323), kulturni lingvistiki (ang. *cultural linguistics*) (Palmer 1996). V slavistični lingvistiki se termin *etnolingvistika* uporablja za zaznamovanje kompleksne discipline, ki obsega

»celotno vsebino kulture, ljudsko psihologijo in mitologijo v vseh njihovih pojavnih oblikah; objekt preučevanja takšne etnolingvistike ni samo jezik (čeprav se mu priznava status glavnega izraza in varovalca kulturne informacije skozi čas), temveč tudi druge oblike in vsebine, ki izražajo kolektivno zavest, ljudsko mentaliteto, 'sliko sveta', oblikovano s strani pripadnikov nekega naroda ali družbe nasploh, oziroma človekovo doživljanje resničnosti, njena kategorizacija in interpretacija.« (Tolstoj 2002: 28)

V ožjem smislu je

»etnolingvistika del jezikoslovlja ali – širše – veja jezikoslovja, ki usmerja raziskovalca v preučevanje odnosov med jezikom in duhovno kulturo, jezikom in ljudsko mentaliteto, jezikom in narodnim ustvarjanjem ter v preučevanje njihove medsebojne odvisnosti in različnih oblik njihove korespondence« (nav. d.; prim. tudi Tolstoj 1995: 27).

V nasprotju s tako definirano etnolingvistiko je v zahodni jezikoslovnih tradiciji predmet njenega preučevanja predvsem opisovanje domorodnih jezikov (ang. *indigenous languages*). Tovrstna usmerjenost etnolingvistike izhaja iz tega, kar Fishman (1982) imenuje »worfianizem tretje vrste« (ang. *Worfianism of the third kind*), kar pomeni vztrajanje pri vrednosti in pomenu »majhnih jezikov«, kot je na primer jezik Indijanecv Hopi, kot dragocenem viru podatkov o človeškem mišljenju in kulturi (prim. Hill 1988: 15).

Čeprav se na prvi pogled severnoameriška antropološka lingvisti-

ka (in zahodnoevropska, ki se razvija pod izrazitim vplivom ameriške tradicije, prim. Кабакова 1993; Karstedt 2002), ter slovanska etnolingvistika v veliki meri razlikujeta tako v osnovnih postulatih kot tudi v metodah, ki jih uporabljata pri obravnavanju odnosov med jezikom in kulturo, obstajajo med njima tudi številne podobnosti. V obeh tradicijah osrednje mesto zavzema teoretični koncept (jezikovne) slike sveta ali modela sveta (ang. *worldview*, *folk model*, nem. *Weltanschauung*, rus. *языковая картина/модель мира*, polj. *językowy obraz świata*). V slovanski etnolingvistični tradiciji je *model sveta* definiran kot »skrajšan in poenostavljen odraz celote vseh predstav o svetu v določeni tradiciji, ki je obravnavan s systemskega in operativnega vidika« (Цивьян 1990: 5) oziroma kot interpretacija sveta, ki je fiksirana v jeziku (Bartmiński 1999). Ta interpretacija poteka prek segmentacije sveta, njegovega opisa, urejanja in praviloma tudi prek ocene, ki jo omogočajo jezikovna sredstva (Maćkiewicz 1999). Model sveta je skupina idej o svetu, ki jih je v jeziku mogoče spremljati prek slovničnih oblik, besedišča, folklornih besedil oziroma ga je mogoče rekonstruirati posredno prek jezikovnih oblik in besedil (Bartmiński 1999; prim. Grzegorzczkova 1999). V okviru te lingvistične tradicije je *model sveta* pogosto nacionalno ali prostorsko določen (prim. polj. *polski, rosyjski językowy obraz świata* pri Bartmiński/Sandomirskaja/Telija 1999; rus. *балканская модель мира* pri Цивьян 1990 ter v temah letne konference »Балканские чтения« 1992–2001, *русская модель мира* pri Цивьян 2002).

Vendar pa je koncept, ki je v zahodni tradiciji najpogosteje zaznamovan z angleškim terminom *worldview*, v zadnjih časih čedalje bolj problematičen. Koncept, čigar korenine je treba iskati v Herderjevi, Humboldtovi in Vicojevi filozofiji,⁵⁶

»je uporabljen v antropologiji kot termin za filozofske dimenzije 'kultur', za katere je veljalo, da so v določeni meri koherentne v času in prostoru. Danes, ko je prepričanje v koherentnost, integracijo in politično nedolžnost kultur že dolgo izgubljeno, se zdi termin, ki nosi pečat buržujske 'nemške ideologije', problematičen.« (Hill/Mannheim 1992: 381)

In kar je še pomembnejše,

»slika sveta' pomeni tudi odraz in obvladovanje repertoarja oblik in

⁵⁶ Prim. Humboldt 1836; z zgodovinskimi koreninami zahodnega zanimanja za odnos med jezikom in pogledom na svet se ukvarjajo: Freidrich 1986; Joseph 1991; Marchand 1982; Miller 1968; Penn 1972.

mnenj, pri čemer je ne zanima, kako se kultura oblikuje v vsakdanjih praksah zunaj meja zavestnega. Tako zaradi teoretičnih spoznanj kot zaradi etnografskih podatkov moramo danes priznati obstoj ločenih in pogojnih človeških svetov; taka njihova narava je v nasprotju z njihovo 'celoto' in vztrajnostjo. Kjer je bil prej v uporabi izraz *pogled na svet*, se danes pogosto navaja izraz *ideologija*, se čimer se želi poudariti nasprotujoče si in družbeno pogojene predstave, ki so obremenjene s političnim interesom.« (nav. d., 381–382)

Koncept *ideologije* se uvaja v kulturno usmerjeno preučevanje jezika z namenom poudariti dialektično naravo, večplastnost in spremenljivost pogleda na svet, stališč in pozicij, ki ga izražajo in zagovarjajo govorci jezika (oz. jezikov). Avtorji, ki se ukvarjajo s to problematiko, poudarjajo, da je v diskurzu lahko hkrati kodiranih več pozicij, točk, ki so si včasih celo nasprotujoče (Kay 1987, 1996; Verschuere 1996).

Vendar je ob vsem treba poudariti, da delitev na jezikoslovni »vzhod« in »zahod« ni tako ostra, kot bi bilo mogoče sklepati na podlagi prejšnjih odstavkov. Koncept jezikovne ideologije je temeljno izhodišče tudi pri nekaterih ruskih jezikoslovcih, ki obravnavajo jezik kot družbeni fenomen (prim. Цивьян 2002), pri čemer se na ta koncept ne sklicujejo eksplicitno in ne vzpostavljajo dialoga z literaturo, v kateri je izrecno obdelan.

ANALIZA DISKURZA IN REKONSTRUKCIJA DRUŽBENE RESNIČNOSTI

V sodobnem jezikoslovju najdemo številne različne definicije diskurza in mnogo različnih teoretičnih pristopov k njegovi analizi. V nekaterih pristopih diskurz zajema širše dele govorenega jezika (dialoga) in se tako ločuje od pisanega jezika, vendar je med jezikoslovci širše sprejeta opredelitev diskurza kot vzorca govorenega ali pisanega jezika, ki je po obsegu nad povedjo. Privrženci takega pojmovanja upoštevajo tudi medsebojni vpliv med sogovorcema (oz. piscem in bralcem) v procesu ustvarjanja in interpretacije govora (oz. pisanja) ter poudarjajo situacijski kontekst jezikovne rabe. Poleg tega se *diskurz* pogosto nanaša tudi na različne jezikovne tipe, ki so v rabi v različnih situacijah in v različnih funkcijah (časopisni diskurz, politični diskurz, oglaševalski diskurz itn.) (prim. Fairclough 1992: 3).

Razen v izključno jezikoslovno usmerjenih analizah diskurza (oz. analizah besedila, izoliranega od zunajjezikovnega konteksta) pojem

diskurz ohranja pomembno mesto tudi v teoretičnih konstrukcijah nekaterih družbenih znanosti. Naj omenimo Foucaulta (Foucault 1972), ki v svojem delu uporablja pojem diskurz za označevanje načinov strukturiranja različnih področij človeškega znanja in družbene prakse.

Tudi v okviru jezikoslovja je v zadnji četrtini 20. stoletja vse bolj navzoče prepričanje, da diskurza ni mogoče ločiti od družbene resničnosti, v kateri nastane in deluje. Zdi se, da med tovrstnimi jezikoslovnimi smermi prevladuje kritična analiza diskurza (ang. *critical discourse analysis*) ali kritična lingvistika (ang. *critical linguistics*), ki vztraja pri družbeno usmerjenem pristopu k analizi diskurza in ki izhaja iz naslednjih predpostavk:

»Vsaka jezikovna raba vključuje ideološke vzorce ali diskurzivne strukture, ki nam *posredujejo* predstave o svetu skozi jezik. Različne rabe (npr. različne sociolingvistične variante, leksikalne izbire ali skladenjske parafraze) izražajo različne jezikovne ideologije v različnih situacijah in z različnim namenom. S temi izraznimi sredstvi jezik funkcionira kot družbena praksa – jezik ni, kot trdijo tradicionalni jezikoslovci, transparenten medij za sporazumevanje o objektivnem svetu niti odraz stabilnih družbenih struktur; nasprotno, jezik razširja vrsto različic realnosti in na ta način deluje kot nenehno odprt del družbenih procesov.« (Malmkjær 1992: 103, ležeče v izvirniku)

Kritična lingvistika torej vidi jezik kot

»družbeno prakso, kot enega od mehanizmov, s katerimi se družba reproducira in ureja. Jezik je torej prej 'v' družbi kot 'ob' njej. Namen kritične lingvistike je razumeti te dialektične procese.« (nav. d.)

Kritična analiza diskurza se ukvarja z jezikovnimi manifestacijami socialnih pojavov, ki temeljijo na odnosih neenakosti, prevlade in moči. Van Dijk (1993) poudarja, da lahko ta raziskovalna disciplina »prispeva k analizi kritičnih družbenih in političnih dogodkov v (ponovnem) ustvarjanju dominacije in neenakosti. Osredotoča se namreč na dominacijo elitnih skupin in institucij, ki se izraža v besedilih in govoru«. Omenjeni avtor definira dominacijo in moč kot »zmožnost vzpostavljanja nadzora nad mišljenjem in delovanjem drugih zaradi lastnega interesa« (nav. d.).

Preučevanje dialektičnih odnosov med družbeno prakso in diskurzom v problematiko vpelje novo dimenzijo, ko gre za večjezične skupnosti ali za skupnosti, ki gredo skozi sociolingvistične procese, kot je zamenjava jezika. V analizi diskurza govorcev albanščine v Grčiji se

je Tsitsipis osredotočil prav na »dialektiko med družbenimi praksami /.../ in rabo dvojezičnih sredstev v jezikovni praksi govorcev, kar vodi v ustvarjanje sistema interpretacijskih in produkcijskih praks.« (Tsitsipis 1998: 118)

JEZIKOVNA IDEOLOGIJA: DEFINICIJE

Pojem ideologije »ima veliko zavajajočih pomenov in odmevov« (Malmkjær 1992: 105), tako da je pomembno poudariti, da koncept ideologije v jezikoslovnih disciplinah, ki se z njim ukvarjajo, najpogosteje nima negativnega predznaka. Prvi pojav termina *ideologija* je povezan z imenom francoskega filozofa iz 18. stoletja Destutta de Tracyja (1754–1836), ki je z njim zaznamoval vejo zoologije o razlikovalnih lastnostih človeških bitij glede na živali. V središču njegove pozornosti pa je dejstvo, da imajo ljudje ideje, ki so vsebina mišljenja. Ideologija je torej za Tracyja znanost o idejah (Silverstein 1998: 123). Temu terminu je negativen pomen dal Napoleon, da bi diskreditiral Tracyjevo delo in delo njegovih kolegov, ker so bili povezani z republikanci. Termin je povezal z zastopniki abstraktnih teorij, ki ne temeljijo na družbeni in politični realnosti. Pomen »znanost o idejah« je v pojmu danes popolnoma opuščen, negativna konotacija, ki mu je dodana, pa se je izkazala za zelo odporno. Velika odstopanja v pomenu tega termina so danes značilna celo za humanistične znanosti (Woolard 1998: 5). Eagleton (1991, cit. po Hill 1998: 79) poudarja razliko, ki jo je naredil Raymond Geuss med »deskriptivnimi« in »zaničevalnimi« definicijami ideologije:

»‘Opisne’ ali ‘antropološke’ definicije izenačujejo ideologijo s ‘pogledom na svet’: ideologija je preprosto sistem verovanj in ne vsebuje presoje o resničnosti ali vrednosti. V ‘zaničevalni’ definiciji je ideologija ocenjena negativno, pripisan ji je namen nadaljevanja opresivnega sistema, ker povzroča samozavajanje, ali pa zato, ker pravzaprav predstavlja napačno in izkrivljeno resničnost.« (Hill, prav tam)

Odsotnost negativnega predznaka v pomenu pojma »ideologija« je poudarjena tudi v okviru kritične analize diskurza:

»Jezikoslovci kritičnega jezikoslovja ideologije ne razumejo kot sistema idej, ki so pravilne ali napačne, kot verovanj, ki zapeljujejo ‘izkrivljeno zavest’ in so zato politično nezaželena. Primernejša in nevtralnija je definicija, ki se nanaša na načine, kako ljudje urejajo in zagovarjajo svoje življenje: skupek načinov, kako ljudje živijo in

si hkrati predstavljajo svoje razmerje s pogoji obstoja.« (Malmkjær 1992: 105)

Kathryn Woolard (1998) v pregledu splošnih konceptov ideologije in tradicij njene analize v družbenih znanostih loči štiri dominantne poglede na ideologijo: v prvem je ideologija tesno povezana z idejami in se ukvarja s pojavi, kot so zavest, subjektivne predstave, verovanja; v drugem ideologija izhaja iz izkušenj ali interesov, ki so povezani z neko družbeno pozicijo; v tretjem je ideologija v neposredni zvezi z odnosi moči in je razumljena kot celota idej, diskurzov ali načinov poimenovanj, ki so namenjeni pridobivanju ali vzdrževanju moči; četrti pogled na ideologijo zajema preobračanje, napačno interpretacijo in mistifikacijo, ki so najpogosteje posledica zaščite interesa in ohranjanja moči.

Na podlagi že klasične definicije Michaela Silversteina je jezikovna ideologija razumljena kot »sistem predstav o jeziku, ki jih oblikujejo govorniki z namenom racionalizirati ali upravičiti načine, na katere sami doživljajo strukturo in rabo jezika« (Silverstein 1979: 193).⁵⁷ Judith Irvine (1989: 255) poudarja socio-kulturno dimenzijo jezikovne ideologije in jo definira kot »kulturno pogojeni sistem idej o družbenih in jezikovnih razmerjih, vključno z moralnimi in političnimi interesi, ki se nanj navezujejo«. Podoben pogled na jezikovno ideologijo ima tudi Shirley B. Heath (1989: 53), ki pravi, da gre za »samoumevne ideje in cilje, ki jih ima določena skupina v zvezi z vlogami jezika v družbenih izkušnjah svojih članov«. Alexandra Jaffe (1999) definira jezikovno ideologijo kot »ideje o tem, kaj jezik je ali bi moral biti, tj. kulturne ideje o razmerju med jezikovnimi oblikami in družbenimi identitetami«; Woolardova (1998: 3) pa jo vidi kot »implicitne ali eksplicitne predstave, ki se oblikujejo na območju preseka med jezikom in ljudmi v družbeni realnosti«.

⁵⁷ Hillova (1998: 79) poudarja, da je Silversteinova raba pojma »ideologija« v osnovi zaničevalna, saj vidi jezikovno ideologijo »kot izkrivljanje dejanskih oblik in funkcij jezika, ki zagovarja interese enih na škodo drugih«. Čeprav jezikoslovci, ki se ukvarjajo s kritično analizo diskurza, poudarjajo, da je pojem ideologije osvobojen negativne konotacije, ima le-ta najpogosteje negativno oznako – tudi v okviru kritične analize diskurza, kjer se definira kot »določena predstava nekega vidika resničnosti, ki ga je mogoče predstaviti tudi drugače in kjer vsako posamezno predstavo lahko povežemo z določeno 'družbeno bazo' oziroma kot »predpostavke, ki so vgrajene v prakse, prek katerih se, praviloma posredno, podpirajo razmerja dominacije« (Van Noppen 2004: 112). Posamezni teoretiki kritične analize diskurza, kot npr. R. Fowler, opozarjajo na dejstvo, »da je predpogoj za akademsko kredibilnost posameznih disciplin razvoj teoretičnega modela in metodološkega aparata, ki nista a priori ideološka« (prim. Van Noppen 2004: 113).

V vseh teh definicijah so v središču pogledi na jezik samih govorcev ter načini, s katerimi se različni družbeni pojavi skozi te poglede artikulirajo.

V antropologiji je večkrat poudarjena zmožnost jezikovne ideologije, da vpliva na oblikovanje identitete, zato se ta vidi predvsem kot skupna vrednota ene skupnosti (Gynan). Ta način določanja jezikovne ideologije je izpeljan iz pogleda na ideologijo kot na skupino obrazcev in dojemanj, ki jih je sprejela večina članov skupnosti (ali pa se kot taki le interpretirajo):

»Na celotnem področju družbenega življenja obstajajo bolj ali manj med seboj povezani pomenski vzorci, ki se nam zdijo tako splošno sprejeti, da jih ne postavljamo več pod vprašaj in s tem prispevamo k interpretaciji dejstev in dogodkov kot 'naravnih'. Take vzorce ponavadi imenujemo ideologije.« (Verschueren 2001)

JEZIKOVNA IDEOLOGIJA IN ANALIZA DISKURZA

Epistemološko gledano je jezikovna ideologija lahko predmet preučevanj v jezikoslovju in antropologiji predvsem zaradi dvojne narave jezika – njegove kategorije so lahko namreč strukturirane (linearne, obvezne) ali pa družbene (indeksne, pragmatične, javne) (Lucy 1997: 306; prim. Levinson 1997).

»Velik del pomena in s tem komunikacijske vrednosti, ki jih imajo jezikovne oblike, je v 'indeksni' povezavi med jezikovnimi znaki in kontekstualnimi dejavniki njihove rabe – torej v povezavi jezikovnih znakov z govorcji, okoljem, temami, institucijami in z drugimi vidiki družbeno-kulturnih svetov.« (Kroskryty 2000: 7)

Tsitsipis (1998) opozarja, da je jezikovno ideologijo mogoče »brati« na ravni delov izjav, ki se lahko segmentirajo – torej na ravni jezikovnega gradiva –, pa tudi na vsebinski ravni, kjer se izločajo ideološka jedra, prepoznavna v diskurzu večine govorcev. V vsakem primeru je diskurz osrednja enota analize v tem bralnem procesu: »diskurz je /.../ zveza oziroma dejanski in konkretni izraz razmerja med jezikom in kulturo. V diskurzu se oblikujeta, preoblikujeta, spreminjata in subtilno uglašujeta tako jezik kot kultura v območju njunega stika.« (Sherzer 1987: 296)

Metapragmatična zavest

V »branju« jezikovne ideologije iz vzorcev diskurza je ključno navezovanje odnosov med jezikovno rabo in zavestjo govorca o tej rabi, kar se v literaturi omenja predvsem kot metapragmatična zavest (ang. *metapragmatic awareness*). Drugače povedano, »govorci v manjši ali večji meri vedo, kaj delajo, ko uporabljajo jezik« (Verschueren 2001). Pokazatelje metapragmatične zavesti lahko zasledimo na različnih ravneh jezikovne rabe. Naj omenimo samo nekatere: diskurzivni markerji, alternacija kodov, raba premege in odvisnega govora itn. Ti pokazatelji imajo dvojno vlogo: po eni strani postavljajo uporabljeno jezikovno gradivo v določen kontekst, po drugi pa delujejo kot signali jezikovne refleksije uporabnikov jezika med interpretacijo družbene resničnosti ter so tako v neposredni povezavi z jezikovno ideologijo – z njihovo pomočjo je mogoče definirati njen pomemben vidik:

»Ko elementi metapragmatične zavesti oblikujejo stabilne okvire interpretacije, povezane z naravo in družbenim funkcioniranjem jezika, govorimo o jezikovnih ideologijah.« (Verschueren, nav. d.)

Ideološka jedra

Jezikovna ideologija se, razen v formalnih elementih diskurza, kaže tudi na vsebinski ravni: v diskurzu je mogoče prepoznati »splošna mesta«, ki se, ko gre za jezikovno ideologijo pripadnikov skupnosti v procesu zamenjave jezika, na širši ravni nanašajo na vzpostavljanje nasprotja med *nekoč* (čas pred zamenjavo jezika in pred velikimi družbenimi spremembami, ki so jo povzročile) in *zdaj* (čas, v katerem prevladuje jezik večine, na katerega se vežeta družbeni prestiž in ideja napredka). Ko se je Hillova (1992: 263–280) ukvarjala z jezikovno ideologijo mehiških Indijancev Nahuatl, je naletela na enako nasprotje, ki se sicer nahaja v dveh prevladujočih ideoloških diskurzih v tej skupnosti: v diskurzu nostalgije in v diskurzu modernosti, ki občasno prekine nostalgični diskurz. Diskurz, ki se oblikuje okoli ideoloških jeder, ni zaznamovan s koherentnostjo, vendar je o ideoloških jedrih mogoče govoriti zato, ker se oblikujejo po določenih pravilih, kot je veriženje (navajanje enega od njih navadno povleče za seboj tudi navajanje drugih), vzpostavljanje pomenskih odnosov na ravni diskurza, kot so kontrast, vzporednost itn. (prim. Tsitsipis 1998; Hill 1998). Hillova (nav. d., 70–71), ko govori o diskurzu nostalgije pri Indijancih Nahuatl, poudarja, da kompleksna

semiotična logika povezuje – poleg veriženja in vzpostavljanja paralel v govoru – tudi

»različne diskurze, ki jih označuje posplošen pojem 'veliko časa nazaj'. Diskurz nostalgije vključuje 'mnogotere znake': elemente, ki ne samo da se nanašajo, temveč tudi indeksno priklicujejo celoten družbeni red, povezan z *in achto* (nekoč, v preteklih časih, op. T. P.).«

Tsitsipis (1998: 132) loči štiri osrednja ideološka jedra v diskurzu Arvanitov v Grčiji:

»1) V preteklosti so ljudje trpeli zaradi težkih okoliščin, vendar so bili moralni principi na zelo visoki ravni. 2) Takrat se je zelo upošteval koledarski red v družbenem in verskem življenju, medtem ko se danes ne upošteva. 3) Družbene vloge so bile vnaprej določene z normami, tako da stvari niso bile prepuščene naključju, medtem ko se danes soočamo z ohlapno moralo in vedenjem ljudi. 4) Jezik arvanitika je bil nekdanj čist: ljudje v govoru niso mešali svojega jezika z grščino, medtem ko je danes postala arvanitika spačen jezik.«

Tsitsipis (nav. d., 119) izhaja iz avtorjev, kot sta Woolardova (1992) in Eagleton (1991), in kot ideološkega definira vsak segment diskurza, ki je na določen način povezan z odnosi moči. V dvojezičnih skupnostih, kot so Arvaniti v Grčiji ali Srbi v Beli krajini, se kodi, ki jih uporabljajo govorniki, navezujejo na vrednote, kot so distanca in solidarnost, tradicija in napredek, nostalgija in modernost. Ideološka jedra, okoli katerih se oblikuje diskurz pripadnikov takšnih skupnosti ob interpretaciji družbene resničnosti, se lahko nanašajo neposredno na jezik in predstavljajo metapragmatične izjave (takšno je Tsitsipisovo jedro 4)), lahko pa se nanašajo na omenjene vrednote (ki so vedno rezultat odnosov moči), ne da bi se neposredno nanašala na jezik. Pri tem gre kljub vsemu za informacije, ki so pomembne za jezikovno ideologijo prav zato, ker se kodi, ki so na voljo skupnosti, povezujejo s temi vrednotami. Nekatera med takimi ideološkimi jedri so univerzalna, kot na primer to, da pripadniki starejših generacij poudarjajo, da so bili nekoč ljudje revnejši, vendar bolj moralni (prim. Petrović 2000). Vendar v primeru zamenjave jezika ideološka jedra dobijo novo funkcijo in večjo težo, saj se poleg načina življenja v skupnosti menjajo (oziroma zamenjajo/zgubijo) tudi nekatere od njenih inherentnih značilnosti, kot sta jezik in religija.

Analiza jezikovne ideologije nam na vsebinski ravni ne ponuja koherentne slike o skupnosti, v kateri imajo njeni člani jasno definirane in nespremenljive vloge ter dosledno izražajo svoja stališča. Skupnosti si ni

treba predstavljati kot enotne celote, katere vsi člani mislijo in govorijo enako. Večina raziskovalcev jezikovne ideologije poudarja dialektično naravo interpretacijskih modelov, ki jih uporabljajo člani skupnosti. Poudarili smo že, da so skupnosti, ki gredo skozi proces zamenjave jezika, zaznamovane s spopadom različnih jezikovnih ideologij in da je jezikovno ideologijo treba razumeti kot »večglasno« in dialektično kategorijo.

Teoretični koncept jezikovne ideologije »kot pomemben posredovalec v zamenjavi jezika /.../ zagotavlja sredstva za izogibanje mehničnim oceni dinamičnih jezikovnih pojavov« (Tsitsipis 2004: 569). Tak koncept tudi omogoča, da se z obravnavo jezikovne rabe, analizo pojavnih oblik metapragmatične zavesti in ideoloških jeder pri članih majhnih etničnih skupnosti vzpostavi stik med jezikovno prakso in interpretacijskimi modeli ter širšimi družbenimi procesi, po drugi strani pa, da se procesi, skozi katere prehaja neka majhna etnična skupina, postavijo v širše interpretacijske okvire, s čimer se izogne esencializmu, idealizaciji in izolaciji skupine ter njenih pripadnikov.

*

Jezikovna ideologija, razumljena kot perspektiva, skozi katero je mogoče opazovati odnos med diskurzivnimi oblikami in družbenimi procesi, bo osrednja tema analize v naslednjih poglavjih, kjer bomo poskušali predstaviti dialektiko med lokalnim in nacionalnim ter med jezikom in idejami o jeziku ko gre za etnolingvistično skupnost Srbov v Beli krajini. Verjamemo, da lahko tak pristop omogoči celoten vpogled v logiko identitetnih in jezikovnih strategij pripadnikov lokalnih etnolingvističnih skupnosti, s čimer se, vsaj do neke mere, zmanjša nevarnost vrivanja interpretacijskih modelov, pogojenih s pozicijo, pogledi in ideologijo raziskovalca samega.

ZAMIŠLJANJE SKUPNOSTI NA PROSTORIH BIVŠE JUGOSLAVIJE IN SRBI V BELI KRAJINI

ZAMENJAVA JEZIKA IN PROCES OBLIKOVANJA NACIJ

Tsitsipis (1998, 2003) tesno povezuje proces zamenjave jezika pri Arvanitih v Grčiji s širšim ideološkim procesom *subordinacije*. Subordinacija je »proces, pri katerem je prišlo do postopne zamenjave arvanitike pod vplivom prevladujočega ideološkega in družbenega oblikovanja grške nacionalne zamišljene skupnosti« (Tsitsipis 2003: 548). Ta proces kaže, da »je bil družbeni (kolektivni) agent izpostavljen odlokom drugega, prevladujočega agenta, ne da bi lahko razvil diskurz upora« (nav. d., 548, f. 8; prim. Laclau/Mouffe 1985).

Tsitsipis (nav. d., 547) tudi poudarja, da celoten vpogled na jezikovno ideologijo manjšinske skupine ni mogoč, če ne upoštevamo prevladujočega nacionalnega diskurza in sfere javnega,⁵⁸ v kateri se ta diskurz oblikuje.

Tudi proces zamenjave jezika pri Srbih v Beli krajini, katerega družbenozgodovinski kontekst in pojavne oblike v jezikovni praksi smo predstavili v prvem, drugem in tretjem poglavju, lahko v tem smislu interpretiramo kot proces, skozi katerega se ta lokalna etnolingvistična skupnost vključuje v širše družbene odnose ter iz lokalne skupnosti postopoma postane del nacionalnih struktur.⁵⁹ Ta proces je neločljivo povezan s procesom oblikovanja nacij, lahko celo rečemo, da sta si enaka (prim. Tsitsipis 1998: 2–3, 2003: 548). Zato bo to poglavje posvečeno diskurzu, s katerim se oblikuje identiteta Srbov v Beli krajini, ki je v neposredni povezavi s procesom oblikovanja nacij na ozemlju, ki zajema vse južne Slovane razen Bolgarov. Čeprav pripadniki lokalne skupnosti v oblikovanju tega diskurza nimajo nikakršnega deleža, se ideološki konstrukti, ki se v njem pojavljajo, odražajo tudi v jezikovni ideologiji samih Srbov v Beli krajini in kažejo, kako se širši družbeni procesi zrcalijo v pogledih in identitetnih strategijah lokalne skupnosti. Ob tem je

⁵⁸ Z razmerjem med sfero javnega, procesom zamenjave jezika in jezikovno ideologijo Srbov v Beli krajini se bomo ukvarjali v šestem poglavju – glej podpoglavje »Nacionalni jezik in materni idiom«

⁵⁹ Prim. Tsitsipis (1998: 2): »Izkušnje in pogledi v zvezi z arvanitiko, predstavljeni in reproducirani v pripovedih, veliko govorijo o spreminjajočem se svetu v bistveni dialektiki med lokalno skupnostjo in državo – nacijo.«

treba opozoriti na dve stvari: ena je mejni položaj Srbov v Beli krajini,⁶⁰ druga pa posebnost procesa ustvarjanja nacionalnih držav na tem ozemlju, kar je v veliki meri posledica jugoslovanske dediščine.

»ZUNANJA« OBLIKOVANJA IDENTITETE SRBOV V BELI KRAJINI

Benedict Anderson v knjigi »Zamišljene skupnosti« (Anderson 1991 [prva izdaja 1983]) zagovarja mnenje, da je nacija *zamišljena politična skupnost*, saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikoli ne spoznajo vseh svojih rojakov, jih ne srečajo in ne slišijo zanje, kljub temu pa ima vsak med njimi idejo o skupnosti in povezanosti. Poleg omenjenega je narod skupnost, ki si jo predstavljamo kot omejeno in suvereno hkrati: kot omejeno zato, ker imajo tudi najštevilnejši narodi določene, čeprav spremenljive meje, onkraj katerih živijo drugi narodi; kot suvereno pa zato, ker se vedno povezuje z idejo svobode, ki jo zagotavlja suverena država (Anderson 1991: 6–7).

V zadnjih dveh stoletjih je bilo na področju, v katero sodi tudi Bela krajina, več poskusov ustvarjanja držav, nacionalnih in večnacionalnih, znotraj njihovih meja pa so živeli ljudje, za katere je bilo treba najti in poudariti podobnosti, ki jih povezujejo. Čeprav po številu članov zelo majhna skupina so imeli Srbi v Beli krajini pogosto pomembno mesto v akademskem in javnem diskurzu, ki je pomagal pri oblikovanju *zamišljenih skupnosti*, kot sta Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev in po vojna Jugoslavija, ter pri oblikovanju nacionalnih skupnosti – držav po razpadu Jugoslavije v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Ker vzpostavljanje stikov med različnimi skupinami (na podlagi skupnega porekla, vere, jezika, ozemlja, ki si ga delijo itn.) praviloma spodbudijo in oblikujejo elite in ker gre v primeru Srbov v Beli krajini za skupnost brez lastne elite, ki bi promovirala njene družbene in kulturne vrednosti, je ideologija nacionalnega vedno oblikovana od zunaj, z javnim, akademskim in psevdoakademskim diskurzom antropologov, etnografov, zgodovinarjev, pa tudi novinarjev, politikov in drugih, ki sodelujejo v oblikovanju javnega diskurza. To velja za večino tovrstnih majhnih in lokalnih skupnosti. Ker pa v *zamišljenih skupnostih*, kot so narodi, njihovi pripadniki tudi sami prevzemajo idejo o skupnosti in sodelujejo

⁶⁰ Uskoki so se v 16. stoletju naselili na meji med obema deloma avstro-ogrskega imperija. V času razpada Vojne krajine (1869–1881, prim. Kaser 1997) sta se Bela krajina in Žumberak znašla med vojvodino Kranjsko in Hrvaško kraljevino. O diskurzu, s katerim se ti dve pokrajini izrisujeta kot del enega ali drugega področja, gl. Zajc 2003.

v procesu »zamišljanja«, so v diskurzu pripadnikov majhne skupnosti Srbov v Beli krajini prepoznavni tudi nekateri ideološki pojmi, ki so jih oblikovale zunanje elite. Ti pojmi se bodisi problematizirajo bodisi postanejo sprejemljivi in se preoblikujejo v skladu z interesi in potrebami skupnosti ali njenih posameznih članov. Ti procesi preoblikovanja so »ogledalo«, ki odseva, kako se širši zgodovinski in družbeni procesi odražajo v vsakdanjem življenju in družbenih strukturah, v sistemu vrednosti in v identitetnih strategijah na mikroravni ter kako te procese sprejemajo in interpretirajo člani lokalnih skupnosti. V tem poglavju se bomo ukvarjali z ideološkimi vidiki diskurzivnega oblikovanja skupnosti Srbov v Beli krajini kot dela širših »zamišljenih skupnosti« v različnih zgodovinskih kontekstih in v procesih oblikovanja različnih nacionalnih identitet, v katerih je ta majhna skupnost posredno sodelovala – v jugoslovanski, srbski in slovenski.⁶¹ Posebno pozornost bomo namenili diskurzu, ki se je oblikoval v dveh zgodovinskih trenutkih: prvi je obdobje neposredno pred in v času oblikovanja skupne jugoslovanske države, Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918, drugi pa obdobje ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko so se iz nekdanjih jugoslovanskih republik ustvarile nacionalne države in ko je lokalna etnolingvistična skupnost Srbov v Beli krajini postala del nacionalne države – Republike Slovenije – s slovenščino kot nacionalnim jezikom.⁶² Ta dva zgodovinska trenutka sta pomembna predvsem za pogled na dialektiko med različnimi diskurzi, skozi katere se je oblikovala etnična, kulturna in nacionalna identiteta na področju jugovzhodne Evrope, predvsem v deželah nekdanje Jugoslavije. Ko gre za institucionalno promovirane ideje, predstavljata omenjena trenutka dve skrajni točki na osi med procesoma konvergence in divergence. V procesu, ki je imel za posledico oblikovanje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, sicer pa je temeljil na idejah in naporih ilirskega gibanja, so lastnosti, skupne južnoslovanskim ljudstvom, poudarjali v javnem diskurzu, na ideološki ravni pa je bilo čutiti nagibanje k čim večjemu izenačevanju (sicer raznorodnih) skupin, ki so se znašle v mejah skupne države.⁶³ Ta diskurz obenem tudi označuje izjemno pozitiven od-

⁶¹ Več o znanstvenem diskurzu o Srbih v Beli krajini piše Promitzer 2002.

⁶² Po 11. členu Ustave Republike Slovenije iz leta 1991 je uradni jezik v Sloveniji slovenščina. Na področjih, kjer živita madžarska in italijanska manjšina, sta uradna jezika tudi madžarščina in italijanščina (URS 1991).

⁶³ Jasna ponazoritev vztrajanja na »enotnosti« južnoslovanskih narodov v Kraljevini je tudi poskus institucionalne jezikovne »združitve«: v 3. členu Ustave, sprejete 28. 6. 1921 (t. i. Vidovdanska ustava), piše, da je »uradni jezik Kraljevine srbsko-hrvaško-slovenski« (Bugarski 1997: 29).

nos do raznolikosti (etnične, jezikovne in kulturne) znotraj omenjene južnoslovanske celote. Razpad te celote na začetku devetdesetih let 20. stoletja in oblikovanje nacionalnih držav je na drugi strani spremljal diskurz, v katerem so se konstituirale in močno poudarjale razlike med posameznimi jugoslovanskimi narodi, obenem pa so proces spremljali naporu nacionalna ozemlja predstaviti kot homogene in koherentne celote. Opisana dialektika med različnimi diskurzi dobi popoln smisel šele, če jo obravnavamo v širših, evropskih okvirih, saj ima diskurz, s katerim se je uveljavljal proces ustvarjanja nacionalnih držav na teh območjih, zahodnoevropske korenine. To je pomembno, da bi se pokazalo, da ideološki procesi, s katerimi so se oblikovale nacije v jugovzhodni Evropi, niso nikakršen »bistveno balkanski« pojava, ampak gre za pojav, ki je povezan s širšim kontekstom vzpostavljanja nacionalnih držav na evropski celini. Da bi lahko dekonstruirali ideologijo, po kateri se prav raznolikost in mešanica etničnih skupin nahajata v izhodišču nacionalnih spopadov na Balkanu in po kateri je tak položaj v ostrem nasprotju s situacijo v nacionalnih državah zahodne Evrope, je treba izhajati iz razvoja zahodnoevropskega diskurza, ki tematizira odnos med etnično, jezikovno, kulturno in versko raznolikostjo na eni ter nacionalno državo na drugi strani. S takega zornega kota je mogoče opazovati izmenjavo in nasprotovanje različnih javnih diskurzov o lokalni etnolingvistični skupnosti Srbov v Beli krajini v širših zgodovinskih okvirih. Dialektika diskurzov, ki bo tu predstavljena, je tesno povezana s procesom ustvarjanja nacionalnih držav na evropskih tleh, zato izstopa iz lokalnih, slovenskih, jugoslovanskih ali balkanskih okvirov.

Diskurzivno oblikovanje Balkana

Najsevernejši del nekdanje Jugoslavije, Republika Slovenija, je bila v marsičem drugačna od drugih delov države, ustvarjene leta 1918. Ena najpomembnejših razlik je bila, da je bila Slovenija etnično relativno homogeno področje, druge dele države pa je, tako kot preostali del Balkanskega polotoka, zaznamovala izrazita etnična, kulturna, verska in jezikovna raznolikost.⁶⁴ Slovenska južna pokrajina Bela krajina pa je imela številne značilnosti, na podlagi katerih jo je bilo mogoče povezati

⁶⁴ Številni južnoslovanski antropologi so v prvih desetletjih 20. stoletja v romantičnem slogu pisali o majhnih etničnih skupnostih na Balkanu ter poudarjali njihovo eksotičnost in avtentičnost (prim. Promitzer 2004; Cvijić 1987 [1922]; Smiljanić 1905). Županič se je v okviru svojih fizičnoantropoloških raziskovanj poleg Srbov v Beli krajini ukvarjal tudi s prebivalci Kosova in Makedonije, kjer je

z Balkanom. Zanj je bila značilna precejšnja etnična pisanost: poleg Slovencev in Srbov so v njej (predvsem do druge svetovne vojne) živeli Kočevarji, prebivalci nemškega rodu, poleg njih pa še Hrvati in tudi Romi.

Zaradi večetničnih obrazcev, ki so bili navzoči v Beli krajini, si je slovenski antropolog Niko Županič,⁶⁵ tudi sam Belokranjec (rojen v vasi Griblje),⁶⁶ zelo prizadeval poudariti »balkanske« lastnosti tega dela Slovenije. Taka Županičeva prizadevanja ter interes, ki ga je posvetil tudi srbski skupnosti v Beli krajini,⁶⁷ so razumljivi, če izhajamo iz tega, da je bil tudi sam velik zagovornik jugoslovanske ideje ter da je imel v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev aktivno politično vlogo (gl. Promitzer 2003).⁶⁸ Županič je Belo krajino opisal kot »majhno Jugoslavijo« in »zahodni Balkan, dan v miniaturi« (Promitzer 2003: 161, 163); v monografiji iz leta 1912, v kateri je obravnaval Srbe v Beli krajini, pa je Županič zapisal, da Belokranjec »že doma pride v stik z vsemi južoslovanskimi plemeni razen Bolgarov« (Županič 1912: 16). Vsa južnoslovanska plemena, razen Bolgarov, so se leta 1918 znašla znotraj meja Kraljevine SHS. Županič s simpatijami poudarja eksotičnost pravoslavnih prebivalcev Bele krajine:

»Za pravoslavne praznike, ko pred cerkvijo sv. Jovana v Bojancih domačini plešejo *kolo* in pojejo ljudske pesmi, prihaja sem slovenska inteligenca iz najbližjega mesta Črnomlja in mesteca Vinica, /.../ da bi si ogledala te eksotične ljudi z balkanskega orienta.« (nav. d., 10)

tudi raziskoval etnično mešana področja; navduševal se je predvsem nad Čerkezi na Kosovu (Promitzer 2003: 311–312).

⁶⁵ Ime tega avtorja v literaturi zasledimo v različnih oblikah: Županič, Županić, Zupanič, Zupanic (prim. Promitzer 2003a: 32). V tej študiji ga navajamo v obliki Županič, razen v citatih, kjer navajamo obliko, ki je uporabljena v citiranem delu.

⁶⁶ O Niku Županiču in njegovem mestu v slovenski etnologiji in antropologiji piše Promitzer (2003).

⁶⁷ Županič je avtor prve monografije o Srbih v Beli krajini (Županič 1912).

⁶⁸ V dokumentu z naslovom »Delo na antropološko-paleontološkem oddelku Etnografskega muzeja 1914–1920«, ki ga hranijo v Arhivu Etnografskega muzeja v Beogradu pod številko 117/II, Niko Županič piše: »Podpisanega je Vojaško ministrstvo ob koncu julija 1914 poslalo na službovanje v Vojaško cenzuro v Nišu, v začetku decembra istega leta po slavni srbski zmagi na Rudniku in Kosmaju pa je bil razrešen dolžnosti, da bi se lahko čim intenzivneje posvetil nacionalnemu delu v zvezi z osvoboditvijo in združevanjem Srbov, Hrvatov in Slovencev iz avstro-ogrške monarhije.« (cit. po Bižić Omčikus 2003: 275; izvornik listine je napisan v srbsčini in v cirilici). Županič je med prvo svetovno vojno kot predstavnik Slovencev v Jugoslovanskem odboru v Londonu bival v Atenah, Rimu, Parizu, Londonu in ZDA. Na začetku leta 1919 ga je vlada Kraljevine SHS poslala v Pariz na mirovno konferenco kot tehničnega delegata v etnografski sekciji, kjer je vodil podsekcijo za določanje nemško-slovenske meje (nav. d., 276).

To majhno področje, piše Županič, »je etnografsko tako pestro, da je človek na vsakem koraku presenečen nad raznolikostjo govora, ljudske psihe in materialne kulture« (nav. d., 6).

Kljub pisanosti in mešanici ljudstev pa Županič poudarja dejstvo, da je Srbom v Beli krajini uspelo ohraniti »življenjsko moč« ter lepoto in čistoto materinščine: »Od močnega stebila srbskega plemena, v katerega so zarezali divji Otomani, so delčki daleč poleteli. Nekateri so padli tudi v Kranjsko vojvodino, vendar se niso zgubili, temveč jim je uspelo ohraniti svojo *življenjsko moč* vse do danes.« (nav. d., 7; poudarila T. P.); »Marindolci in Bojančani /.../ so edini med kranjskimi Srbi, ki jim je uspelo poleg *starega lepega* jekavskega narečja, obleke in šeg ohraniti tudi svojo pravoslavno vero.« (nav. d., 9; poudarila T. P.) V končnem poročilu o eni izmed znanstvenih ekskurzij v Belo krajino je Županič zapisal: »Na tej poti si je podpisani ogledal narodno življenje v prvi vrsti v vaseh ob Kolpi, ker se je tam ohranilo največ šeg in navad narodnih tradicij, *ker je tam ljudstvo najbolj čisto*.« (Županič 1910, cit. po: Promitzer 2003: 162; poudarila T. P.)

Tak diskurz, ki ga zaznamuje dvoje nasprotujočih si meril: navdušenost nad mešanico naroda po eni in poudarjanje čistosti naroda in jezika po drugi strani, je značilen tudi za osrednje področje Županičevega znanstvenega zanimanja, fizično antropologijo: njegove raziskave temeljijo na pojmu (etnične) »čistosti«, vendar vedno v kombinaciji z nečim, kar bi se po aktualni terminologiji lahko zaznamovalo kot diskurz multikulturalnosti. Promitzer (2002: 183) poudarja, da »so v tem obdobju diskurz čistosti pogosto kombinirali z diskurzom multikulturalnosti; v primeru Nika Županiča slednji predstavlja diskurz jugoslovanstva.«

Po Županiču so Srbi v Beli krajini še edino preživelo »zdravo balkansko jedro«, ki ga ni pokvaril vpliv zahodne Evrope. Tradicionalni ples – *kolo* ter bela narodna noša, značilna za Belo krajino, izginjata skupaj s patriarhalno moralo. Po drugi strani, močnejši vpliv »Bavarcev in Slovencev s severa Bele krajine«, kot poudarja Županič, prinaša višjo materialno kulturo in pospešuje razvoj individualizma (Županič 1925: 148–149).

Diskurzivno oblikovanje balkanske jezikovne ideologije

Čeprav je bila stvaritev skupne jugoslovanske države leta 1918 dejanje, s katerim so se južnoslovanski narodi osvobodili odvisnosti od dveh velikih imperijev – otomanskega in avstro-ogrskega –, in je prispevala ustvarjanju posebnih nacionalnih identitet pri južnoslovanskih narodih, so oblikovanje Kraljevine SHS spremljala tudi prizadevanja za

vzpostavitev skupne južnoslovanske identitete, ki se je pozneje imenovala jugoslovanska. Izrazito pozitiven odnos do lingvistične in etnične raznolikosti pri Županiču, čigar delo sodi med taka prizadevanja, ni značilen za opazovalce z Zahoda, ki so približno v istem obdobju pisali o Balkanu. S tedanje perspektive Zahoda so to raznolikost doživljali prej kot nekakšno zmedo in kot nekaj, kar ostro nasprotuje ideji »evropskega reda«, v katerem je etnična pripadnost v tesnem stiku z nacionalnim jezikom in ozemljem. Če si поблиže ogledamo diskurz, katerega avtorji so potopisci, novinarji, uradniki in znanstveniki z Zahoda, ki so ob koncu 19. in začetku 20. stoletja »odkrivali« balkansko mešanico narodov, religij in jezikov, bomo videli, da to raznovrstnost vidijo kot nekaj, kar povzroča zmedo in je neprijetno, hkrati pa vznemirja. Irvinova in Galova (2000: 64) navajata vrsto primerov, ki potrjujejo tak odnos: nemški geograf Karl von Östreich je na začetku 20. stoletja napisal naslednje vrstice o Balkanu: »Namesto rasno čistih Turkov in Albancev najdemo ljudi, ki so rasno mešani /.../ in katerih večjezičnost nas zavaja, ko poskušamo določiti njihovo poreklo, ker se včasih štejejo za Grke, včasih za Bolgare, včasih pa za Vlahe.« (von Östreich 1905: 270) Drugi potopisec iz tega časa, Lucy Garnett, takole opisuje balkansko »konfuzijo«: v Makedoniji »se člani grško govoreče skupnosti lahko opredelijo kot Vlahi, Albanci ali celo Bolgari, medtem ko prebivalci slovanske vasi lahko zase povejo, da so grškega porekla /.../. Vsi ti različni etnični elementi so v številnih pokrajinah Makedonije in v mestih brezupno pomešani in prepleteni.« (Garnett 1904: 234–235) Maria Todorova (2001: 119) navaja, da so nekateri avtorji potopisov v 18. stoletju mešali etnična in lokalna imena, imena za družbene in poklicne skupine ter vzdevke. V isto skupino so uvrstili: Hussaren (posebne avstrijske in madžarske vojaške enote), Heydukken (hajduke, bojevnike proti Turkom), Tolpatchen (nerodneže), Insurgenten (upornike), Sclavoniern (Slovane), Panduren (albanske stražnike), Varasdinern (prebivalce Varaždina, mesta na severovzhodnem Hrvaškem), Lycanern (prebivalce Like), Croaten (Hrvate), Morlaken (Morlake), Raitzen (Srbe), Walachen (Vlahe), Dalmatiener (Dalmatince), Uskokten (uskoke; prebivalce Vojne krajine) (prim. tudi Schubert 1991: 185–186). Ehrenpreis (1928: 12) opisuje »levantinski tip, ki živi na območju med Balkanom in Sredozemljem, kot psihološko in družbeno neustaljeno obliko, mešanico vzhodnjaka z zahodnjakom, večjezično /.../, površno in nezanesljivo«. Todorova (2001: 133) navaja besede potopisca z Zahoda, ki so se mu upirali »plesi katoliških Slovanov ob dalmatinski obali, zlasti pa verski obredi mož, 'divjih kot kake zveri' ki so peli molitve 'v njihovem pol latinskem, pol slovanskem jeziku'«. Ta mešana, polovična narava jezika je bila v skladu s predstavo o ljudeh

na Balkanu, ki so jo ustvarili številni potopisci in etnografi z Zahoda, češ da gre za »polrazvite, polcivilizirane, polorientalne« ljudi, ki so vedno v medprostoru in zato nepredvidljivi in nezanesljivi. Eksplicitno povezovanje večjezičnosti in posledic stika med jeziki z lastnostmi, kot sta nestabilnost in nezanesljivost, kar lahko razberemo izpod peres potopiscev, je rezultat zahodne jezikovne ideologije, po kateri večplastne identitete povzročajo tudi večplastno lojalnost oziroma neloyalnost. Po tej ideologiji se kategorije, kot so etničnost, jezik in nacija, nagibajo k izenačevanju, vsaka situacija, v kateri niso izenačene, pa se doživlja kot nenaravna in nerazumljiva.

Zaradi mešanice jezikov in identitet, ki ne ustreza razmerju ena proti ena, ki predstavlja zahodnim družbam idealni model v procesu oblikovanja nacij, opazovalcem z Zahoda ni uspelo dojeti *funkcije* balkanske večjezičnosti in dejstva, da je bila večjezičnost pogosto strategija za preživetje v negotovih okoliščinah na Balkanu ter predpogoj za uspešno trgovino in ekonomsko prosperiteto (Irvine/Gal 2000: 64; gl. tudi Goffman 2002: 15–16); v nasprotju do tega, se znotraj ideologije zahodnoevropskega *reda* večjezičnost dojema kot ovira za razvoj.

Županič je v skladu z idejami jugoslovanske večnacionalne države videl večjezična okolja, tipična za Balkan, kot zdrava in izvirna. Kot poudarja Promitzer (2002: 182), »je Županič s svojimi prispevki določil bistvene diskurzivne okvire za nadaljnjo obravnavo srbskih pravoslavnih vasi v Beli krajini /.../. Etnografski pristop k omenjeni tematiki je zaznamovan s čarom romantizirane eksotike, zaradi njene vključenosti v iskanje odgovora na vprašanje: kako daleč na sever seže Balkan?«

Zahodnoevropska jezikovna ideologija temelji na ostrem zoperstavljanju balkanski jezikovni ideologiji in je del veliko širšega kompleksa ideološkega oblikovanja (zahodno)evropskega centra, ki se zoperstavlja vzhodnoevropski in jugovzhodnoevropski periferiji.⁶⁹ Ob tem pa je jasno, da se enaki interpretacijski obrazci pojavljajo v obeh okoljih ter da situacija pred ustvarjanjem držav-nacij v drugih delih Evrope ni bila drugačna od tiste na Balkanu, tako kot ni drugačna niti Danes, upoštevajoč dejstvo, da se je sestava prebivalstva v Evropi in Severni Ameriki po letu 1950 drastično spremenila (Hoerder 2003: 1). Večji del diskurza, ki ga najdemo v literaturi o Balkanu iz 19. in zgodnjega 20. stoletja, označuje to, kar Todorova zaznamuje s terminom *balkanizem*. Avtorica navaja, da so v poznem 19. stoletju prevladali določeni tropi v predstavah o jugovzhodni Evropi, zlasti o tistih delih, ki so bili pod

⁶⁹ Več o tem v Luthar/Petrović 2005.

otomansko oblastjo (Todorova 2001; prim. Brown 2003: 58). Po drugi strani ta avtorica poudarja, da

»je Balkan postajal evropski tako, da je odvrigel zadnji preostanek cesarske zapuščine, ki je v tistem času vsepovsod veljala za pomanjkljivost, in tudi tako, da je povzel in posnemal enotno evropsko nacionalno državo kot oblikovno normo družbene organizacije. Čisto mogoče je, da je tisto, čemur smo priča danes in kar se nam je zdelo, da je nekakšno balkansko jedro, pravzaprav dokončna evropeizacija Balkana. Če je Balkan enakovreden svoji otomanski zapuščini, kar mislim, da je, je to ena izmed zaključnih stopenj konca Balkana.« (Todorova 2001: 39; prim. tudi Goffman 2002)⁷⁰

Povezanost večjezičnosti in multikulturalnosti z vrednotami zahodne Evrope je med drugim v današnjih časih razvidna tudi iz intenzivne promocije teh vrednot v kontekstu Evropske unije. Vendar je znotraj tega konteksta, v katerem je »postala multikulturalna sestava prebivalstva v evropskih državah parola v javnih razpravah, le malo takih, ki vedo, da je bila kulturna interakcija pravilo skozi zgodovino« (Hoerder 2003: 1). Čeprav se pri multikulturalnosti vztraja,

»ostaja javni diskurz tesno povezan s tradicionalnimi koncepti nacionalnih kultur. Pri tem se znanost še naprej osredotoča na nasprotje med izseljenskimi državami 'starega sveta', ki naj bi bile kulturno homogene, in priseljenskimi državami 'novega sveta', ki naj bi bile pluralistične in multikulturalne.« (nav. d.)

Diskurzivno oblikovanje nacije

Vzporedno s procesom prebujanja nacionalne zavesti pri južnoslovenskih narodih, ki je potekal pred njihovo osamosvojitvijo izpod velikih imperijev, tudi pri predstavnikih južnoslovenskih elit srečamo ideje značilne za »zahodnoevropsko jezikovno ideologijo«, v kateri je jezikovna in vsaka druga raznolikost pojmovana kot vzrok težav in spo-

⁷⁰ Tudi Svetlana Boym piše, da »so tudi zahodnjaki sprejeli Evropo šele po opustoševalnih pokolih in vojnah, ki jih je označevala verska in politična nestrpnost. Vsaj ena četrtnina danes ponosnih demokratičnih članic Evropske unije je poznala še ne dolgo tega – in sicer v 20. stoletju – fašistične ali ekstremno desničarske diktature. Zahodni Evropejci lahko torej najdejo veliko 'vzhodnoevropskih' izkušenj v lastni nedavni preteklosti, kar bi jim lahko pomagalo razumeti, da so lahko podobnosti med Zahodom in Vzhodom bolj neprijetne kot razlike med njima.« (Boym 2001: 247)

padov (Brown 2003: 58). Ko gre za majhne jezikovne skupnosti, geografsko ločene od naroda, kateremu etnično in jezikovno pripadajo, se take predstave najpogosteje oblikujejo v *diskurzu nostalgije*, v katerem avtorji izražajo obžalovanje zaradi dejstva, da te skupnosti »pozabljajo« svoje poreklo in izgubljajo stik z narodom, iz katerega izhajajo.

Nostalgija je lahko zelo močno ideološko sredstvo (Hill 1998: 72), ki posameznikom in skupinam omogoča, da zastopajo svoja stališča in interese v določenih družbenih in zgodovinskih okoliščinah. Svetlana Boym v svoji obsežni študiji o nostalgiji poudarja, da obstajata dve vrsti nostalgije: rekonstruktivna (*restorative*) in reflektivna (*reflective*) (Boym 2001: 41). Namen rekonstruktivne nostalgije je ponovno zgraditi nekaj, kar je izgubljeno, in »zapolniti luknje« v kolektivnem spominu. Rekonstruktivna nostalgija je vedno kolektivna in nacionalna in »označuje nacionalne in nacionalistične preporode po vsem svetu, ki se lahko mobilizirajo v antimodernem oblikovanju zgodovinskih mitov z vračanjem k nacionalnim simbolom in mitom, priložnostno pa tudi s širjenjem teorij zarote« (nav. d.). Reflektivna nostalgija je značilnost in last posameznika in predstavlja »hrepenenje po preteklem in izgubljenem, nepopolni proces spominjanja« (nav. d.).

Nostalgija v preučevanju jezika sodi med produkte herderjanske filozofije jezika,⁷¹ v kateri je jezik razumljen kot »najizvirnejši« izraz duha naroda in njegove identitete, saj naj bi jezik naroda izražal poseben pogled na svet, ki je za ta narod značilen (nem. *Weltanschauung*) (Geerterts 2003: 32; prim. tudi Gal 2006). Nostalgični diskurz je najbolj navzoč prav pri tistih, ki se ukvarjajo s skupnostmi, ki so v procesu zamenjave jezika, sami pa jim ne pripadajo. Kot poudarja Boymova (2001: 12), »ne preseneča dejstvo, da se nacionalna ozaveščenost prej oblikuje izven skupnosti kot pa pri njenih članih samih«.

V sredini 19. stoletja je slovenski jezikoslovec Ivan Navratil pisal o Uskokih v Beli krajini in sosednjem Žumberku. Izrazil je veliko razočaranje in obžalovanje, ker se etnično in jezikovno ne identificirajo s »svojimi brati«, temveč zase in za svoj jezik uporabljajo samo lokalna imena:

»Enajsto leto potem, ko sem bil že sam svoj, prišel sem spet (z Duna) domu pogledat, imel sem priliko v domači hiši s tremi Uskoki

⁷¹ Boymova poudarja naslednje: »Srce! Toplina! Človečnost! Kri! Življenje! Čutim! Sem! – to so Herderjeva gesla. Toda izrazitost večkratnih klicajev ne more skriti globoko nostalgичne vizije. Romantični nacionalizem postavlja filologijo nad filozofijo, jezikoslovni partikularizem nad klasično logiko in metaforo nad dokaz.« (Boym 2001: 358–359, f. 24).

govoriti. Vprašal sem jih, znajo li, od kod so prišli njihovi spredniki v naše kraje. Pa so odmajevali vsi trije. Debelo so gledali, ko sem jim povedal, da so se preselili pred 300 leti iz turške Bosne in Hercegovine, kjer zdihujejo še danes od turške sile njihovi ubogi bratje, ki govore ravno tako (srbski ali hrvaški) kakor oni, ki popevajo ravno take narodne pesmi kakor oni: o kraljeviču Marku, Milošu Obiliću itd. Povprašam jih, kako pa zovejo oni zdaj sebe? – 'Žumberčani'. 'A kako nazivate svoj jezik, to jest, kako govorite' (zavijem malo po njihovem). 'Žumberski, a nekogi kažeju i Hrvatski!' Užalilo mi se je pri teh besedah. Tako pozabi – zdihnil sem – ves rod, kateri se loči od bratov svojih, od naroda svojega, sčasoma celo svoje narodno ime, pa začne imenovati sebe in svoj jezik le še po deželi, v kateri žive.« (Navratil 1866: 14; cit. po Zajc 2003)

V konkretnem primeru Navratil obžaluje izgubljanje nacionalne zavesti pri Uskokih, kljub dejstvu, da v trenutku, ko je pisal te vrstice, take zavesti pri žumberških Uskokih sploh ni bilo, obstajala pa ni niti pri drugih majhnih etničnih skupinah po vsem Balkanu. S tem vprašanjem se bodo srečali šele pozneje, ko se bo začela prebujati nacionalna zavest na Hrvaškem, v Sloveniji in Srbiji. Navratilov nostalgичni diskurz je kljub temu razumljiv, če upoštevamo tedanji splošni kontekst in zgodovinske okoliščine, v katerih je nastal. Na polovici 19. stoletja so južni Slovani začeli z bojem za osvoboditev izpod habsburške in otomanske oblasti, vzporedno se je začel proces oblikovanja nacionalnih držav in nacionalnih jezikov na narodni podlagi; »politična zgodovina regije se je ukvarjala z oblikovanjem suverenih držav(-nacij); jezik je bil v tem procesu med drugim nosilec ideologije oblikovanja države« (Friedman 1997: 4). V takem političnem vzdušju je Navratil kot zelo pomembno izpostavil dejstvo, da Uskoki sebe in svoj jezik določajo nacionalno in ne lokalno.

Nostalgija Nika Županiča je bila po naravi drugačna od Navratilove, čeprav sta tudi njena središčna motiva izguba in izginotje. Po njegovem mnenju so Srbi v Beli krajini »zadnje zdravo balkansko jedro«, ki na tem področju ni »pokvarjeno« od evropskih vplivov. Skupaj s tradicionalnim načinom življenja, s *kolom* in narodno nošo, izginjata tudi patriarhalna morala in vrednostni sistem (Županič 1925: 148–149). Njegovo navdušenje nad avtentičnostjo Srbov v Beli krajini, idealizem in nostalgijo za »jugoslovansko patriarhalno kulturo« je zopet treba razumeti v zgodovinskem kontekstu, v katerem je nastajalo njegovo delo. Upoštevati je treba tudi njegovo politično vlogo v novoustanovljeni skupni jugoslovanski državi. V njegovem diskurzu prevladuje opozicija med dvema kulturnima modeloma – balkanskim in evropskim –, ki se srečujeta in se med seboj bojujeta na majhnem področju ob reki Kolpi.

Srbi v Beli Krajini so imeli, vendar ne po lastni volji, pomembno vlogo tudi pri oblikovanju »novih« nacionalnih identitet na območju Jugoslavije v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko so se iz nekdanjih jugoslovanskih republik ustvarjale nacionalne države. Oktobra 1990 je Milan Kučan obiskal srbske vasi v Beli krajini in njihovim prebivalcem povedal:

»Vi ste državljani Jugoslavije in državljani Slovenije. Ste dobri državljani Republike Slovenije in dobri Srbi. Ni namreč mogoče sprejeti stališča, da je nekdo, ki živi tukaj, dober Srb in zato ne more biti dober državljan Slovenije. Eno in drugo je možno in potrebno, kajti če bi bilo drugače, bi to bilo slabo spričevalo za Republiko Slovenijo.«
(*Neodvisni dnevnik*, 17. 10. 1990, str. 9)

Ta Kučanova izjava, v kateri problematizira razmerje med etnično in nacionalno pripadnostjo (ali so lahko Srbi hkrati tudi Slovenci oz. državljani Slovenije), je nadaljevanje diskurza, ki spremlja oblikovanje nacionalnih držav v Evropi, o čemer smo že govorili. V procesu ustvarjanja nacionalnih držav je praviloma večinski narod doživljal majhne etnične skupine kot »problematičen element svojega okolja, ki se upira ustvarjanju homogene nacije« (Promitzer 2004: 17). Sporočilo predsednika Kučana je v bistvu poskus nasprotovanja prav tej ideologiji, ki nacijo izenačuje z jezikom, le da tokrat prihaja s slovenske strani in implicira, da nekdo, ki govori drug materni jezik in hkrati nima slovenskega porekla, ne pripada slovenski naciji.

Obisk predsednika v Beli krajini je bil po drugi strani odgovor na povsem drugačen diskurz, ki je prav tako povezan z definiranjem nacionalne identitete, tokrat srbske, v njegovem ozadju pa je bil namen tedanjega srbskega režima, da bi se te vasi pridružile Srbski krajini, ki je tedaj obstajala na območju sosednje Hrvaške. Neznani avtorji so še leta 1988 v imenu »Komiteja Srbov iz Bojancev in Marindola« poslali pismo skupščini SFRJ v Beograd, v katerem protestirajo zoper diskriminacijo Srbov v tej slovenski regiji (prim. Čontala 1989: 26). Pozneje se je izkazalo, da takega komiteja nikoli ni bilo in da nihče iz teh vasi ni poslal protestnega pisma v Beograd. Leta 1989 se je v beograjskem dnevniku *Politika* in v drugih srbskih časnikih pojavilo nekaj člankov, ki so trdili, da so Srbi v Beli krajini ogroženi in da jim je prepovedana raba materinščine (prim. Laketić 1989 ter članek »Ali Slovenci res ogrožajo belokranjske Srbe?«, Ivačić 1989).

Friedman (1997) analizira načine, kako so »jezikovne ideologije zunanjih in notranjih elit ter 'navadnih' govorcev v odnosu do balkan-

skih jezikov vplivale tako na vlogo kot na percepcijo stika med jeziki v zgodovinskem razvoju«, in izloči naslednjih devet ideoloških enačaje, značilnih za balkansko jezikovno situacijo:

- 1) enotnost = moč & raznolikost = slabost,
- 2) enotnost = odvisnost & raznolikost = svoboda,
- 3) narod = jezik = teritorij = država,
- 4) kontakt = nečisto = slabo = nepravilno,
- 5) pogovorno/novo = dobro = moderno/čisto,
- 6) staro = dobro = čisto,
- 7) avtohtono = legitimno/pravilno,
- 8) religija = narod = jezik in
- 9) jeziki = bogastvo.

Po mnenju tega avtorja

»prvih sedem enačaje predstavlja lastnosti (včasih nasprotujočih si) elit, ki jih uporabljajo v različne namene. Osmi enačaj si elite delijo z 'navadnimi' govorniki, vendar elite včasih nasprotujejo temu, kako govorniki interpretirajo ta enačaj. Zadnji enačaj predstavlja izključno ljudsko verovanje, čeprav se tudi ta preoblikuje glede na obstoječo sociolingvistično hierarhijo.«

Problematizacija položaja Srbov v Beli krajini s strani določenih političnih sil v Srbiji ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja v bistvu izhaja iz ideološkega enačenja nacije, jezika, ozemlja in države: v ozadju prizadevanj, dirigiranih iz Srbije, da se v Beli krajini povzroči politična kriza, je bil skrajni cilj, da se Bela krajina kot »srbsko ozemlje« priključi drugemu srbskemu ozemlju, ki je obstajalo do polovice devetdesetih let v neposredni sosesčini, in sicer Republiki Srbski krajini.

Tudi na hrvaški strani so obstajala prizadevanja, da bi se dokazala zgodovinska pravica hrvaške države do belokranjskega ozemlja. Potrdilo »hrvaške značilnosti Bele krajine« Majstorović (1997: 100) najde prav v štirih vaseh, ki so predmet naše obravnave. Ob trditvi, da so prebivalci teh vasi Hrvati, Majstorović poudarja, da

»povsem hrvaškega značaja belokranjske pokrajine niso mogli premlčati niti Srbi, največji hrvaški sovražniki v 20. stoletju. Tako je znani enciklopedist S. Stanojević v *Narodni enciklopediji* (Stanojević 1925: 786) med drugim zapisal: 'Marindol, hriboviti kraj na Hrva-

škem' (očitno je, da ni vedel, da je to naselje s hrvaškim prebivalstvom že bilo pod slovensko oblastjo, op. M. M.)«.

Majstorović sicer prizna, da v viru, ki ga navaja, »ni niti besede o avtohtonem hrvaškem prebivalstvu tega kraja«, kljub temu pa meni, da »omenjanje pribežnikov in Uskokov, čeprav posredno, govori o tem, da je v tretjem desetletju 20. stoletja tu prevladovalo hrvaško ljudstvo z vsemi značilnostmi hrvaškega jezika in etnografije« (nav. d.).

Še en način povezovanja te majhne etnične skupnosti s konkretno nacijo predstavlja »odkrivanje« ozemlja njihovega porekla na podlagi »dokazov«. Tako Milenko Filipović (1970) predvsem na podlagi jezikovnih podatkov sklepa, da govorijo Srbi iz Bele krajine vzhodnohercegovo narečje, štokavsko in z ijekavsko izgovorjavo, čeprav se v njihovem govoru občuti vpliv čakavskih in slovenskih narečij. Zato tudi sklepa, da izhajajo belokranjski Srbi iz Hercegovine. Dražumeričeva in Terseglav (1987: 212) kritizirata Filipovičev pristop in predstavljeno jezikoslovno analizo ter poudarjata, da je Filipović »v svoji študiji iskal in dokazoval izvir belokranjskih Srbov, zato je prevečkrat iskal le vzhodnohercegovo arhaizme, premalo pa je upošteval sodobno jezikovno stanje«.

Županič je kot fizični antropolog največji del svoje študije »Žumberčani i Marindolci« (Županič 1912) posvetil različnim antropogeografskim meritvam prebivalcev belokranjskih vasi, ki so naseljene s Srbi. Na podlagi teh meritev Županič sklepa, da »je zaradi vpliva prednikov njihova fizična podoba bližja prebivalstvu Bosne in Hercegovine kot pa sosednjemu slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu« (Promitzer 2003a: 33; prim. tudi Županič 1910).⁷²

Diskurzivno oblikovanje manjšine

Prosrbska propaganda, ki se je osredotočala na belokranjske srbske vasi, pa ni prihajala samo iz Srbije: maja 1990 je del Srbske demokratske stranke iz Novega mesta hotel organizirati proslavo obletnice kosovskega boja v Bojancih, toda vaščani so se tej pobudi odločno uprli (Dimitrič 1990a: 2).

Diskurz o Srbih v Beli krajini kot *avtohtoni manjšini* je inštrument, ki ga oblikuje predvsem novejša srbska imigracija oziroma različne organizacije Srbov v Sloveniji (srbska kulturna društva ipd.), ki upora-

⁷² Več o odnosu »rasne« znanosti do majhnih etničnih skupnosti gl. pri Promitzerju 2003a.

bljajo avtohtonost te etnične skupine kot argument za svoje politične zahteve, da dobijo Srbi v Sloveniji status nacionalne manjšine, čeprav v resnici med Srbi v Beli krajini in novejšimi migranti ni bistvene povezanosti.⁷³

Komac (2000: 8–9) tako poudarja, da potrebuje

»trditev, da je srbsko prebivalstvo v Sloveniji novejšega, priseljenškega izvora, neko dopolnitev. Obmejna slovenska področja so že v 16. stoletju prišla v stik z južnimi Slovani, begunci z Balkana. Srbsko prebivalstvo v Beli krajini se je ohranilo v nekaterih vaseh občine Črnomelj: Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči«.

Vesna Miletić iz Društva srpska zajednica (Društvo srbska skupnost) navaja, da je zadnje čase

»med številnimi izrazi, s katerimi Slovenija imenuje svoje državljane in prebivalce neslovenskega porekla, kar kaže na odsotnost jasnega koncepta odnosa države do teh skupin, najpogostejši, za nas pa tudi najbolj boleč, izraz 'priseljenci', saj nas apriorno distancira od 'domačega' prebivalstva« (Miletić 2002: 7).

Poudarja tudi, da so »belokranjski Srbi 'priseljenci' že več kot 400 let. »O njihovem številu se zgolj ugiba: od nekaj sto preostalih 'hiš' (družin), do nekaj tisoč prebivalcev.« (nav. d.)

Sklicevanje na večstoletno kontinuiteto v navzočnosti Srbov na ozemlju Slovenije ima bolj ali manj stalno mesto v tej vrsti diskurza. Tako najdemo v srbski pravoslavni cerkvi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, ki je versko središče novejših migrantov iz Srbije in Črne gore, napis, v katerem se lokalna srbska skupnost v Beli krajini izrecno povezuje z novejšo srbsko imigracijo, njihovo naseljevanje na slovenskem ozemlju v 16. stoletju in vse poznejše migracije pa so predstavljene kot proces, ki je zaznamovan s kontinuiteto: »Prvi Srbi so se priselili v Slovenijo na koncu 16. stoletja (Bela krajina). Leta 1921 je bila ustanovljena ljubljanska cerkvena občina, 20. junija 1932 so bili blagoslovljeni temelji hrama

⁷³ O tem priča tudi izjava Vesne Miletić iz Društva Srpska zajednica na okrogli mizi »Novodobne narodne in verske skupnosti v Sloveniji: med asimilacijo in kulturnim pluralizmom« (Maribor, 8. in 9. maj 2002) o Srbih v Beli krajini: »Kaj se sedaj dogaja z njimi, natančno ne vemo. So zaprta skupina, s katero je zelo težko navezati stike. Sodimo, da so kot skupnost pred izginotjem in apeliramo na prisotne, da pomagajo ohraniti to skupino Srbov, ki predstavljajo etnografsko, kulturno in zgodovinsko dragocenost v slovenskem in evropskem prostoru.« (Miletić 2002: 7)

Cirila in Metoda (patriarh Varnava) ...«. Kontinuiteto kot ključni argument za uresničevanje pravic srbske manjšine v Sloveniji oziroma za priznanje pravic manjšine slovenskim občanom srbskega porekla srečamo tudi v znanstvenem in publicističnem diskurzu (prim. Bašić 1997: 11 ter intervju z Milenkem Vakanjcem, predsednikom Zveze srbskih društev v Sloveniji, Vasović-Mekina 2002).

Poleg kontinuitete v prisotnosti srbske populacije na ozemlju Slovenije je drugi argument, ki se navaja kot podpora zahtevi, da dobijo Srbi v Sloveniji status nacionalne manjšine, njihova številnost. Tako Miletičeva (2003: 25) poudarja, da je po podatkih popisa prebivalcev iz leta 2002 Srbov v Sloveniji »3,3-krat več kot vseh drugih opredeljenih pripadnikov priznanih etničnih manjšin; Madžarov, Italijanov in Romov je bilo skupaj 11.474« (skupno število Srbov je po tem popisu 38.964, op. T. P.). Glede števila Srbov v Beli krajini navaja, da »ni podatkov«, da pa je »v občinah Črnomelj in Metlika, kjer so nekoč živeli, nadpovprečno število takih, ki so svojo narodnost opredelili kot 'drugi', ter takih, ki niso želeli ali niso znali opredeliti svojega etničnega porekla. (Povprečje neopredeljenih za Slovenijo je 6,4 % za Črnomelj, za Metliko pa 7,7 %).« (nav. d., 28)

Pobude, da bi Srbom v Beli krajini pripisali določene lastnosti nacionalne manjšine v obliki institucionalne podpore, so prihajale tudi iz slovenskih ustanov: ob obisku predsednika Kučana v srbskih vaseh v Beli krajini oktobra 1990 je Dušan Plut, član slovenskega predsedstva, poudaril, da zapiranje srbske šole v Bojancih ni bila pametna politična odločitev.

»To politično napako moramo popraviti. Zame kot Slovenca bi bila sramota, če bi popis prebivalcev leta 2001 pokazal, da na teh tleh po 400 letih ni več nobenega Srba. Večinski narod mora poskrbeti, da vsak prebivalec ohrani svojo identiteto.« (*Neodvisni dnevnik*, 17. 10. 1990, str. 9)

Kot smo že navedli, belokranjski Srbi niso sprejeli predloga za ustanovitev šole v srbsčini za otroke iz teh vasi.

Po dogodkih, katerih posledica je bila neodvisnost Slovenije, Srbi v Beli krajini niso bili več v središču pozornosti slovenske javnosti. V tedniku *Mladina* je bil leta 2001 objavljen članek »Neenakopravne manjšine« Igorja Mekine, ki kritizira odnos slovenske vlade do manjšinskih skupin, ki niso uradno priznane. Avtor poudarja, da so bili Srbi v Beli krajini nekaj časa zelo navzoči v javnem diskurzu, potem pa ignorirani in pozabljeni: »Da v tem delu Slovenije dejansko obstajajo nekakšni

Srbi, je očitno tudi iz časopisnih poročil, ki so do začetka devetdesetih še pisala o tem, pozneje neznanem, antropološkem fenomenu« (Mekina 2001: 16). Srbi v Beli krajini so dobili nekaj več prostora tudi v raziskavi »Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji«, ki ga je po naročilu Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti opravil Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (Klopčič/Komac/Kržišnik-Bukić 2003). Problematiki etnične sestave Bele krajine je v njej posvečeno eno poglavje (»Slovenski nacionalni standardi in – Bela krajina«, str. 45–50), saj je o dveh etničnih skupinah – Srbih in Hrvatih – največ napisanega v strokovni literaturi o njihovi »dolgotrajni, permanentni in prepoznavni prisotnosti« na tem področju (nav. d., 46). V poglavju je naprej podan pregled podatkov iz literature o Srbih in Hrvatih v Beli krajini.

Diskurzivno oblikovanje zamejstva

Avtorji diskurza, s katerim se Srbi v Beli krajini oblikujejo kot manjšina, praviloma prihajajo s področja Republike Slovenije, medtem ko diskurz, v katerem so obravnavani kot diaspora, prihaja iz države, katere prebivalci z njimi delijo jezik, vero in etnično poreklo. V tem diskurzu se uporabljajo pojmi, kot so *matica* ali *matična dežela*, *nacionalna identiteta*, *nacionalni jezik*, *nacionalna struktura prebivalcev*, *asimilacija* itn. Ognjanovičeva (1997: 103) navaja, da je Srbom v Beli krajini »kljub majhnemu številu, ki se iz leta v leto še naprej zmanjšuje, uspelo ohraniti svojo nacionalno identiteto – jezik, pisavo, vero in šege«. Hkrati meni, da je »alarmantno« dejstvo, da se je med letoma 1981 in 1991 »srbsko prebivalstvo zmanjšalo za 30 %« (nav. d., 108) in da bi »matična domovina« morala bolj poskrbeti za ohranjanje »jezika, kulture, vere in pisave« Srbov v Beli krajini, med drugim tudi tako, da bi zagotovila stalnega duhovnika, »kakovostnih lastnosti, ki bi bil pripravljen opravljati duhovniško delo na verskem in nacionalnem področju«, ter da bi poslala »dobre učitelje, ki bi organizirali kulturna društva, neobvezni pouk srbskega jezika, kulture in umetnosti« (nav. d., 111). Očitno je, da bi to pomenilo ustvarjanje elite, ki ne bi bila inherentna skupnosti, iz tega pa tudi izhaja, da se v diskurzu, s katerim se oblikuje etnična skupina kot zamejstvo, vidi pomanjkanje elite kot problem, ki ga je treba rešiti s pomočjo institucij matične države.

Februarja 2005 je prišla na uradni obisk v Slovenijo tričlanska delegacija Ministrstva za diasporo Republike Srbije. Po besedah Aleksandra Čotrića, namestnika ministra za diasporo v srbski vladi, je prišla dele-

gacija v Ljubljano z namenom, da bi »aktualizirala pobudo Ministrstva za diasporo za spremembo Ustave in zakonov Slovenije, po kateri bi dobili Srbi v Sloveniji status nacionalne manjšine«. Čotrić zahteva, da se Srbom v Sloveniji prizna status manjšine, utemeljuje z dejstvom, da so Srbi najštevilnejša etnična skupina v Sloveniji, pa tudi s tem, da so na področju Bele krajine Srbi avtohtono prebivalstvo že od 16. stoletja (»Delegacija Srba u Sloveniji«, *Vesti B92*, 18. februar 2005, www.b92.net/info/vesti; prim. tudi članek »Še ena spregledana manjšina«, *Mladina* 13, 26. 3. 2005, str. 7).

Da lahko Srbi v Sloveniji oziroma tisti njihovi predstavniki, ki ustvarjajo diskurz manjšine, doživljajo vlogo *matice* in odnos do nje drugače kot oblikovalci diskurza zamejstva ter da slednji pogosto zanemarjajo interese skupine, katere pravice nostalgичno branijo, priča tudi citat iz besedila dr. Milana Komaca:

»Razprava o pojmih 'domovina', 'matica', 'matični narod' itd. oživlja percepcijo države kot edinega varovalca etničnih posebnosti naroda, tako njegovega dela, ki živi znotraj državnih mej, kot 'etničnih ostan-kov' (nacionalnih manjšin) zunaj državnega ozemlja. Romantična percepcija razmerja med nacijo in njenimi manjšinami, ki jo ozna-čuje mešanica dobrodelnosti in domobranstva, pogosto vsebuje iz-krivljeno razumevanje nacionalnega vprašanja. Raba pojma 'matica' spominja na čebelno organizacijo nacije, kjer je vse tako ali drugače podrejeno ohranjanju 'matice'. Bilo bi neugodno in celo nevarno, če bi se neslovenske etnične skupine nekritično ujele v to past.« (Koma-c 2000: 10)

Tudi diskurz, s katerim se od zunaj ustvarja identiteta Srbov v Beli kra-jini kot srbske nacionalne manjšine ali srbskega zamejstva, je po svoji naravi nostalgичen: njegova osrednja tema je sklicevanje na pretekli čas, ko so bili Srbi na tem področju številnejši, ko so govorili srbsko, pisali v cirilici, hodili v šole v srbskem jeziku, ko je imela pravoslavna cerkev močan vpliv itn. Gre seveda za rekonstruktivno nostalgijo: avtorji tega diskurza »se ne dojemajo kot nostalgiki, temveč verjamejo, da si priza-devajo za resnico« (Boym 2001: 41). Paradoksa, ki ju v zvezi z rekon-struktivno nostalgijo opaža Svetlana Boym, sta v veliki meri značilna tudi za nostalgični diskurz, katerega avtorji želijo pokazati nedvomno povezavo med majhno etnolingvistično skupnostjo Srbov v Beli krajini ter nacionalnimi državami, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavi-je: »Prvič, čim bolj izrazita in razsežna sta raven in hitrost modernizaci-je, tem bolj konzervativne in nespremenljive bodo na novo ustanovljene tradicije. Drugič, čim močnejša sta retorika navezovanja na zgodovin-

sko preteklost in poudarjanje tradicionalnih vrednot, tem selektivneje bo predstavljena preteklost.« (nav. d., 42)

Iz povedanega bi lahko skleпали, da so Srbi v Beli krajini skupnost, ki ni v kakršni koli obliki sodelovala pri oblikovanju javnega diskurza, v središču katerega je tematika etnične in nacionalne identitete njenih pripadnikov, ter da je imela do večine dogodkov, ki so bili posledica poskusov etničnega in teritorialnega redefiniranja Bele krajine, pasivno in indiferentno stališče. Vendar lahko skupnost, kot je ta, aktivno sodeluje v političnem odločanju le, če njeni člani v takem delovanju prepoznajo neposreden interes; ta interes je praviloma mogoče zaznati na lokalni ravni. Večdesetletni spori v zvezi s teritorialno pripadnostjo ozemlja treh pravoslavniških vasi (Marindola, Miličev in Paunovičev – gl. podpoglavji »Zgodovina naselitve Srbov v Beli krajini« in »Zemljepisna lega in pomen meje« v prvem poglavju; prim. tudi Zajc 2003) so končno preseženi s pobudo samih prebivalcev omenjenih treh naselij, ki so se leta 1952 na referendumu odločili za priključitev Socialistični Republiki Sloveniji oziroma občini Adlešiči. Dražumeričeva in Terseglav (1987: 241–242) poudarjata praktične razloge za takšno odločitev in odsotnost politično motiviranih namenov:

»pogovor o referendumu je pokazal, da so krajanje gledali na priključitev praktično in ne politično. Prebivalci so z referendumom le potrdili vsakdanje življenje, ki je zanje že pred drugo svetovno vojno teklo v slovenskem okolju, čeprav so upravno sodili pod hrvaško občino Neretič. Reka Kolpa, geografski položaj in neurejene prometne zveze so jih vedno ločevali od občinskega središča na Hrvaškem. Zato so Marindolci že pred drugo svetovno vojno imeli več stikov s Slovenci kakor s Hrvati. V vsakdanjem življenju (trgovina, gospodarstvo, delo) so bili bolj povezani z bližnjim slovenskim zaledjem. Z referendumom so samo potrdili samoumevno stanje, ki jih je tudi upravno povežalo z Bojančani, ki so že pred drugo svetovno vojno upravno sodili k Sloveniji.«

Podobna pojasnila dajejo tudi informatorji na terenu:

[5. 1] *Od četrdeset pete do pedeset druge smo bili u Hrvatskoj, most je bio na Kupi ... Pa se nekako ljudi ... kaže a šta da se mi priključimo Sloveniji? Puno bolji zakon, sve je to bolje, kaže, sve je tačnije nego u Hrvatskoj, i inače smo odbačeni preko Kupe ... I ljudi naprave jedan referendum. Tako da je bilo ... samo dva glasa je bilo protiv.*

[5. 2 DKH] *Slovenija je bila zmeraj, mislim to je moj ded je rekel, da so*

bolj točni tam. V Sloveniji je bilo bolj točno. Redno mislim. Red je bolj živél. To je bilo. Pole, pole sama zaposlitev več. Ljudi se povolili, zapošljavali. V Sloveniji pa v Karlovcu delali. Ali v Sloveniji je zmeraj bila boljša plača i lažje se je delalo. I bilo je bližje.

[5. 3 DKH] *Veste kaj, nekako tu je bilo bolj bližje, je bilo, Adlešiči recimo, krajevni urad, bližji je bil Črnomelj kot recimo Karlovac in nekako, takrat še ni bilo mosta v Žuničih, pa se je prevažalo s čolnom, in zarad tega, kaj jaz vem.*

[5. 4 DKH] *Ker to je, te tri vasi so v stvari na slovenski zemlji. I zakaj bi bilo to, če je Kolpa meja za vse, pa so naši tudi mislili, zakaj ne bi bila i za njih?*

Odločitev prebivalcev pravoslavnih vasi v Beli krajini, da aktivno sodelujejo v redefiniranju republiških meja, torej ne gre tolmačiti kot njihovo željo ali prizadevanje za vključitev v opredeljevanje nacionalnih prostorov in v oblikovanje javnega diskurza. Ta odločitev je še naprej relevantna samo v kontekstu lokalnega, kjer so spoznali svoje interese in se jih odločili realizirati.

Ko govorimo o odločitvi prebivalcev Miličev, Marindola in Paunovičev, da se priključijo Republiki Sloveniji, se moramo dotakniti tudi njihovih spominov in izkušenj iz, v tem trenutku, bližnje preteklosti. Ko se je začela druga svetovna vojna, so omenjene tri vasi, ki so sodile v tistem obdobju v Savsko banovino, nekaj mesecev pripadale Neodvisni državi Hrvaški. Toda zelo hitro, že julija 1941, so na podlagi meddržavnega sporazuma pripadle Ljubljanski pokrajini. Mejo na reki Kolpi so dejansko postavili Italijani, ki so takrat imeli oblast na področju severno od Kolpe (Dražumerič 1988: 306). Čeprav pogosto poudarjajo, da njihova odločitev iz leta 1952 ni povezana s situacijo v drugi svetovni vojni, so mnogi med njimi prepričani, da je prestavitev meje leta 1941 rešila življenje pravoslavnemu prebivalstvu v omenjenih vaseh.

Pobuda prebivalcev Marindola, Miličev in Paunovičev, da se priključijo ozemlju Republike Slovenije, je bila tedaj uresničljiva zaradi dejstva, da v tistem času, sorazmerno kmalu po drugi svetovni vojni, medrepubliške meje v okviru Jugoslavije niso bile tako trdno postavljene, hkrati pa niso bile doživljane kot meje med nacionalnimi ozemlji. Na začetku devetdesetih let, ko je postala meja med Slovenijo in Hrvaško meja med dvema neodvisnima nacionalnima državama, je bilo praktično nemogoče ponoviti to, kar je uspelo prebivalcem omenjenih treh vasi: leta 1992 je več kot 95 % prebivalcev žumberških naselij Ra-

datovići in Dragoševci podpisalo peticijo z namenom, da ozemlja svojih naselij priključijo Sloveniji. Podobno kot njihovi sosedje v Beli krajini so to željo pojasnjevali zgolj s praktičnimi razlogi, povezanimi z vsakdanjim življenjem v lokalnih okvirih obmejnega področja, pri čemer so zavračali obtožbe, da gre za pomanjkanje patriotizma, zaradi česar so bili deležni kritik hrvaških novinarjev. Eden od prebivalcev teh vasi takole pojasnjuje motive za podpisovanje peticije:

»Bogme, mi nismo htjeli jezično, jer svako voli svoj jezik, to je normalno, da. Jer ja, ja lakše u Hrvatskoj se sporazumem nego u Sloveniji. Al je to ekonomski, geografski bilo. Mi smo opkoljeni sa Slovenijom. Mi samo imamo šumu gore, koja nas veže sa Hrvatskom.« (cit. po Knežević Hočevar 2004: 139)

Hrvaške oblasti so si to pobudo razlagale povsem drugače, in sicer v skladu z nacionalno in ne lokalno logiko, posledica tega pa je bila, da je organizator podpisovanja peticije preživel leto dni v zaporu (nav. d., 137–138).

»STROKOVNI DISKURZ« O PROCESU ZAMENJAVE JEZIKA IN NJEGOVO IDEOLOŠKO OZADJE

V zadnjem delu tega poglavja bomo opozorili na še eno obliko ideološkega oblikovanja identitete skupin, ki se soočajo s procesom zamenjave jezika, in sicer tisto, ki jo oblikujejo jezikoslovci in antropologi v svojem strokovnem diskurzu. Ta ni neposredno vključena v »projekt« ustvarjanja nacionalnih držav, vendar pa je tesno povezana z ideološkimi premisami, na katerih ta projekt temelji. Tudi strokovni diskurz, podoben tistemu, ki ga ustvarjajo politične in druge angažirane elite, vključene v proces oblikovanja nacij, zelo pogosto ignorira pozicije samih pripadnikov skupnosti. Prav tako pojmi, ki se pojavljajo v »strokovnem« diskurzu o manjšinskih skupnostih in ogroženih jezikih, so neločljivo povezani z ideološkimi jedri, okoli katerih se oblikuje diskurz nacionalnih skupnosti.

V znanosti o jeziku, predvsem v tistih njenih vejah, ki so usmerjene v odnos med jezikom in kulturo, v zadnjih letih posvečajo posebno pozornost jezikovni ideologiji samih raziskovalcev ter vplivu njihovih predstav o jeziku na predmet raziskovanja. Verschueren (2004: 67) poudarja, da je verjetno Silverstein (1979) prvi opozoril na to, da

»je sledi jezikovnih ideologij mogoče zaslediti ne samo v vsakdanjih interakcijah, diskurzu institucij, izobraževanja, v politični retoriki,

diskurzu množičnih komunikacij itd., temveč tudi v samih jezikoslovnih teorijah in analizah: te se prav tako ne morejo izogniti vplivu jezikovnih ideologij«.

Poudaril je tudi, da »zgodovina jezikoslovja (in zlasti pragmatike) ni imuna na ideološka kolebanja«. Koerner (1999) definira ideologijo kot sistem idej, ki so organizirane z določene perspektive in ki zajemajo tudi sistematično organizirano resničnost. Avtor analizira tri tradicionalna raziskovalna področja v jezikoslovju, v katerih ima ideologija pomembno vlogo: raziskovanje maternega jezika, kjer se pojavi neka oblika »fašizma maternega jezika«, klasifikacijo in tipologijo jezika, kjer je mogoče potegniti vzporednico med strukturo jezika in intelektualnimi lastnostmi njegovih govorcev, ter raziskave, katerih namen je določiti prvotno domovino indoevropcev. Koerner poudarja, da politično motivirano delo v jezikoslovju ni značilno samo za obdobja nacizma, fašizma in stalinizma: gre za kompleks idej, ki ima v znanosti veliko daljšo tradicijo. Številne značilnosti vzporedno-zgodovinske in deskriptivno-strukturalistične lingvistike iz časa tretjega rajha imajo denimo svoje korenine v prejšnji, pogosto zelo spoštovani znanstveni praksi v jezikoslovju. Omenjeni avtor poudarja, da tudi paradigma generativne slovnice, ki se povezuje z Noamom Chomskym, ni brez ideoloških vsebin, tako na ravni teoretičnih postavk kakor v raziskovalni praksi. Diller in Khanittanan (2002) obravnavata kulturne obrazce, ki dominirajo v zahodnih jezikoslovnih raziskavah in opozarjajo na vpliv »kulturnega porekla« raziskovalca na njegova poklicna stališča. Na konkretnih primerih poskušata pokazati, kako lahko poklicno institucionalizirane predstave in kulturno pogojena toleranca za dvosmiselnost vplivata na uspeh jezikoslovcev pri raziskovanju skladnje.

Etična dimenzija raziskovanja majhnih etničnih skupnosti

Kakršni koli so že načini oblikovanja identitet majhnih etničnih skupin »od zunaj«, v konkretnem primeru Srbov v Beli krajini, je iz do sedaj povedanega očitno, da so ta oblikovanja najpogosteje v vlogi politične instrumentalizacije. Promitzer (2004) take majhne etnične skupine označuje s terminom »skrite manjšine«⁷⁴ ter poudarja, da se pri zunanji konstrukciji njihove identitete »ne upošteva aktualnega samorazumevanja in identitete takih skritih manjšin« (Promitzer 2004: 18). Avtor

⁷⁴ Prim. tudi Hermanik/Promitzer/Staudinger 2002.

zastavi še eno pomembno vprašanje, ki zajema znanstveno raziskovanje fenomena majhnih etničnih skupin: »vsako znanstveno raziskovanje skritih manjšin je določena oblika 'vizualizacije,' s čimer se skriti manjšini odvzame status skritosti« (nav. d., 18–19). Podobna vprašanja so bila v središču pozornosti številnih jezikoslovcev in antropologov, ki raziskujejo skupnosti v procesu zamenjave jezika. Hillova (2002) kritično obravnava retoriko zaščite ogroženih jezikov ter poudarja, da jo oblikujejo in poslušajo aktivisti, novinarji in osebe, ki odločajo (*policy makers*), vendar pa je ta retorika lahko problematična za same govorce ogroženih jezikov.⁷⁵

Preučevanje majhnih etničnih skupnosti s stališča jezikovne ideologije sodi med načine, ki raziskovalcu omogočajo, da se izogne nevarnosti ustvarjanja diskurza, ki je tudi sam ideološko obremenjen, ali to nevarnost vsaj zmanjša. Raziskovalec s takim pristopom upošteva »notranjo logiko«, ki velja v preučevani skupnosti, vloge posameznikov v njej ter interpretativne modele, ki so s temi vlogami povezani. Analiza teh interpretativnih modelov daje »glas« samim govorcem jezika, na ta način pa se izognemo nevarnosti pred retoriko, ki je ti govorniki ne bi mogli imeti za svojo. Nenazadnje kombinacija omenjenega »notranjega« pristopa in analize širših interpretacijskih modelov in diskurzivnih oblikovanj, ki funkcionirajo na nacionalni ravni, omogoča vpogled v dialektično naravo diskurza, s katerim pripadniki majhnih etničnih skupin pojasnjujejo svojo pozicijo in v »heteroglosijo« tega diskurza (Bakhtin 1981). Na ta način se precej zmanjša tudi nevarnost enostranskosti v analizi. Pogoj za to je, da je jezik obravnavan kot družbena praksa (Tsitsipis 1998) in da se namesto z nacionalnimi jeziki z vsemi njihovimi atributi operira s kodi, ki niso obremenjeni z nacionalnimi ideologijami.

Ideološka oblikovanja avtentičnosti

V zvezi z ravnokar obravnavano problematiko je treba opozoriti tudi na ideološki konstrukt, ki je bolj kot drugi povezan z jezikom in jezikoslovjem. Gre za ideološko konstrukcijo *avtentičnosti*. Avtentičnost »ostaja značilnost naših izkušenj, ki jo vztrajno iščemo, na večini področij tako materialnega kot družbenega življenja« (Coupland 2003: 417). Avtentičnost zavzema osrednjo vrednostno pozicijo tako pri go-

⁷⁵ Za nadaljnjo diskusijo gl. Dorian 2002; England 2002; Fishman 2002 in Hinton 2002. O etičnem vidiku zmanjšanja lingvistične raznolikosti gl. Crystal 2003; Hinton/Hale (ur.) 2001; Nettle/Romaine 2000; Mühlhäusler 2003.

vorcih jezika kakor pri tistih, ki jezik analizirajo (Eckert 2003: 392). Po mnenju Mary Bucholtz (2003: 398–399) je avtentičnost pojem, »ki se nahaja v osnovi skoraj vseh vidikov sociolingvističnih raziskav; dostop do preteklosti je omogočen z raziskovanjem skupin, za katere se verjame, da so ohranile največ avtentičnosti«. V središču ideološke konstrukcije jezikovne avtentičnosti se nahaja pojem *avtentičnega govorca*, ki je »spontani« govorec *čistega jezika* in ki predstavlja središče zanimanja dialektologov, o čemer je že bilo govora v podpoglavju »Dosedanje jezikoslovne obravnave majhnih etničnih skupnosti na območju jugovzhodne Evrope« prvega poglavja. Ideologija avtentičnosti je prisotna ne samo v dialektologiji, temveč tudi v drugih jezikoslovnih disciplinah. Eckert (2003), Bucholtzeva (2003) in Coupland (2003) poudarjajo njeno vedno opaznejšo navzočnost v sociolingvistiki.

Avtentični govorec je »lokalno vkoreninjen in lokalno usmerjen« ter »oblikuje diskurz, ki naravno nastaja in izhaja iz te lokacije« (Eckert 2003: 392). Predstava o avtentičnem govorniku temelji na ideji, da »so bili nekateri govorniki bolj 'pokvarjeni' s socialnim kot drugi – pokvarjeni v tem smislu, da so se gibali v socialnem prostoru, ki je širši kot njihov naravni habitat, in bili zato izpostavljeni nenaravnim, čeprav zavestnim družbenim vplivom« (nav. d., 392–393). Oblikovanje avtentičnosti omogoča torej statično sliko o jeziku in etnolingvistični skupnosti, ker bodisi ignorira bodisi negativno označuje socialne spremembe in njihove pobudnike:

»Prebivalec vasi, ki potuje v mesto, ali govorec, ki pripada delavskega razredu, prizadeva pa si za pridobitev statusa pripadnika srednjega razreda, ali pa celo afroameriški govorec, ki uporablja afroameriški jezikovni standard, so v tej ideologiji obravnavani kot jezikovno manj naravni od oseb z enakimi lastnostmi, ki ne odstopajo od njim pripisanega statusa.« (Eckert 2003: 393)

Avtentičnost jezika: »elitni« in »narodni« koncept avtentičnosti

Ko Coupland (2003: 418) omenja ideologijo avtentičnosti v sociolingvistiki, poudarja, da bi zanemarjanje koncepta avtentičnega jezika in avtentičnega govornika »sociolingvistiki onemogočilo dostop do produktivnega teoretičnega področja na stičišču med jezikom in avtentičnostjo«. Coupland dalje definira dve glavni ideologiji jezikovne avtentičnosti: ideologijo elite (ang. *establishment authenticities*), ki kot avtentične, edine prave in ustrezne razume standardne idiome, ki so »metonimično ideologizirani kot '(pravi) jezik'«, ter ljudsko ideologijo avtentičnosti (ang. *vernacular authenticities*), ki si kot temeljna zastavlja

vprašanja, »kako jezik dejansko funkcionira 'na terenu', v kakšni obliki se nam kaže, ko ga raziskujemo in empirično opazujemo«, in kateri »govorni stil deluje kot simbol solidarnosti in lokalne pripadnosti, narečja pa se doživljajo kot vredna, da jih obravnavamo kot kulturne objekte« (nav. d., 420). Coupland tudi navaja, da je sociolingvistika tradicionalno vztrajala pri drugi od obeh omenjenih ideologij, po kateri se lokalni idiomi promovirajo kot družbena vrednost, ter poudarja upravičenost take usmeritve:

»Ideologijo elite označuje obsesija s 'higieno' in izključnostjo, medtem ko je za ljudsko ideologijo avtentičnosti značilno hrepenenje po potrditvi od znotraj. V prvi ideologiji je avtentično to, kar je 'spodobno, tako za vas kot za nas'; taka ideologija je avtoritarna. V drugi omenjeni ideologiji je avtentično to, kar je 'po pravici naše'; taka ideologija je egalitarna in demokratična, medtem ko je prva ideologija opresivna in pogosto statična (prioritetam države daje prednost pred manjšinskimi idiomi in skupnostmi itd.).« (Nav. d.)

Po drugi strani je za Couplanda problematično dejstvo, da imata v obeh pristopih ideološka pojma »pravi jezik« in »avtentični govorec« osrednje mesto. Govorili smo že o vidiku ideologije avtentičnosti, pri katerem vztrajajo preučevalci lokalnih idiomov in ki je značilen predvsem za dialektologijo: pod izrazom avtentični jezik se veliko pogosteje od realnega stanja lokalnega idioma – *jezika kot je* na terenu – razume *jezik, kakršen naj bi bil* v svoji izvorni, prvotni obliki, brez vpliva drugih idiomov in sprememb, ki so rezultat družbenih procesov (prim. podpoglavji »Dosedanje jezikoslovne obravnave majhnih etničnih skupnosti na območju jugovzhodne Evrope« v prvem poglavju in »Ideološka oblikovanja avtentičnosti« v petem poglavju).

Coupland poudarja, da pozno moderno obdobje pripomore k detradicionalizaciji družbenega življenja in k zmanjšanju ali celo brisanju razlik med posameznimi družbenimi skupinami in strukturami. Ena od posledic teh procesov je tudi zmanjšanje napetosti med ideologijama avtentičnosti in ideološkega potenciala pojma avtentičnosti nasploh:

»Najpomembnejši sociolingvistični učinek pozne modernosti /.../ je, da je spodkopala staro tekmovalno razmerje med elitarno in ljudsko ideologijo avtentičnosti /.../ in obe ideološki poziciji med seboj približala. Spopad med elitarno in ljudsko avtentičnostjo je tako v življenju kot v sociolingvistiki v bistvu predstavljal boj med dvema konkurenčnima *izrazoma modernosti*, med različnima konceptoma družbenih kategorij ali slojev, ki povezujejo ljudi z jezikovnimi va-

riantami ter jezikovni rabi dajejo pomembno vlogo v oblikovanju družbenega življenja. Jasno je, da ločevanje med dvema ideologijama ni izginilo čez noč, kljub temu pa lahko zatrdimo, da postajata vedno manj stabilni in postopoma izgubljata svojo naravnost in kategoričnost. Posledica tega je, da postaja sociolingvistična teorija vse bolj izzivalna, pri čemer govorne skupnosti vedno bolj izgubljajo posebnosti strukture, zgodovine in ugleda, ki so pogoji za avtentično pripadanje.« (Coupland 2003: 425, ležeče v izvirniku)

Myhill (2003: 77) po drugi strani opozarja, da »se v številnih sociolingvističnih raziskavah predpostavlja ali izrecno navaja ideologija, ki tesno povezuje materni jezik z identiteto posameznika«. To ideologijo zaznamuje s terminom ideologija maternega jezika in identitete (ang. *the native-language-and-identity ideology*). Myhill koncept »avtentičnega govorca« razume kot zelo problematičen in preveč poudarjen s strani mnogih jezikoslovcev. Pri tem poudarja, da čeprav se na prvi pogled ideologija maternega jezika in identitete zdi egalitarna, pa vzpostavlja »hierarhijo avtentičnosti«, po kateri se tisto, kar je »bolj avtentično«, tudi višje vrednoti. Ker je materni jezik v takšni ideologiji ključen za določanje avtentičnosti, tiste skupine, za katere vsakdanja raba maternega idioma ni glavno merilo identitete, »ne ustrezajo predvideni idealni situaciji, v kateri se materni jezik pokriva z etnično pripadnostjo, zato jih tisti, ki ustrezajo ideologiji maternega jezika in identitete, vidijo kot neavtentične, sumljive in hinavske« (nav. d., 78).

Čeprav o Srbih v Beli krajini ne obstaja niti ena povsem jezikoslovna študija, se je večina raziskovalcev, ki so se ukvarjali s to skupnostjo, dotaknila tudi vprašanja njenega jezika, najpogosteje v odnosu do podobe o avtentičnosti. Županič v duhu svojega časa ne dvomi o avtentičnosti same skupnosti in njenega jezika, večina poznejših avtorjev pa vidi avtentičnost te skupine kot lastnost, ki se sčasoma vedno bolj zgublja, kar se na ravni jezika kaže v mešanju z idiomi, s katerimi prihaja v stik. Ob tem se notranja logika skupnosti in diferenciacij znotraj nje ter perspektiva njenih pripadnikov navadno sploh ne obravnavata.

Z ideologijo avtentičnosti je tesno povezano tudi samo dejstvo, da ne obstaja dialektološki opis narečja Srbov v Beli krajini, čeprav bi tak opis lahko pričakovali, če upoštevamo, da so študije izoliranih srbskih narečij pogosto tema srbskih dialektologov (prim. podpoglavje »Dosedanje jezikoslovne obravnave majhnih etničnih skupnosti na območju jugovzhodne Evrope« v prvem poglavju). V primeru narečja belokranjskih Srbov je zelo težko, najpogosteje pa nemogoče ločiti njegove »avtentične« lastnosti od vpliva sosednjih govorov, saj prihaja do visoke

stopnje medsebojne podobnosti (o tem smo govorili v podpoglavju »Omejitve pri analizi rabe jezika pri Srbih v Beli krajini« v tretjem poglavju). Zdi se, da je vzrok za to, da opis tega narečja vse do danes ni narejen, treba iskati prav v dejstvu, da je rekonstrukcija »izvirnega« govora Srbov v Beli krajini domala nemogoča naloga, čeprav so v štirih pravoslavniških vaseh, kot poudarja Filipović (1970), bivali tudi nekateri eminentni jezikoslovci.

Ideologija avtentičnosti in spolna diferenciacija

Številni avtorji opozarjajo, da ideologija jezikovne avtentičnosti temelji na poudarjanju razlike med spoloma, pri čemer prevladuje razumevanje govora žensk kot hipekorektnega (Trudgill 1972; Bucholtz 2003; Hill 1987; Walters 2003). V izhodišču take spolne diferenciacije je »dejstvo, da so v tradicionalnih skupnostih spolne vloge polarizirane z jasno ločenimi moškimi in ženskimi dejavnostmi, kar se odraža tudi v razlikah v prostorski gibljivosti obeh spolov« (Vučković 2004: 207; prim. Coates 1986: 80; Chambers 1995: 123–124). V lokalnih in ruralnih skupnostih, kot so pravoslavne vasi v Beli krajini, so bile ženske skozi več generacij omejene na prostor hiše in vasi (Petrović 2000). Niso vstopale v kakršne koli interakcije s pripadniki drugih skupnosti, zaradi česar so bile veliko boljše kandidatke za »avtentične govorce« kot moški. O tem priča informatorka – Slovenka iz Semiča, ko se spominja srečanj z ženskami iz Bojancev ob mletju moke:

[5.5.] *V Pusti Gradec so prinesle v malnico, no jaz sem bila še dete ... sem imela mogoče deset, dvanajst let, pa sem tud prinesla žakeljček v malnico. In smo gledali ... po navadi se je v malnici počakalo, ker je bilo treba peš it sem in tam, pa rajše počakaš eno uro, kaj bi eno uro do doma pa spet nazaj. No in so pol se na travi vsele tak v krog, krog in seveda kolena objele, in se pogovarjale cel čas med sabo, niso z nikomer komunicirale. Ko je tista ura minila, so šle po moko v malnico, in šle. Z nikomer se niso pogovarjale. To sem videla, ko sem ja tud v malnico prinesla. Bile so pa zavezane ... take rute so si tako zvezale, da je bilo čelo tud pokrito pa to ... Pač oblečene so bile ... niti malo ne podobno današnjemu ... Tisto starinsko pač ... Se je vidlo, takoj po oblekah, in po obnašanju, se je vidlo, da so Bojančanke.*

Tudi Županič poudarja, da med Srbi v Beli krajini ženske najbolj ohranjajo izvirne lastnosti jezika: »Zlasti ženske ohranjajo stare šege in vso moč jezika, ki ga krasno govorijo. To je zaradi tega, ker so ženske zmeraj doma in zato ohranjajo stare prvine, medtem ko moški kot vo-

jaki ali delovni ljudje hodijo po svetu in slišijo in se učijo druge jezike in narečja« (Županić 1912: 13, poudarila T. P.).⁷⁶ Filipović (1970: 169) prav tako opozarja na razliko v stopnji ohranjanja maternega idioma v tej etnolingvistični skupnosti, ki temelji na razliki med spoloma: »Ker ni več srbskih šol in ker so stiki s Slovenci zlasti po vojni postali veliko pogostejši in pristnejši, so že vsi moški postali dvojezični, ženske pa v svojem jeziku uporabljajo številne slovenske prvine.«

Tudi Vučkovića (2004: 207) za etnolingvistično skupnost kajkavskih Hrvatov v Vojvodini navaja, da »je mogoče že v literaturi z začetka 20. stoletja najti podatke, ki pričajo o obstoju jezikovne razslojenosti na spolnem temelju, ki obstaja ob razslojenosti na generacijski osnovi. Tako Jagić (1929: 55) piše, da se pripadniki te skupine, 'zlasti moški po svojem narečju zelo malo razlikujejo od srbskih sosedov,' Messner-Sporšićeva (1931: 188) pa poudarja, 'da Hrvati v Keči tudi danes govorijo kajkavsko, posebej ženske in starejši moški,' in da je lastnost 'njihovega narečja veliko število kajkavskih oblik, zlasti pri starejših moških in pri ženskah.'« (Vučković, nav. d., 205)

⁷⁶ Krpan (1983: 54–55, cit. po Vučković 2004) za kajkavske Hrvate v Vojvodini navaja, da so ženske, »medtem ko so moški člani skupnosti deloma živeli v svojih domovih deloma na *salaših* (velike obdelovalne posesti), redko zapuščale hišo in vas. Ženske so se ukvarjale z gospodinjskimi opravili in delom na vrtu.«

JEZIKOVNA IDEOLOGIJA V DISKURZU SRBOV V BELI KRAJINI: IDEOLOŠKA JEDRA

Kot smo že poudarili, je zamenjavo jezika mogoče opisati kot eno od pojavnih oblik procesa, s katerim postane lokalna etnolingvistična skupnost del širše družbene strukture v obliki nacionalne skupnosti oziroma nacionalne države. Ključni koncepti za diskurzivno formacijo nacionalne identitete⁷⁷ prodirajo skozi ta proces tudi v diskurz pripadnikov lokalnih skupnosti. Avtentičnost, avtoriteta, diskurz nostalgije, diskurz progressa so ideološka vozlišča, ki so navzoča tako v »diskurzu nacionalne identitete« kakor tudi v lokalnem diskurzu. Njihovo oblikovanje v diskurzu pripadnikov lokalne etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini bomo obravnavali v tem poglavju.

ČISTOST JEZIKA

Kako se ideološki koncept avtentičnosti zrcali v jezikovni ideologiji pripadnikov majhnih etničnih skupnosti, kot so Srbi v Beli krajini? V iskanju odgovora na to vprašanje je treba upoštevati še en ideološki koncept – koncept (jezikovnega) purizma. Myhill (2003: 81) poudarja, da »je ideologija 'avtentičnosti' pravzaprav enaka ideologiji 'čistosti'«. Ideja o *čistosti jezika*, njegovi nepokvarjenosti zaradi vplivov drugega jezika ali drugega idioma istega jezika, je v osnovi številnih znanstvenih pa tudi »naivnih« pogledov na jezik. Jezikovni purizem je ideološka konstrukcija, ki so jo prvotno oblikovale elite. Je neločljiv od pojavov in procesov, kot so stiki med jeziki in jezikovne spremembe.⁷⁸ Jezikovna praksa pripadnikov majhnih jezikovnih skupnosti je po drugi strani neposredno povezana z večjezičnostjo, ki vedno pripelje do stikov med različnimi idiomi in sprememb, ki jih ti stiki povzročajo.

Van der Sijs (2004: 1) definira purizem kot »zavestno zavračanje elementov v jeziku, ki jih jezikovna skupnost doživlja kot nezaželene«.

⁷⁷ Koncept diskurzivne formacije M. Foucaulta se zdi uporaben v zvezi s skupino diskurzov, s katerimi se oblikuje nacionalna identiteta, saj ustreza njegovim »zahtevam po določenih omejitvah, ko gre za objekt, način izražanja, pojavne oblike in razporeditev konceptov ali strateške možnosti izbire med temami« (Mladenova 2004: 42, Foucault 1972: 38).

⁷⁸ Podrobno diskusijo o teh pojavih navaja Aitchison 1981; prim. tudi Beard 2004.

hkrati pa navaja dve njegovi bistveni značilnosti: prvič, purizem srečamo le pri jezikih, ki so standardizirani ali se nagibajo k standardizaciji, »ker je potrebno najprej določiti, kaj je norma ali standard, da bi se lahko določilo, kdaj gre za odstopanje od tega standarda – in tedaj govorimo o purizmu«; drugič, jezikovni purizem je neposredno povezan s procesom ustvarjanja nacionalnih držav: »nastanek novih nacij je povzročil nastanek nacionalnih (in manjšinskih) jezikov, po drugi strani pa je povzročil naraščanje nacionalizma, ki je sledil purizmu« (Nav. d.). Prva od omenjenih lastnosti jezikovnega purizma se nanaša na tisto njegovo obliko, ki izhaja iz družbenih elit in je povezana z institucionalnim delovanjem. Na področju jezikovne ideologije pripadnikov lokalnih etnolingvističnih skupnosti, kot so Srbi v Beli krajini, praviloma ne gre za ocenjevanje »čistosti« idioma glede na standard (v tem primeru srbskega knjižnega jezika), temveč za vzpostavljanje vrednostne opozicije med lokalnimi idiomi in nacionalnim standardnim jezikom (v tem primeru slovenskim), kjer se standardni jezik vrednoti kot »čist«, lokalni idiom pa kot »mešanica«. To je, po drugi strani, neposredno povezano z drugo od lastnosti, ki jih navaja Van der Sijs: takšno vrednotenje je namreč neposredna posledica procesa oblikovanja nacij in družbeno-ekonomskih sprememb, ki so se zgodile v preteklih desetletjih: »nastanek države in kasnejši tehnično-gospodarski razvoj sta okrepila uradni diskurz enojezičnega standarda, ki je ustvaril podlago za ocenjevanje vsega drugega kot nepravilnega in nezaželenega« (Tsitsipis 2004: 573; prim. Silverstein 1996).

Mnenje, da je le standardni jezik čist ter da so vsi drugi idiomi »pokvarjeni«, je del širšega ideološkega kompleksa, čigar diskurzivno oblikovanje Tsitsipis (nav. d.), izhajajoč iz Bahtina (Bakhtin 1986), imenuje avtoritativni diskurz. Vidik avtoritativnega diskurza, ki je pomemben za analizo jezikovne ideologije, je v tem, »da je ta diskurz v veliki meri soroden z jezikovnimi ideologijami: izraža namreč predstave o strukturi jezika in jezikovni praksi, ki jih delijo družbeni akterji« (Tsitsipis 2004: 571).

Pomembna lastnost avtoritativnega diskurza je njegova totalitarna narava – jezikom je podeljen status jezika le, če jih doživljamo kot celotne:

»Tako stališče zagovarjajo tako nekateri jezikoslovci kakor tudi 'navi' opazovalci. Vse, kar je manjše od totalne jezikovne strukture, kot so na primer jeziki v procesu zamenjave, ogrožene jezikovne variante, latovščine itd., se doživlja kot nekaj, kar si ne zasluži imena človeškega jezika.« (prav tam)

Pomembna značilnost avtoritativnega diskurza je tudi sklicevanje na prednike, prejšnje stanje in na vzpostavljanje kontinuitete. »Avtoritativni diskurz zahteva, da ga priznamo in prevzamemo kot svojega, /.../ ta diskurz je, če tako rečemo, beseda naših očetov« (Bakhtin 1981: 342). Niko Županič, sklicujoč se na prednike ter na prejšnje čase, opisuje jezik Srbov v Beli krajini kot *star* in *lep*, s čimer oblikuje eno od oblik avtoritativnega diskurza. Vzpostavlja implicitno povezavo med čistostjo jezika ter moralno čistostjo njegovih govorcev, saj so ohranili svoj jezik, hkrati pa so tudi edini v Beli krajini, ki ohranjajo stare patriarhalne moralne vrednote (Županič 1925: 148–149).

V nasprotju s čistostjo, lepoto ter »življenjsko močjo« jezika belokranjskih Srbov v Županičevih opisih je današnje doživljanje tega idioma s strani njegovih govorcev drugačno. Praviloma ga opisujejo kot mešanico, v kateri obstaja tako velika množica besed, ki so prevzete iz slovenskih in sosednih hrvaških idiomov, da je vprašljiv celo njegov status jezika:

[6.1] *Mi govorimo taj jezik, prem to nije pravi srpski, al je to, eto, mješavina jedna srpskoga i kordunaškoga i šta ja znam tako, a dosta imamo i slovenskih riječi. Ja znam kao dijete fijoka u astalu – to smo zvali mižnjak. Na slovenskom bi bilo to miznik, a kod nas se to zvalo mižnjak. I tako puno tih riječi kao slovenskih, a kažem, nisu ni tamo ni ovamo.*

Tak purističen odnos samih govorcev je značilen za majhne etnične skupnosti v drugojezičnem okolju. Na tej podlagi je mogoče primerjati Srbe v Beli krajini ter južnoameriške Indijance, govorce jezika mexicano, ki je pod močnim vplivom prevladujočega španskega jezika. Hillova (1998: 83) poudarja, da govorcev tega jezika

»ne prepoznavajo najočitnejše vloge španskih izposojenk: vloge označevanja višjega jezikovnega stila, v katerem se oblikujejo diskurzi moči. Posledica tega nerazumevanja je nostalgični purizem, ki pred njihov idiom postavlja zahteve, ki jih ta ne more izpolniti.«

Tak odnos do maternega idioma je mogoče povezati s tem, kar Hamp (1978: 155–164) pri govoricah idioma arvanítika v Grčiji imenuje *samo-zaničevanje* (ang. *self-deprecation*). Navaja, da govorcev »brez pomislekov in z veseljem sprejemajo trditve, da je grška kultura najstarejša, grška književnost prva, grščina pa najstarejši in najbogatejši jezik, hkrati pa edini, ki ima popolno slovnico«. Govorcev tega idioma poudarjajo, da »je bila arvanítika nekoč prav tako čist jezik, ki so ga ljudje govorili

brez mešanja z grščino, danes pa je postal jezikovna mešanica« (Tsitsipis 1998: 132).

Vsekakor je pomanjkanje pozitivnega odnosa do maternega idioma pri Srbih v Beli krajini povezano z dejstvom, da nimajo lastne elite. Uspešni člani lokalne skupnosti so integrirani v širše družbene strukture, za katere je značilna izključna raba slovenskega idioma, sami pa imajo v tem idiomu popolno kompetenco. Nasproten primer predstavljajo Kočevarji, danes maloštevilno prebivalstvo nemškega porekla na Kočevskem, na Dolenjskem in v Beli krajini. Čeprav se njihov idiom v precejšnji meri razlikuje od standardnega nemškega jezika, teh razlik ne doživljajo kot degeneracijo in imajo svojo govorico za kulturno vrednoto. Za razliko od Srbov v Beli krajini so Kočevarji etnolingvistična skupnost, v kateri si posamezniki zelo prizadevajo, da bi promovirali vrednoto maternega idioma. V ta namen organizirajo aktivnosti, kot so petje v cerkvenem zboru v kočevarskem narečju, pouk nemščine, srečanja s Kočevarji, ki danes živijo zunaj Slovenije itd.

Tsitsipis (1998, 2004) v svojih analizah pokaže, kako govorniki idioma arvanítika v Grčiji oblikujejo avtoritativni diskurz, ki »izhaja od njihovih prednikov«, ter kako se posebnosti tega diskurza oblikujejo na lokalni ravni. Pripadniki te etnolingvistične skupine »oblikujejo svojo identiteto s poistovetenjem z usodo grške zgodovine« (Tsitsipis 2004: 574). V primeru Srbov v Beli krajini do take identifikacije ne prihaja, predvsem zaradi posebnosti v procesu oblikovanja nacij na tem prostoru, ki se v marsičem razlikuje od grškega. Namesto tega prevladuje *diskurz napredka*, ki pa je po svoji naravi prav tako nacionalno usmerjen.⁷⁹ Ideja napredka se v tem diskurzu vedno tesno povezuje z uradnim jezikom.

Diskurz napredka je prisoten tako pri pripadnikih lokalne skupnosti:

[6.2] *Vidi, što se tiče vlasti, našeg župana, on je jako dobar. Na primer, imamo osvetljenje, crkva nam je osvetljena isto po noći. Tu gde je bila škola pre, tu je sada dom tabornika,*

kot tudi pri Slovencih iz okoliških krajev:

[6.3] *Od kraja so pa meli pa Bojančani hišo dolgo s te strani, so meli noter*

⁷⁹ Tsitsipis (2004: 574) poudarja, da »morajo biti nacionalne predstave, da bi bile učinkovite, totalizirajoče. Posameznikom in posameznim družbenim področjem je dovoljeno, da so bolj ali manj nacionalistični, ne pa tudi nacionalizem kot ideologiji«.

... verjetno da so meli vežo, pol pa sobo. Samo eno sobo, pa nič družga. Z druge strani so meli pa štaló. Pod isto streho, pod isto streho so meli. In niso meli ... v službi ni bil nobeden, in to ... s tem so živeli, kar so pride-lali.

[6.4] *Oni so zadovoljni, ker majo vse. Majo asfalt, majo nove hiše, majo telefone, majo vodovod. Noben drug več nima, in to se ... se tud zaveda-jo.*

Vrednostna opozicija *zaostalost – napredek* se prenaša tudi na raz-merja znotraj skupnosti ter na razliko med Bojanci na eni ter Miliči, Marindolom in Paunoviči na drugi strani. Različne zgodovinske okoli-ščine ter geografski položaj teh dveh skupin vasi, o čemer je bilo govora v prvem poglavju, so povzročile različno stopnjo »odprtosti« za vpliv »uradne« kulture in slovenskega jezika. Ta vpliv je močnejši v primeru vasi Bojanci, ki je praktično vseskozi pripadala slovenskemu ozemlju, hkrati pa je bila bliže administrativnim središčem ter upravni oblasti. Odvisno od pozicije govorca se ta razlika vrednoti na ideološki lestvici *zaostalost – napredek*. Tako imajo pripadniki skupnosti iz Marindola, Miličev in Paunovičev prebivalce Bojancev za »nikogaršnje otroke«, ki niso »ne tu, ne tam«, hkrati pa jim zamerijo tudi opuščanje tradicije. Bojančani po drugi strani prebivalce omenjenih treh vasi pogosto opre-deljujejo kot »zaostale« in »zagrizene«:

[6.5] *Ja mislim da so tamo [v Marindolu] ljudi malo ... nekako boljše zagriženi, mi nismo. Oni to pravoslavno fajn držijo. Men se zdi da smo se mi dosta asimilirali. A oni pa tam to držijo, i čeprav snahe so Slovenke, ali to mora bit Božić ...*

Tudi take kvalifikacije so v veliki meri odvisne od pozicije govorca in njegove vloge znotraj skupnosti. Tisti informatorji, ki so tudi sicer nosilci diskurza avtoritete in nostalgije (o tem gl. spodaj), bodo daja-li opoziciji med obema skupinama vasi nekoliko drugačne vrednote. Eden izmed takih informatorjev iz Bojancev navaja:

[6.6] *U Milićima imaju lepu crkvu, oni su sad ... vredniji nego naši ljudi. Oni su lepo crkvu opravili, fino, lepa crkva nastala, na jednom bregu, na brdašcu gore. Jako lijepo. I struju uveli. A naši neće. Neće, pa što ja znam.*

Prebivalci sosednjih slovenskih naselij prav tako opažajo razlike

med obema skupinama vasi in jim, podobno kot pripadniki etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini sami, pripisujejo vrednosti, ki temeljijo na ideologiji napredka. Dražumeričeva (1988: 307) piše, da veljajo Bojančani med Slovenci v Beli krajini

»zaradi svoje prilagodljivosti in sprejemanja slovenskih vplivov in aktivnega sodelovanja s Slovenci, za naprednejše, kulturnejše; Marindolčani, ki se še oklepajo tradicije, pa za zaostale, trmaste. Zaradi teh lastnosti jih slovensko okolje ne sprejema popolnoma.«

Nacionalni jezik in materni idiom

V nasprotju z zaničevalnim odnosom do svojega maternega idioma doživljajo Srbi v Beli krajini slovenski jezik kot ideal, ki je zelo težko dosegljiv. Ena izmed informatork pojasnjuje:

[6.7] *Moja unuka kaže, babi, Preloka i Zilje* [slovenski naselji v Beli krajini, op. T. P.] *i oni koji idu iz Hrvaškega, govoru hrvaški i belokranjski, ja da pravo slovenski. Pa, reko, teško je pravo slovenski govorit.*

Govoriti *pravo slovenščino* je torej najvišja na lestvici kulturnih vrednot, s čimer se standardni slovenski jezik postavlja nad vse ostale idiome. To je hkrati ideal, ki ga govorci srbskega idioma kot materinščine le težko dosežejo:⁸⁰

[6.8] *Kad dođeš u Novo Mjesto, odma doktor jel si iz Bijele Krajine, odma zna.*

[6.9] *Bilo jedanput po televiziji ... tu Brezovica, prema Žumberku, to je baš prelaz, granica, onda veli mene moja djeca ... mene moje unuke, bako, a zašto ti ne govoriš slovenski. A djeco, kad ja ne znam ... (smeh) Tako lijepo – djeco, kad ja ne znam, ja razumijem da, govoriti ne znam. Ma teško je to.*

[6.10] *Nije slovenski jezik lagan. Moj brat je bio sudac, ali on je u Zagrebu studirao i onda osta u Zagrebu.*

⁸⁰ V nasprotju s takim odnosom do nacionalnega jezika pri pripadnikih lokalne etnolingvistične skupnosti Arvanitov v Grčiji je stališče, da »arvanitike ni težko obvladati, ker nima komplicirane slovnice, težkih konstrukcij ali bogatega in kompleksnega besedišča« (Tsitsipis 1998: 75, f. 9).

[6.11] *To je jako teško. Nije ono ... piši kao što govoriš ...*

Materni idiom, ki funkcionira izključno na lokalni ravni, se doživlja kot lokalno sredstvo komunikacije in se v skladu s tem tudi označuje: stanovalci pravoslavni vasi v Beli krajini svojega idioma ne imenujejo drugače kot preprosto *po naše* ali pa po vasi, v kateri se govori: *po bojansko*, *po miličko* itd. Podoben mehanizem imenovanja idiomov najdemo tudi pri drugih lokalnih etnolingvističnih skupnostih. Tako Meglenski Vlahi iz vasi Nânti v Turčiji svoj jezik imenujejo *nântinešti*. Tudi tisti, ki se niso odselili iz Meglena v Grčiji, imenujejo svoje idiome po enakem modelu: *ošinešti* (Ošań/Archángelos), *uminešti* (Uma/Huma), *cupinešti* (Kupa/Cúpa) itd. (Kahl 2002: 33). Arvaniti v Grčiji svoj jezik pogosto imenujejo *gljúha jónë* ('naš jezik') (Tsitsipis 1998: 9). Za slovensko etnolingvistično skupnost v pokrajini Val Canale (Kanalska dolina) v severni Italiji v bližini meje med Slovenijo in Avstrijo Robert Gary Minnich navaja, da »starejši prebivalci vasi Ukve/Ugovizza vztrajajo pri tem, da njihov jezik ni slovenski, avstrijski ali italijanski, temveč je to 'naše narečje'« (Minnich 1988: 126). Po drugi strani se s takšnim označevanjem lokalnih idiomov poudarja njihova funkcija kodov solidarnosti (Tsitsipis 1998: 120)⁸¹ znotraj lokalnih etnolingvističnih skupnosti.

Ob enem že omenjenih ideoloških enačajev, značilnih za jezike na Balkanu, »kontakt = nečisto = slabo = nepravilno«, Friedman (1987: 8) poudarja, da

»če se za jezik verjame, da nima posebnega besedišča, ker je le-to brezupno pomešano zaradi dolgotrajnega stika ali podrejenosti, se ta jezik ne doživlja kot 'pravi jezik' in zaradi tega ne more biti lastnost nacije; ljudje, ki ga govorijo posledično nimajo pravice do ozemlja ali države.«

Navedeni primeri lokalnega imenovanja idiomov pri pripadnikih lokalnih etnolingvističnih skupnosti izhajajo neposredno iz takega pogleda na jezik: opozarjajo na funkcioniranje teh idiomov izključno v lokalnih okvirih ter na njihovo vrednotenje, ki je v skladu s tem. Nacionalni jezik, jezik javne komunikacije je edini, ki v taki jezikovni ideologiji »zasluži« postati bolj univerzalen; le uporaba tega jezika omogoča vzpostavitev enakosti »narod = jezik = teritorij = država« (prim. Friedman 1997: 6). Da bi taka ideologija prevladala tudi v lokalnih etnolingvistič-

⁸¹ Več o konceptu »moči in solidarnosti« (ang. *power and solidarity concept*) v sociolingvistiki gl. v: Brown/Gilman 1960; Tsitsipis 1998: 120; Ostermann 2003.

nih skupnostih, morajo take skupnosti biti vključene v sfero javnega (Tsitsipis 2004: 572).⁸²

Srbi v Beli krajini doživljajo slovenski jezik kot edino ustrezno sredstvo za javno komunikacijo. Na sestankih upokojencev v Bojancih je slovenščina izključno sredstvo sporazumevanja, celo takrat, ko med udeleženci ni oseb, ki bi jim bila materni jezik oziroma so v izraziti manjšini.

Slovenščini se kot jeziku javne komunikacije pripisuje status pisnega jezika,⁸³ hkrati pa je dejstvo, da je slovenščina jezik pisne komunikacije, še en argument za njegovo nadrejanje lokalnemu idiomu. Takšna situacija je značilna za manjšinske lokalne etnolingvistične skupnosti: Tsitsipis (1998: 19) za govorce idioma arvanitika v Grčiji navaja, da

»je v središču lokalno oblikovanega ideološkega diskurza v skupnosti dejstvo, da je grščina pisni jezik, medtem ko arvanitika nima takega statusa. Prepričanje, da ima pisni jezik višji status, je na lokalni ravni splošno sprejeto predvsem zaradi vpliva izobraževalnih ustanov in medijev«.

Obstoj šol v srbohrvaškem jeziku do petdesetih let 20. stoletja ter dejstvo, da je bila srbohrvaščina eden od standardnih jezikov v nekdanji Jugoslaviji, sta dolgo časa pogojevala rabo srbohrvaščine v pisni obliki in cirilčni pisavi v lokalni skupnosti Srbov v Beli krajini. Dobro ilustracijo procesov, v katerih je ta majhna lokalna skupnost postajala del širših družbenih struktur (kar je v bistvu proces nastanka nacij),⁸⁴ predstavljajo napisi na nagrobnih spomenikih na pokopališčih v Bojancih in Miličih. Na njih lahko spremljamo evolucijo od rabe lokalnega idioma v cirilici (z leksemi, kot je *oŕhe*), nadalje ijekavske oblike srbohrvaškega knjižnega jezika, prav tako v cirilčni pisavi (*oŕdje*), sledil je prestop v latinico še vedno v knjižni srbohrvaščini,⁸⁵ celo takrat, ko so na some-

⁸² Galova (1995: 418) sfero javnega določa kot »način legitimiziranja politične moči«. Za diskusijo o določbah sfere javnega prim. Tsitsipis (2003: 547–548, f. 7).

⁸³ Škiljan (1998: 108) opozarja na povezavo med pisavo in pismenostjo ter sfero javne komunikacije: »pojav pisave in pismenosti je bil eden najpomembnejših dejavnikov, na katerih je lahko temeljila javna komunikacija, in sfera javnega se je lahko jasno ločila od področja privatnega«.

⁸⁴ Škiljan (nav. d.) poudarja, da je »moderna država-nacija prostorna 'enota', v kateri se oblikujejo norme in pravila javnega komuniciranja«.

⁸⁵ Včasih se tako v cirilici kot v latinici pojavijo ekavske oblike (*ovde; djeca*). To je mogoče pojasniti predvsem z dejstvom, da so bili v času obstoja šol v srbohrvaškem jeziku učitelji večinoma ekavci iz Srbije. Seveda je mogoč tudi vpliv ekavskega refleksa jata v slovenščini ter splošna nestabilnost notranje norme maternega idioma, o kateri smo govorili v tretjem poglavju.

Slika 17: Starejši nagrobni spomenik iz Bojanцев

Slika 18: Novejši nagrobni spomenik iz Bojanцев

Slika 19: Marmorna plošča na cerkvi v Bojancih

niku izrazi v stari cerkveni slovanščini (*vječna joj pamjat*). Naslednja stopnja se kaže v mešanju dveh kodov, srbohrvaškega in slovenskega (*družina; spomen podižu; počivajte u miru*), nato pa se pokaže prehod v slovenski jezik, pri čemer priimki na spomenikih vključujejo »ć,« črko, ki je slovenska abeceda ne predvideva, v novejšem času pa je v večini priimkov zamenjana s črko »č«. ⁸⁶

Pisni jezik se v jezikovni ideologiji belokranjskih Srbov povezuje s širšo komunikacijsko skupino, v katero so vedno vključeni Slovenci. Na cerkvi v Bojancih so leta 1975 postavili marmorno ploščo z napisom v latinici: »Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593.«. Ploščo je, kot navaja Ognjanovičeva (1997: 106),

»naročil g. Rade st. Vrlinić, čigar soproga je po rodu iz Bojancev. Ploščo so najprej naročili v cirilici, vendar pa so potem, ko so se vrnili iz Slovenije nazaj v ZDA, kjer stalno živijo, po telefonu pri predsedniku cerkvene občine naročili, naj bo plošča izpisana v latinici, ker Slovenci cirilice ne znajo.«

DISKURZ NOSTALGIJE

Znotraj lokalne skupnosti Srbov v Beli krajini oblikujejo nostalgичni diskurz predvsem moški, ki pripadajo najstarejši generaciji. To so člani etnolingvistične skupnosti, za katere Tsitsipis (2004: 581) navaja, da predstavlja njihov

⁸⁶ Na podlagi podatkov, ki sem jih dobila od informatorjev, lahko zatrdim, da ne gre za »napako« slovenskih kamnosekov, temveč za zavestno odločitev naročnikov spomenikov.

»projicirani družbeni jaz podlago za avtoritativni svet skupnosti kot njen legitimni predstavnik. Ta avtoriteta se na lokalni ravni ne umešča v kogar koli, temveč izključno v tiste posameznike, ki so zaradi starosti in družbenega ozadja dobri in zanesljivi zagovorniki modrosti skupnosti in njene kolektivne ideologije.«

Avtoriteto je mogoče prebrati tudi iz diskurza najstarejših članov etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini. Avtoriteta je denimo glavni ideološki »dodatek« naslednjih izjav:

[6.12] *Zato ja kažem ovim našim što neće crkvu da poprave, reko, njima niko ne dođe. Meni dođe svako, svako k meni dođe, eto, ja sam juče imao dva ... dva, dva, dva študenta iz Maribora, to oni zovu skauti.*

[6.13] *I obično se ... svijeća gori, izmoli se očenaš, a moji ovi unuci kad su, sad su već po dvadeset i koju godinu, oni su mene gledali ko boga, kad sam ja molio očenaš.*

[6.14] *(Kad se farbaju jaja za Uskrs?)*

[6.14.1] *Na Veliki petak, samo nekako sad baš i ja više ne, nego kao da mi je to prestaro jaje do Uskrsa, da, jer na Voskrs to jaje jedeš i, ovaj, i djeci daješ, pa nekako je previše ...*

[6.14.2] *Ja to obično u subotu, subotom napravimo.*

[6.15] *Ovde ti više niko ne zna ko je ... što je, Sveti Jovan recimo, ja slavim, ja imam slavu, a ovi drugi ne slave toga.*

V segmentu 6.12 informator eksplicitno poudarja svojo vlogo v okviru lokalne skupnosti, v segmentu 6.13 v okviru svoje družine, medtem ko se v segmentu 6.14 avtoriteta vzpostavlja s slovničnimi sredstvi: z rabo prve osebe ednine v kontekstu, v katerem je jasno, da ta ne ustreza dejanski situaciji. Od tod tudi »soobstoj« dveh zaimenskih oblik v segmentu 6.14.2: *ja* in *mi* (to je tukaj implicitno prisotno, ker je glagol *napraviti* v prvi osebi množine). Vendar pa tudi ta »samopopravek« informatorja ne ustreza realni situaciji: za moškega iz najstarejše generacije je zelo malo verjetno, da dejansko sodeluje pri barvanju pirhov. V tem primeru informator »prevzema« glas celotne družine. Podobno je tudi v segmentu 6.15. Za take informatorje je značilno prizadevanje, da govorijo ne le v imenu svoje družine, kot v navedenem primeru, temveč tudi v imenu celotne skupnosti.

Za razliko od Županičevega nostalgичnega diskurza, v katerem se

na sinhroni ravni zoperstavljata dva kulturna obrazca – balkanski patriarhalni ter evropski individualistični, je pri pripadnikih srbske etnolingvistične skupnosti osnovna opozicija med nekoč in danes (*nekad i sad*), torej med današnjim časom in časom, ko je srbski idiom prevladoval v komunikaciji. Obe obdobji sta zaznamovani tudi z drugačnimi vrednostnimi sistemi. Najstarejši člani skupnosti menijo, da je v tem času obstajalo veliko več spoštovanja in morale (prim. segment 6.18) ter obžalujejo izgubo jezika in šeg:

[6.16.1] *Ovaj moj sin govori stariji po naše, i sa ženom i sa djecom, a mlađi govori slovenski. Ne znam, ja sam htio već dosta puta reć da ... al neću reći, što ću. Tako kako ko želi. To će jednog dana izumret, al eto, šta ćemo, tako ti je.*

[6.16.2] *A ja kažem da dobro još i mi govorimo, gdje živimo.*

[6.17.1] *Ja sa njima ... govorimo po naše, ali oni nam odgovaraju slovensko. Sve to oni razumiju, samo eto – mati im je Slovenka i ...*

[6.17.2] *A što će, u slovenačku školu idu ...*

[6.18] *I onda prije, nije bilo to prije da to išlo se, da se to odma išlo ... To se tek izdaleka, izdaleka, znaš, onda ... onda se pitalo roditelje. To se obično roditelje pitalo, i tako. Pa, ne daj Bože, da su spavali zajedno, a to Bož' sačuvaj. Al pa da je bila slučajno koja noseća, to je, to je bilo velika, velika sramota. Znam kod nas je jedna se vjenčala tu u Bojancima u crkvi sa truhom, pa to, to su je gledali ... A eto. Danas je to sve drugačije, samo i danas, ne znam, trinaes-petnaes godina to već ide zajedno i spava i ... Da, ja baš na Petrovo ovde od bratove snaje ... sin i snaja imaju curicu, šesnaes godina ima, ima dečka, i to već žive skupa ... To ne valja.*

Jane H. Hill, ki se je ukvarjala z diskurzom nostalgije kot izrazom jezikovne ideologije, opaža podobne diskurzivne obrazce pri govornicah jezika mexicano:

»Za uspešne moške, ki oblikujejo diskurz nostalgije, je jasno, da so imeli od družbenih razmerij, na katere se nostalgično sklicujejo, osebno korist. Njihov uspeh je pomenil bodisi visok položaj v hierarhiji znotraj skupnosti ali pa je temeljil na sredstvih, zbranih z delom teh, ki so nižje na družbeni lestvici.« (Hill 1998: 79)

Ženske, ki danes pripadajo najstarejši generaciji, za katere Županič pravi, da še posebej ohranjajo stari jezik in navade belokranjskih Srbov,

običajno ne hrepenijo po starih časih, za katere je značilna skoraj izključna raba srbskega idioma v komunikaciji. Ženske zelo pogosto poudarjajo, da govorijo tudi slovensko. S tem ko poudarjajo svojo dvojezičnost, poskušajo na simboličen način razširiti družbeni prostor, ki jim pripada. Aktivna kompetenca v idiomu večine, ki je hkrati tudi idiom javne komunikacije, predstavlja zanje na neki način sredstvo emancipacije in izraz sodobnosti ter napredka. Po drugi strani pa moški pripadniki iste generacije, tisti, ki hrepenijo po časih, ko so imeli visok status in so predstavljali avtoriteto v okviru lokalne skupnosti, zelo pogosto poudarjajo, da je v vasi še veliko starejših žensk, ki ne govorijo slovensko, ženske pa take trditve zanikajo. Na vprašanje, ali obstaja v vasi kdo, ki govori le srbsčino, sem od starejšega moškega dobila naslednji odgovor:

[6.19] – <žensko osebno ime v imenovalniku>, <žensko osebno ime v imenovalniku>, *prija ... Pa strina* <žensko osebno ime v imenovalniku> *isto ne govori slovenski. Zapravo ne ... Ima, ima, ima što reče ti* <žensko osebno ime v imenovalniku>, *pa* <žensko osebno ime v imenovalniku> *gore, pa* <osebno ime v imenovalniku>, *pa* <žensko osebno ime v imenovalniku>. *A ove druge ovako ... Recimo*, <žensko osebno ime v imenovalniku> *isto ...* [njegova soproga, ki je reagirala na to izjavo]:

– *Ja prva govorim ...*

[mož] – *Samo ne to pravo slovenski nego onako ... mješavina.*

Teta (*strina*), ki je omenjena v dialogu, se je z menoj nekaj ur pogovarjala le v slovenščini, pri tem pa je vztrajala pri rabi tega idioma tudi takrat, ko sem jo sama nagovorila v srbsčini. Z zanikanjem, da tudi starejše ženske govorijo slovensko – tj. idiom, ki je povezan z napredkom in družbenim prestižem, poskušajo starejši moški vsaj simbolično zadržati staro patriarhalno stanje in odnose moči, medtem ko želijo ženske najstarejše generacije z vztrajanjem pri rabi slovenščine zopet zgolj na simbolični ravni razširiti lastni socialni prostor, ker so v resničnosti še naprej omejene na družino in vaško skupnost in nimajo dostopa do širših komunikacijskih mrež.

V tradicionalnih patriarhalnih lokalnih skupnostih je vloga tašče, da na snaho prenese znanja o tradicionalni kulturi in praksi, kar v večjezičnih skupnostih, v katerih snahe prihajajo iz druge etnolingvistične skupnosti, pomeni tudi vključitev snahe v komunikacijo v jeziku lokalne skupnosti. O tem pričajo izjave informatork, ki jih navaja Vučkovičeva (2004: 207), ko analizira sociolingvistično situacijo v naseljih kajkavskih Hrvatov v Vojvodini:

»I kad sem došla, moja svekrva divanila °rvatski, i ondak nas dve smo divanile rvatski, a svek'r divanil srpski, el je on živel na srpski kraj. (ž., 1931, Boka). Druga informatorka, Madžarka (1932, Boka), poročena s Hrvatom, o tem pravi: *Samo smo hrvatski pripovedali ... Jel pošto moja svekrva, ona nije drukčije pripovedala, samo hrvatski.*«

V primeru etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini so družbene spremembe, do katerih je prišlo v drugi polovici 20. stoletja, pogojile spremembo odnosa do mešanih zakonov in spremenile snahino in taščino vlogo. Snaha postane v novih okoliščinah oseba, ki omogoča stik z večinsko skupnostjo, pri čemer se od nje ne pričakuje, da se jezikovno prilagodi starejši generaciji, pač pa da naslednji generaciji omogoči polno kompetenco v slovenskem jeziku. Dražumeričeva (1988: 313) navaja izjavo učitelja iz Adlešičev, kamor hodijo danes otroci iz Marindola, Miličev in Paunovičev v osnovno šolo, »da imajo otroci iz tistih družin, v katerih mama ni Slovenka, znova velike težave s slovenščino, zlasti s slovnico«. Starejša ženska iz Miličev navaja:

[6.20] *Kada moja snaha [Slovenka, op. T. P.] pregleda zadatke djeci, ona uvijek nađe greške i govori: 'to vam je po miličko, ne po slovensko'.*

V situaciji, kakršna je danes, predstavlja torej slovenska snaha prednost zaradi svoje kompetence v nacionalnem jeziku, medtem ko je le pred nekaj desetletji namen sina, da se poroči s Slovenko, povzročal zelo močan upor njegovih staršev.

Če se vrnemo k »znanstvenim« konceptom avtentičnosti in k vrednotam, ki jih znotraj teh konceptov pripisujejo pojmom, kot so »izvirni govorec« in »izvirni idiom«, o katerih smo govorili v petem poglavju, in jih povežemo z vrednotami, ki jih jezikom, ki so jim na voljo, pripisujejo Srbi v Beli krajini, bomo videli, da ideologija, ki jo zagovarjajo, v veliki meri temelji na spolni diferenciaciji. Medtem ko starejši moški poudarjajo vrednoto avtentičnosti in čistosti jezika, ženske najpogosteje zastopajo pozicijo, ki bi jo lahko imenovali relativistično in liberalno in ki se v veliki meri ujema s konceptom avtentičnosti, katero Coupland (2003) določa kot *vernacular authenticity*. Tako jezikovno ideologijo, značilno za ženske, najdemo v diskurzu, v katerem govorijo o lastni jezikovni praksi:

[6.21] *Ja rečem čudo puta po naše, čudo puta po ono, onda mi se <moško osebno ime v imenovalniku> smeje, zakaj miješam – pa ne znam.*

[6.22] *Saj lahko govori, kako če. Kako zna, tako govori.*

[6.23] *Ko sam ja <osebno ime v tožilniku> rodila, pa sam deset danov čakala u bolnici, pa sedam danov sam še bila, jaz sam čist slovensko govorila. Ampak se pozabi. Govorim po svoje, kak znam. A razumejo me pa vsi.*

Taka »ženska« jezikovna ideologija je po svojem značaju emancipacijska, medtem ko je »moška«, kot smo že poudarili, v veliki meri avtoritarna in izraža nagnjenje k temu, da se jezikovna praksa interpretira v skladu s sistemom vrednot, značilnim za visoko strukturirane patriarhalne skupnosti.

»Relativizem« v jezikovni ideologiji lahko zastopajo ženske, ki niso vključene v širše družbene strukture, za katere je značilen slovenski jezik. Gre predvsem za ženske starejše generacije ter maloštevilne ženske srednje generacije, ki so se poročile iz ene pravoslavne vasi v drugo. Največ žensk srednje generacije ne živi več v teh vaseh. Po poroki so se preselile v slovenske kraje, kjer govorijo skoraj izključno slovenski idiom.⁸⁷ Večina med njimi vendarle poudarja, da se s svojimi starši še naprej pogovarjajo *po domače*. To ponazarja tudi naslednji segment pogovora z informatorko, ki je do poroke živela v Bojancih, danes pa živi z družino v Celju. V oklepaju so moja vprašanja, podčrtani pa so posegi njenega očeta.

[6.24]

(Ko pridete sem, kako se s starši pogovarjate?)

Po domače.

(Pa s svojo družino, kar v slovenščini?)

Ja.

(Vaši otroci razumejo.)

Ja.

Govorite vi po naše.

Meni je vseeno. Sem ko pridejo, oni se poskušajo pogovarjat kolk lahko, drugač pa bolj se tata pa mama nekak ... eno z drugim malo se pogovarjajo.

⁸⁷ Slovenskim zetom in njihovem vplivu na jezikovno ideologijo pripadnikov skupnosti tukaj ne posvečamo posebne pozornosti zato, ker slovenskih zetov, ki danes živijo v pravoslavnih vaseh, praktično ni.

JEZIKOVNA IDEOLOGIJA KOT »VEČGLASJE«

Medtem ko jezikovna ideologija nekaterim avtorjem predstavlja relativno koherenten sistem pogledov in idej (Eagleton 1991; Hill 1998), jo drugi vidijo kot inherentno kontradiktorni sistem idej. Slednji pogledi na ideologijo so prisotni že v delih Vološinova (1973 [1929]), ki uvaja na področje analize diskurza pojem *heteroglosija* (Bakhtin 1981). Tsitsipis si v svojih delih (1998, 2004) izrecno prizadeva, da opazovanje diskurza članov skupnosti, ki gredo skozi proces zamenjave jezika, ne bi podleglo pasti abstrakcij, brisanja razlik⁸⁸ in generalizacije. V nasprotju s »pozitivistično sociolingvistiko«, ki upošteva samo izolirane spremenljivke, se Tsitsipis zavzema za bahtinovski pristop, v katerem kot predmet analize nastopajo celotne skupnosti in v katerem se uporabljajo pojmi kot *avtoriteta*, *heteroglosija*, *prepričljivost*, *dialog*, *večglasje* itn., pojem *glas* (ang. *voice*) pa se razume kot »semantična pozicija v odnosu do sveta, tj. pozicija, ki jo določa interes. *Glas* je torej ideološka točka zrenja.« (Tsitsipis 1997: 113) V raziskavah zamenjave jezika in jezikovne ideologije govorcev idioma arvanitika v Grčiji Tsitsipis določa dva tipa diskurza: *kongruentnega* in *kontradiktornega*.

»Obliko jezikovne ideologije, v kateri so razvidni hegemonistični učinki podrejanja, imenujem kongruentni diskurz. V tem diskurzu govorniki nikoli ne zoperstavljajo kodov, ki jih imajo na repertoarju. Z izrazom kontradiktorni diskurz pa razumem obliko jezikovne ideologije, v kateri je izražanje vloge solidarnosti, ki jo ima arvanitika, včasih prekinjeno z izrazi vloge moči, ki označuje grški jezik. Kontradiktorni diskurz nastaja, ko govorec v okviru ene izjave izraža več kot eno stališče.« (Tsitsipis 1998: 120)

V etnolingvističnih skupnostih, ki gredo skozi proces zamenjave jezika, so ideološke pozicije v diskurzu – ne glede na to, kako utrjene in sprejete so – predmet kritičnega ovrednotenja in notranjih spopadov. Celo pri tistih pripadnikih skupnosti, ki artikulirajo avtoritativni diskurz sklicevanja na tradicijo in stare vrednote, lahko odkrijemo spopad različnih stališč. Pri njih se eden diskurz avtoritete najpogosteje spopada z drugim, tako da se avtoriteta tradicije zamenja z avtoriteto slovenskega standarda. To je mogoče opaziti v dveh segmentih izjav 6.16 in 6.17, kjer prvi del izraža hrepenenje po starih vrednotah, ki se počasi izgubljajo, medtem ko v drugem delu informatorji preidejo na bolj racionalen ton,

⁸⁸ O ideološkem mehanizmu brisanja (ang. *erasure*) v jeziku gl. Irvine/Gal 2000 in Tsitsipis 2003.

v katerem zamenjavo jezika pojasnjujejo kot naravno posledico okoliščin, v katerih se skupnost nahaja. Tudi taki informatorji, sicer nostalgčni do preteklosti, vrednotijo slovenski idiom kot idiom prestiža in ga iz praktičnih razlogov postavljajo pred lokalni idiom. Večina med njimi je odklonila pobudo, ki jo je v začetku devetdesetih let podala slovenska vlada, da bi se ponovno odprla osnovna šola v srbsščini. Predsednik cerkvene občine v eni izmed vasi, ki sicer v svoji družini vztraja pri uporabi srbskega idioma in spoštovanju tradicije ter pravoslavnih običajev, to pojasnjuje na naslednji način:

[6.25] *Pola je bilo da srpski, pola da se slovenski djeca uče. Kaže, kud ćeš, kaže, posle. Posle, veli, neće valjda sva djeca u Hrvatsku posle. Slaćemo u slovensku školu. Meni nije važno što slovenski uče, naučiće srpski kod kuće. Tako je to prevladalo da su ... da nije škola ostala tu. A i inače bi malo djece bilo.*

Tudi pri ženskah, katerih diskurz praviloma z ideologijo nostalgije ni zaznamovan, ideologijo progressa včasih prekinja sklicevanje na življenje, kakršno je bilo, preden so slovenski jezik in sistem vrednot ter navade, ki jih ta jezik simbolizira, prevladali v pravoslavnih vaseh Bele krajine – prim. prvi in drugi del naslednjega segmenta:

[6.26]

[6.26.1] *To te nihče ne tretira tako [drugače kot Slovence, op. T. P.]. Mogoče kaka zakrnjala baba, ki nič ne zna, ljudi pa sploh ne. Niti niso brez služb, niti niso ... Vsi so šolani ... To pa nimamo, da bi reka da bi zdaj imali problem, ker sam ja rekla – srečna sam, da smo tukaj. Mamu mir in vse. Ja sam pravoslavne vere, nisam nigdar občutila kaj narobe. Službe dobijo vsi, glih tako ko i Slovenci. Nimamo tu problemov i gotovo, tu je lepo i lepo.*

[6.26.2] *A lepo je da i je, da so Srbi tu u Beli krajini, i zaradi kulture, i to je srečna na primer i Slovenija da ma te kulture. Zelo lepo. I mi smo meli tu u Bojanci i Marindolu, to smo meli svojo nošnjo, i svoja kola i vse, al kola zdaj, ko je pa to prišlo, takoj smo se mi pač nekako potegnili, zdaj već ne kolamo, prej smo zmeraj, i nošnjo svojo smo meli.*

Zadnji segment diskurza vsebuje glagol *kolati*, v zvezi s katerim Dražumeričeva in Terseglav (1987: 239) navajata, da se »današnje spremembe pri plesu odsevajo tudi v poimenovanjih: nekdaj so govorili 'kolo se igra' ali 'kolajmo', nato 'idemo u tanac,' danes pa pravijo, da se sliši

le 'pleše se', 'plešemo'. Pri informatorki se glagol *kolati* pojavlja celo v slovenskem diskurzu, v katerem obuja spomine na prejšnje stanje.

*

V tem poglavju smo poskušali pokazati, kako se nekatere ideje, na katerih temelji zunanji diskurz, ki je neposredno povezan z ideologijo nacionalne države, pojavljajo tudi v diskurzu lokalne etnolingvistične skupnosti, pri čemer se prilagajajo notranjim razlikam ter razdelitvi družbenih vlog in statusov na lokalni ravni. Pristopu, v katerem se identitetne strategije in jezikovna ideologija članov etnolingvistične skupnosti obravnavajo v kontekstu napetosti »med lokalnim in nacionalnim« (Tsitsipis 1998: 2),⁸⁹ bomo sledili tudi v naslednjih poglavjih, v katerih bomo obravnavali, kako se njihova jezikovna ideologija izraža na ravni rabe jezika, to je v procesu oblikovanja diskurza samega.

⁸⁹ Silverstein (1998) podaja pregled raziskav lokalnih skupnosti v okviru antropološke lingvistike. Za posamezne vidike odnosov med lokalnim diskurzom in širšimi (globalnimi) procesi prim. Agar 2005; Appadurai 1996; Gupta/Ferguson (ur.) 1997; Kearney 1995.

7. JEZIKOVNA IDEOLOGIJA IN METAPRAGRAMATIČNA ZAVEST

METAPRAGMATIČNI DISKURZ

V prejšnjem poglavju smo obravnavali, kako se pogledi na jezik Srbov v Beli krajini oblikujejo v ideološka jedra, prek katerih govorcei zastopajo določene pozicije in vloge ter interpretirajo identitetne strategije, ki jih uporabljajo kot skupina in kot posamezniki. V tem in v naslednjih poglavjih se bomo najprej ukvarjali z refleksijami govorcev o posameznih lastnostih strukture jezika (kot sta izgovor in leksika), v nadaljevanju pa z reflektivnimi zmožnostmi jezika samega,⁹⁰ kot se kažejo v procesu ustvarjanja diskurza, saj govorcei, ko jezik uporabljajo, z različnimi jezikovnimi sredstvi »signalizirajo«, da se poleg vsebine zavedajo tudi oblike sporočila. Zato sta za našo nadaljnjo analizo bistvenega pomena pojma *metajezik* in *metapragmatična zavest*. S tema pojmom bomo poskušali opozoriti na načine, kako govorcei z izbiro formalnih sredstev izražajo jezikovno ideologijo. Čeprav v jezikovni strukturi ni sredstev, s katerimi bi se ideološka izjava na prvi pogled ločila od neideološke, pa analiza lastnosti diskurza, kot so eksplicitni metapragmatični komentarji na eni in preklapljanje kodov na drugi strani, omogoča pogled na sliko jezikovne ideologije lokalne etnolingvistične skupnosti (prim. Tsitsipis 1998: 145).

»Jezik o jeziku«,⁹¹ s katerim se izražajo pogledi govorcev na jezik, njihova stališča do jezika in mnenja v zvezi z njim, je že dolgo predmet zanimanja različnih jezikoslovnih disciplin. Stališča do jezika so glavni predmet raziskav v socialni psihologiji jezika (prim. med drugim Bugarski 1996a: 83–120; Bugarski 2005: 43–51; Giles/Coupland 1990; Robinson/Giles [ur.] 2001; Vlahović 1997; za metodološke in empirične vidike raziskovanj stališč do jezika gl. Bourhis/Giles 1976; Garrett/Williams/Coupland 2004; Kristiansen 2004; Ladegaard 2000; Pupovac

⁹⁰ O tem gl. Lucy (ur.) 1993.

⁹¹ Metajezik (jezik o jeziku) Jaworski, Coupland in Galasiński (2004: 4) definirajo kot »jezik v kontekstu predstav in ocen o jeziku« in pri tem poudarjajo »splošno sprejeto stališče, da je za analizo jezikovne rabe kot dela družbenega življenja potrebno upoštevati 'meta' sestavino, to je sistem družbenih in kognitivnih procesov, ki se nahajajo 'ob' ali govorijo 'o' jezikovnih oblikah v ustnem, pisnem ali simbolnem gradivu«.

1991; Škiljan 1988). Ljudsko jezikoslovje (angl. *folk linguistics*) – ki preučuje »med ljudmi priljubljene odzive na jezikovne pojave, tj. različna verovanja, vrednote, stališča in ocene, ki se v jezikovnih skupnostih vežejo na posamezne jezike ali jezikovne variante in na pogovorno tradicijo na splošno« (Bugarski 1996a: 83) – ima že dolgo tradicijo (prim. Hoenigswald 1966; Wakelin 1970; Chambers/Trudgill 1998), vendar pa ga v zadnjih desetletjih zaznamuje sprememba zornega kota in vzpostavljanje nove poddiscipline – perceptivne dialektologije (prim. Preston 1986; Preston [ur.] 1999; Garrett/Williams/Coupland 1999; Nedzielski/Preston 1999).

Gradivo za obravnavo pogledov govorcev na jezik je mogoče zbirati z različnimi metodami: z navajanjem izpraševancev, naj govorijo o temah, ki so v zvezi z jezikom (prim. Garner/Rubin 1986; Nedzielski/Preston 1999), z vprašalnikom (prim. Giles/Coupland/Wiemann 1992) ali z opazovanjem izprašancev v naravnih situacijah ob spontani konverzaciji (t. i. opazovanje z udeležbo, ang. *participant observation*). Pri raziskovanju jezikovne prakse Srbov v Beli krajini smo večinoma uporabljali kombinacijo prve in tretje od omenjenih metod, kar je značilno za metodologijo sodobne antropološke lingvistike (prim. tudi Heath 1983; Hill/Hill 1986; Kay 1987; Rumsey 1992 itd.). Pogovor z informatorji se spodbuja z vprašanji, ki se nanašajo neposredno na jezik (pri tem sem izhajala iz tega, da taka tematika redkeje povzroča negativne reakcije kot nekatere druge teme), vendar je bila večina podatkov, ki so uporabljeni za analizo jezikovne ideologije, pridobljena s pogovorom o najrazličnejših temah. Poti teh pogovorov so najpogosteje usmerjali informatorji sami, zato lahko rečemo, da gre v večji meri za narativne kot pa za dialoške oblike diskurza. Kot navaja Tsitsipis (1998: 145),

»so pripovedi (narativi) ustrezne oblike diskurza za odkrivanje jezikovne ideologije, ker je razmerja med delom in celoto ali med vzrokom in posledico – ki so praviloma indeksnega značaja – mogoče izslediti na metonimični osi pripovedi.« (Prim. tudi Ginzburg 1992: 103)

Ochsova in Cappsova (1996: 19) poudarjata, da

»pripoved omogoča pripovedovalcu, da vzpostavi red in vezi med sicer nepovezanimi dogodki in da ustvari kontinuiteto med preteklostjo, sedanostjo in zamišljenimi svetovi. Pripoved tudi omogoča povezavo 'jaza' in družbe in je pomembno sredstvo socializacije čustev, stališč in identitet, razvoja medosebnih razmerij ter oblikovanja pripadnosti skupnosti.«

Raziskovanje jezika s stališča jezikovne ideologije v okviru antropološke lingvistike je izrazito usmerjeno v diskurz in rabo jezika ter v bistvu temelji na metajeziku, saj »metajezik izraža /.../ metapragmatično zavest, ki je temeljna sila, ki omogoča jezikovni rabi ustvarjanje pomena« (Verschueren 2004: 53). Verschueren (nav. d., 57) dalje navaja, da »ima metapragmatična zavest /.../ osrednjo vlogo /.../ v vseh oblikah jezikovne rabe«. Omenjeni avtor vidi po drugi strani rabo jezika kot »spreminjajočo se in prilagodljivo izbiro, tako v ustvarjanju diskurza kot v njegovi interpretaciji, znotraj vrste spremenljivih možnosti v interaktivnem naporu za ustvarjanje pomena« (prim. tudi Verschueren 1999).

Mehanizme in pomen izbire med različnimi lingvističnimi sredstvi je najlažje prepoznati, ko gre za jezikovno prakso večjezičnih skupnosti. Kot poudarja Tsitsipis (1998: 4),

»pripovedi, v katerih se prepletajo različni glasovi, navajajo tuje izjave v obliki premege ali posrednega govora in prihaja do preklapljanja kodov kažejo, da dvojezični govorci jezikovna sredstva simbolično in indeksno obremenjujejo z nalogo izpostavljanja subtilnih družbenih in zgodovinskih sprememb.«

Vzorci rabe jezika Srbov v Beli krajini, ki smo jih opisali v tretjem poglavju, prav tako temeljijo na izbiri med različnimi jezikovnimi sredstvi. V tem poglavju se bomo ukvarjali z ideološko motivacijo teh izbir.

Metapragmatična narava diskurza je praktično najpomembnejši vir za »branje« jezikovnih ideologij: »ideologijo je mogoče na različne načine odkriti v sami jezikovni rabi in v eksplicitnih izjavah o jeziku – torej v metapragmatičnem diskurzu in tudi v organizaciji jezikovne rabe prek implicitne metapragmatike« (Woolard 1998: 9; prim. tudi podpoglavji »Metapragmatična zavest« in »Ideološka jedra« v četrtem poglavju).

Rabo jezika, »podobno kot druge oblike družbenega vedenja, interpretirajo vključeni akterji (oz. govorci)« (Verschueren 2004: 65). Tsitsipis (1998: 140, ležeče v izvorniku) poudarja, da

»so sklicevanja na jezik in njegovo rabo razpršena v vseh delih pogovora in dobivajo smisel kot deli koherentnega ideološkega diskurza samo, če se povezujejo z drugimi izjavami in stališči. Tu zaznavamo obliko *metapragmatične zavesti* govorcev. Določene družbene in kulturne okoliščine se doživljajo kot indeksno povezane s posameznimi jezikovnimi variantami.«

Lucy (1993: 11) pa navaja, da

»je govor prežet z refleksivnim delovanjem, ker govorniki sporočajo pripombe o jeziku, citirajo izjave drugih oseb, poudarjajo in opisujejo različne vidike govornega dogodka, se sklicujejo na konvencionalna imenovanja in usmerjajo poslušalca na ustrezno interpretacijo svojih izjav. Ta refleksivnost je tako prodorna in pomembna, da je mogoče reči, da je jezik po svoji naravi bistveno refleksiven.«

Diskurz, ki je zaznamovan s tako v temelju metajezikovno funkcijo jezika, se v lingvistični teoriji označuje s terminom *metapragmatični diskurz*. Po Lucyju (nav. d., 17) »je metalingvistično delovanje /.../ bistveno metapragmatično, kar pomeni, da se največji del metajezikovnega delovanja osredotoča na ustrezno *rabo* jezika.«⁹²

Metapragmatični diskurz je *eksplicitna* realizacija metajezikovne funkcije takrat, ko govorec neposredno komentira in ocenjuje določene govorne dogodke in segmente diskurza, ko nekatere od segmentov v diskurzu žanrsko določa ipd. (prim. Lucy 1993: 17; Stross 1974; Urban 1984). Metapragmatična aktivnost je lahko tudi *implicitna*, »kadar se govorniki posvečajo konceptualizaciji pragmatičnih oblik, tj. signalizirajo, kako je treba te oblike ustrezno razumeti« (Lucy, prav tam). V tem primeru govorimo o metapragmatičnih funkcijah (prim. Lucy, prav tam; Silverstein 1993) oziroma o implicitni metapragmatiki.

EKSPPLICITNA METAPRAGMATIKA

V eksplicitnem diskurzu o jeziku informatorji komentirajo svojo jezikovno prakso ali jezikovno prakso drugih članov skupnosti. Poleg posplošenih značilnosti jezika, ki so v neposredni povezavi z osnovnimi ideološkimi jedri v diskurzu Srbov v Beli krajini, o katerih smo govorili v šestem poglavju, informatorji opažajo in ocenjujejo tudi posameznosti, ki se nanašajo na izgovarjavo, besedišče ipd. Gradivo, ki nam je na voljo, nas napeljuje na sklep, da je izpostavljanje teh opažanj najpogosteje v funkciji *razlikovanja*, in sicer znotraj etnolingvistične skupnosti ali pa v razmerju do govorcev drugih idiomov. Posebno »motivacijo« za metapragmatične komentarje predstavlja odnos med informatorji in raziskovalci, o čemer bomo govorili v devetem poglavju.

⁹² Omenjeni avtor (nav. d.) navaja še eno metalingvistično funkcijo jezika – ta se nanaša na del metajezika, ki se navezuje na semantiko, in jo imenuje metasemantika.

Izgovor

Pripadniki etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini opažajo in poudarjajo razlike v določenih fonetičnih lastnostih pri govorcih v okviru same skupnosti; tu gre predvsem za razliko med Bojanci in drugimi tremi vasmi (Miliči, Marindolom in Paunoviči).

[7.1] *Bojančani, oni jako govore ijekavski, recimo u Marindolu se reče nemam, a ovde Bojančani kažu nijemam. Kao da su Crnogorci, el kako. Taj j upotrebljavaju.*

Razlik v izgovorjavi praslovanskega glasu *jat* (ě) na majhnem prostoru štirih pravoslavnih vasi v Beli krajini niso zabeležili etnografi, ki so se v svojih obravnavah dotaknili tudi jezikovnih vprašanj.⁹³ Poudarjanje te razlike s strani samih govorcev priča, da je notranja diferenciacija skupnosti, o kateri je bilo govora v prvem in šestem poglavju, za njene pripadnike zelo pomembna in jo poudarjajo tudi na jezikovni ravni. To je zelo dobro razvidno iz naslednjega segmenta diskurza informatorja iz Miličev, ki govori o Bojančanih:

[7.2] *Ljudi su malo drugačiji. Svi smo mi Srbi, pravoslavci, ali nismo mi, ovaj, iz jednih krajeva istorijski. To je drugi govor tamo ... Prvo i prvo, oni su bili svi članovi Saveza komunista. Oni danas ... nit su vamo nit su tamo. Niti poštuju niti katoličku vjeru niti pravoslavnu. Oni ništa ne poštuju. Izgubljena djeca.*

Razliko med obema skupinama vasi informator pojasnjuje z različnim poreklom njihovih prebivalcev in jo hkrati povezuje s stališči iz novejšje preteklosti, kot je pripadnost komunističnemu gibanju v času druge svetovne vojne in po njej, pa tudi z razliko v jeziku. Poudarjanje teh razlik spremlja negativna kategorizacija Bojančanov v odnosu do spoštovanja tradicije. Jezikovna diferenciacija na subjektivni, perceptivni ravni se torej tu pojavi kot eden od elementov v ideološkem nizu, s katerim pripadniki enega dela skupnosti argumentirajo svoja stališča do njenega drugega dela.⁹⁴ Poglejmo tudi naslednji segment:

⁹³ Dražumerič in Terseglav (1987: 211) navajata, da se »marindolska govorica nekoliko razlikuje od bojanske, kar ni samo nasledek procesa dialektalne členitve, temveč bolj dejstva, da so Bojančani upravno vedno sodili pod Kranjsko oz. Slovenijo, Marindolci pa so bili vse do konca druge svetovne vojne pod Hrvaško. Tako je bil učni – šolski jezik v obeh vaseh dolgo časa različen«.

⁹⁴ Tukaj bi si veljalo zastaviti vprašanje, ali sploh lahko govorimo o etnolingvistični

[7.3 DKH] *U Milićima mi više govorimo bolj ovako malo, ne da se hvalim, nego smo malo bolji izrazima. A oni su dolje nako duboko pravo kao i u Žumberku zaostali.*

Metapragmatični diskurz je lahko tudi v funkciji izražanja podobnosti in povezovanja:

[7.4 DKH] *Drugač pa govor žumberački, ali pa bojanski, marindolski, kot da smo brača i sestre. Isti govor isti običaji, recimo, bil sem z enim v bolnici, pa smo se tak menli, zelo fajn možakar. Pa smo prišli do tega, da smo imeli iste, iste običaje.*

Besedišče

V kakšni meri se govorci nekega jezika zavedajo njegove strukture in sistema pravil, ki jih tudi sami uporabljajo v jezikovni praksi? V jezikoslovju obstaja že dolga tradicija, v kateri se poudarja, da se govorci ne zavedajo teh procesov (Saussure 1997 [prva izdaja 1916]; Jakobson 1980). Boas je prav po tem ločil jezik od drugih družbenih fenomenov (1966: 63). Sapir (1949: 547–555) je menil, da se govorci jezika zavedajo določenih funkcij posameznih jezikovnih oblik, veliko težje pa prepoznavajo funkcije in oblike znotraj celotnega jezikovnega sistema (prim. Lucy 1993: 24). Sorazmerno zgodaj se je v jezikoslovju oblikovalo stališče, da so besede oziroma leksični elementi del jezika, ki je najbolj dostopen zavesti »navadnih« govorcev: Sapir (nav. d.) poudarja, da se govorci osredotočajo predvsem na besede, veliko težje pa na odnose med besedami in njihovo mesto v jezikovnem sistemu. Whorf (1979) poudarja tudi navado govorcev, da se osredotočajo na posamezne lekseme, ne pa na slovnične vzorce (prim. Lucy 1992). Tudi Silverstein (1981) navaja, da so

»referenčne, razčlenjene in relativno pričakovane oblike govorcem najlaže opazne, zato tudi najpogosteje izražajo mnenje o njih. Med

skupnosti Srbov v Beli krajini kot celoti, če upoštevamo stopnjo različnosti med obema skupinama vasi. Kljub vsemu se zdi, da je podobnost, ki povezuje obe skupini in ju hkrati ločuje od okoliškega prebivalstva, dovolj velika, da lahko govorimo o enotni etnolingvistični skupnosti. Ob tem je vendarle potrebno upoštevati njeno notranjo diferenciacijo, različnost jezikovnih ideologij ter različnost vrednot, kar pa so lastnosti, ki so značilne za skupnosti, v katerih prihaja do zamenjave jezika. Pristop, ki bi to skupnost obravnaval kot homogeno, vse njene člane pa imel za podobne, neizogibno pelje k esencializmu (prim. Bucholtz 2003: 400).

jezikovnimi oblikami, ki zadovoljujejo našeta merila, so leksikalni elementi, ki imajo jasno referenčno vrednost; večina ljudskih teorij o jeziku se nanaša prav na te oblike.« (Prim. Lucy 1993: 26)

Med metajezikovnimi komentarji, ki se nanašajo na posamezne vidike jezikovne rabe pri Srbih v Beli krajini, prevladujejo tisti, ki se nanašajo na posamezne lekseme. Podobno kot pri komentarjih o posebnostih v izgovorjavi tudi s temi komentarji najpogosteje poudarjajo jezikovne razlike⁹⁵ med obema skupinama pravoslavnih vasi v Beli krajini:

[7.5] *Ja znam kao dijete fijoka u astalu – to smo zvali **mižnjak**. Na slovenskom bi bilo to **miznik**, a kod nas se to zvalo **mižnjak**.*

[7.6] *I ujutru je **polaznik**, ovde kažu polaznik u Bojancima, a u Milićima i Marindolu **božični gost**.*

[7.7] *Ja sam pa iz Marindola, da. Mi smo pa tam drugače govorili. Da. Ja sad govorim ... za **miza**, mi smo rekli tam **stolca**. Pa rečem **miza**.*

Namen metajezikovnih komentarjev, v katerih avtor diskurza sam opozarja na konkretne lekseme, je lahko tudi poudarjanje podobnosti:

[7.8] *U Žumberku oni ne govore hrvatski, nego baš isto ko i mi. Kod nas se kaže isto **trgadba**, i tu vidim na Obošću, to je na vrhu gore ... Al pa, recimo, buretu kažu **lajt** – ko i kod nas. Puno, puno takih riječi koje su iste. Ja znam moj pokojni brat, on je u partizanima pa je ranjen bio kod Ljubljane, i onda su ga vozili, vozili onim kolima, jedanput, veli, mi dođemo, mrak, jedanput ja čujem ženu jednu, u mraku veli: Marta, jesi li zatvorila kokoši? On veli prekrsti se, Bože pomози, sam ja ... To je bio u Žumberku. Tako da oni puno tih riječi imaju ko i mi. Samo, eto, papa im je poglavar, i prešli su nekako ...*

[7.9] *Inače i ova sela uza Kupu, tamo ne govore slovenski, nego upola. Na primer, Preločani će reći **hiljadu**, neće ni **tisuću** ni **tisoč**, nego **hiljadu**.*

⁹⁵ Že Whorf (1979 [1956]) poudarja, da je govorcem nekega jezika zelo težko prepoznati določene pojave v jeziku, če jih ne morejo primerjati z alternativnimi pojavi oziroma če nimajo drugega idioma, ki bi mu zoperstavili materni idiom. Zato se večina metalingvističnih komentarjev pri Srbih v Beli krajini omejuje na poudarjanje razlik oziroma podobnosti med njihovim idiomom in drugimi, ki jih govorijo ali z njimi pridejo v stik. Tudi implicitno metapragmatični mehanizmi, o katerih bomo govorili pozneje, delujejo po načelu zoperstavljanja idiomov.

Znam da ima ljudi starijih koji ako bi došao neko iz Štajerske, ne bi ga razumeli.

Kar se tiče metapragmatičnih »signalov«, ki jih govorci oddajajo v procesu rabe jezika, gre predvsem za metapragmatične komentarje, ki se nanašajo na lekseme, ki zaznamujejo pojme vsakdanjega življenja v preteklosti, hkrati pa niso značilni za današnje vsakdanje življenje:

[7.10] *Onda kad su ga ... išli u sprovodu, ona nije htela bugariti, to se zvalo bugarenje.*

[7.11] *Da, ima taki neki, odar se reče. To sad daje pogrebni zavod, dotera sve i ...*

[7.12] *Veža ... to kuhinja se zvalo veža.*

[7.13] *Da, da, u Milićima bio, to smo rekli paroš, popov stan, jedna kuća, i onda posle rata se to srušilo.*

Omenjena funkcija metapragmatičnih komentarjev je ekvivalentna funkciji leksikalnih parov, ki jo Tsitsipis opaža v diskurzu govorcev idioma arvanitika v Grčiji – pojavljajo se v diskurzu govorcev, »ki so bili priča drastičnim družbenim in jezikovnim spremembam, do katerih je prišlo v njihovem svetu. Pripovedovalci uporabljajo leksikalne pare predvsem takrat, ko želijo poudariti nasprotje med preteklimi in sedanjimi izkušnjami in življenjskimi okoliščinami.« (Tsitsipis 1998: 75)⁹⁶

IMPLICITNA METAPRAGMATIKA

Poskusi, da se pomeni, ki so značilni za družbene vloge in identiteto govorcev in jih omogoča metapragmatična zavest, izrazijo v jezikovni rabi, so veliko pogostejše implicitni kot eksplicitni, izražajo pa se s »subtilnimi signali, ki usmerjajo pozornost poslušalcev na jezikovne izbire, s katerimi se izvaja kategorizacija« (Vershueren 2004: 68). Tipičen primer za to je alternacija kodov,

⁹⁶ O diskurzivnem mehanizmu ustvarjanja parov pri Srbih v Beli krajini gl. podpoglavje »Ustvarjanje parov« v tem poglavju; za ideološke funkcije podobne tej, ki jo navaja Tsitsipis, prim. tudi poglavje »Besedilno izposojanje«, prav tako v tem poglavju).

»ki je simbolična strategija družbenih skupin, v katerih je članstvo v skupini nujen pogoj, ki govorniku omogoča uporabo določenega koda; podobno tudi preklapljanje v drugi kod, za katerega govorec domneva, da je sogovorniku bolj znan, predstavlja proces kategorizacije drugega (tj. izključuje članstvo v skupini)« (nav. d.; prim. tudi Hinnenkamp 1991; Gumperz 1982; Auer 1998; Tsitsipis 2003: 543, f. 3).

Alternacija kodov in jezikovna ideologija

Mehanizmi, ki jih opažamo v jezikovni praksi Srbov v Beli krajini in o katerih smo govorili v tretjem poglavju, so po svoji naravi implicitno metapragmatični – to se nanaša predvsem na *preklapljanje kodov*, saj govorniki pogosto namenoma izbirajo med kodi, ki so jim na voljo, ter dajejo na ta način svoji izbiri ideološko pomembne pomene. Tudi druge lastnosti jezikovne prakse, ki so značilne za skupnosti v procesu zamenjave jezika, so pomembne za jezikovno ideologijo. Dokaz za to najdemo v dejstvu, da govorniki sami pogosto opozarjajo nanje, ko metapragmatično opredeljujejo svoj govor ali neki vidik govora.

V sociolingvistiki obstajajo različni pogledi na odnos med preklapljanjem kodov in kompetencami dvojezičnih govornikov – pripadnikov manjšinskih skupnosti: Poplackova (1980) in Sankoff (Sankoff/Poplack 1981: 10–11) denimo menita, da se preklapljanje pojavi samo pri govornicah z uravnovešeno dvojezičnostjo, torej pri tistih, ki imajo enako visoko jezikovno kompetenco v obeh jezikih:

»Preklapljanje kodov ni posledica nepopolne kompetence v enem izmed jezikov: do preklapljanja namreč prihaja zahvaljujoč obvladovanju pravil obeh kodov ter razlik in podobnosti med njima.«

Raziskave drugih avtorjev, kot so na primer Bentahila in Davies (1993); Myers-Scottonova (1993); Savičeva (1996), dokazujejo, da se preklapljanje kodov pojavlja pri govornicah – pripadnicah manjšin z različno stopnjo kompetence v jezikih, ki jih uporabljajo.

Vzorci preklapljanja kodov v diskurzu Srbov v Beli krajini napečujejo k sklepu, da sta preklapljanje kodov in njihovo mešanje lahko posledica nepopolne kompetence v enem od idiomov (predvsem pri pripadnicah srednje in najmlajše generacije, o čemer smo govorili v tretjem poglavju), pa tudi sredstvo za realizacijo neke ideološko pomembne funkcije. V drugem primeru preklapljanje kodov temelji na metapragmatični zavesti govornikov in je lastnost tistih praviloma starejših pripa-

dnikov skupnosti, ki so uravnovešeni dvojezični govorniki (ang. *balanced speakers*). Kot poudarja Poplackova (1980: 583), so uravnovešeni dvojezični govorniki tisti govorniki, ki »lahko izbirajo med umeščanjem /.../ izjave v vzorce diskurza v drugem jeziku in ohranjanjem njene originalne oblike«.

Oglejmo si tri diskurzivne postopke, v katerih je izbira jezikovnih sredstev, ki pripadajo različnim kodom – srbskemu in slovenskemu –, ideološko motivirana. To so leksikalna izposoja, ustvarjanje parov (ang. *coupling*) in alternacija kodov ob navajanju premege govora. Z zadnjim od navedenih postopkov, s premim govorom, se bomo podrobneje ukvarjali v naslednjem poglavju, saj je z več vidikov pomemben za jezikovno ideologijo.

Besedilno izposojanje

Kot smo poskušali pokazati v prejšnjem poglavju, se slovenski idiom v etnolingvistični skupnosti Srbov v Beli krajini na ideološki ravni povezuje z napredkom in modernizacijo, ki sta nastopila po drugi svetovni vojni. Zaradi tega obstaja v diskurzu pripadnikov te skupnosti, tudi ko govorijo v srbsščini, veliko leksemov, ki so prevzeti iz slovenščine, predvsem tistih, ki označujejo predmete in pojave, značilne za obdobje po velikih ekonomskih in družbenih spremembah v tej lokalni skupnosti, ki pa večinoma niso obstajali v času, ko je imel srbski idiom visoko etnolingvistično vitalnost. Primere preklapljanja kodov, kjer se v diskurzu v srbskem jeziku pojavlja novejša slovenska besedje, smo prikazali v tretjem poglavju (podpoglavje »Besedišče novejšega datuma«).

Ustrezno besedišče v srbsščini Srbom v Beli krajini ni nedostopno: ker imajo možnost spremljati srbske televizijske programe, bi bil leksikalni inventar v njihovem idiomu lahko razširjen z besedjem modernega srbskega jezika, ki take pojme zaznamuje. Ker pa so v njihovi jezikovni ideologiji fenomenih moderne družbe povezani izključno s slovenskim jezikom in ker se je komunikacija, ki se navezuje na pojave, ki jih ta družba prinaša, vedno udejanjala v slovenščini in v slovenskem kontekstu, bi bilo prevzemanje ekvivalentov iz sodobne srbsščine za novejša besedišča nemotivirano, nenaravno in ne nezadnje tudi nepotrebno.

Pri posameznih pripadnikih etnolingvistične skupnosti, predvsem pri starejših moških, ki imajo v srbskem idiomu visoko kompetenco in so hkrati tudi avtorji avtoritativnega in nostalgičnega diskurza (o čemer smo govorili v šestem poglavju), kljub vsemu obstaja zavest o »neustreznosti« rabe slovenskega besedišča v okviru srbskega diskurza, predvsem v komunikaciji s sogovornikom, ki mu je srbski jezik materni (temu se bomo podrobneje posvetili v devetem poglavju). Obstoj take

zavesti je v diskurzu signaliziran s pavzami oziroma z zastojem in z metapragmatičnimi komentarji:

[7.14] *Meni dođe svako, svako k meni dođe, eto, ja sam juče imao dva ... [pavza] dva, dva, dva študenta iz Maribora, to oni zovu skauti.*

[7.15] *A čuješ, đe se to upoznavalo, prije nije bilo tih zabav ko sad, tih veselice, kak velimo, nego to se obično zagledalo u crkvi, pred crkvom, u kolu.*

V prvem primeru je informator naredil pavzo, preden je izgovoril leksem *študenti*, za drugi leksem, ki je prav tako prevzet iz slovenščine, *skauti*, pa je poudaril, da ga uporabljajo Slovenci, s čimer je eksplicitno izrazil opozicijo *mi : oni*. V drugem primeru je prisotna časovna opozicija *nekoč : zdaj*, kjer je za obdobje »zdaj« značilna raba slovenskega besedja (zanimivo je, da sta tu leksema *zabava* in *veselica* uporabljena s slovensko končnico). Tudi tu je kot signal metapragmatične zavesti uporabljen metapragmatični komentar (*kak velimo*).

Ustvarjanje parov

Ustvarjanje parov (ang. *coupling*) je tip preklapljanja kodov »na ravni besede, zveze ali stavka, ki vsebuje ponovitev jezikovnega elementa v jeziku, različnem od jezika, v katerem je ta element najprej uporabljen« (Tsitsipis 1998: 74). Gumperz (1982: 78–79) ta pojav imenuje reiteracija (ang. *reiteration*). Ko govori o tovrstnih parih v grščini in v idiomu arvanítika v diskurzu pripadnikov etnolingvistične skupnosti Arvanitov v Grčiji, Tsitsipis (nav. d.) navaja, da nimajo nikakršne referencialne funkcije in se ne uporabljajo za določanje vsebine sporočila; v njihovem diskurzu se segment v grščini nahaja pred leksemom, zvezo ali stavkom v idiomu arvanítika. Ker je v tem primeru materni jezik raziskovalca grščina, v pogovoru pripadnikov skupnosti ponavljanje, da bi se zagotovila razumljivost sporočila, ni bilo potrebno. Tsitsipis (nav. d., 75) diskurzivni mehanizem ustvarjanja parov takole pojasnjuje:

»Ponavljanje jezikovnega elementa v idiomu arvanítika se v pripovedi pojavi takrat, ko govorec želi izpostaviti informacijo, ki je zanj pomembna in jo je potrebno posredovati širši publiki, da bi se pripovedovanje zgodbe upravičilo. V tem kontekstu je pomembno izpostaviti dejstvo, da se v večini dobro oblikovanih pripovedi, povedanih z namenom, da jih poslušajo kot izraz avtoritativnega glasu avtorja, vsebina parov nanaša na ključne točke v zgodovini skupnosti, ki naj bi jih tako govorec kot poslušalci dojemali kot bistvene.«

Primeri ustvarjanja parov iz elementov v srbskem in slovenskem jeziku v diskurzu Srbov v Beli krajini kažejo nekoliko drugačno podobo, kot je ta, ki smo jo pravkar predstavili. Ustvarjanje parov ni toliko sredstvo za poudarjanje avtoritete pripovedovalca in izpostavljanje določenih trenutkov iz zgodovine skupnosti na vsebinski ravni, temveč je v veliki meri pogojeno s sogovorncem/sogovornici. Tudi v tem primeru je diskurzivni mehanizem povezan z jezikovno ideologijo govorcev in širšimi interpretativnimi okviri, v katerih so umeščeni njihovi pogledi na jezik ter njihova interpretacija lastnega položaja in identitete.

V diskurzu Srbov v Beli krajini se segmenti, ki tvorijo par, pojavljajo v različnih kombinacijah. V srbskem diskurzu se segment v srbsščini, ki se nato ponovi v slovenščini, praviloma pojavi v situacijah, ko je v pogovoru sodelovala tudi oseba, ki ne pripada etnolingvistični skupnosti in ki ji je slovenščina materni jezik (ta obrazec rabe jezika ni zabeležen v komunikaciji, v kateri so sodelovale tudi slovenske snahe, saj jih doživljajo kot članice skupnosti):

[7.16] *Vi zajedno radite? Delate skupaj?*

V večini drugih primerov se pari pojavijo takrat, ko pride v diskurzu do samopopravka: govorec najprej izgovori segment diskurza v slovenščini, potem pa to sekvenco ponovi v srbsščini:

[7.17] *Uoči Blagovjesti uzele su se **žlice i vilice ... viljuške i noževi ...***

[7.18] *Ja, tu do četvrtog razreda, posle sam išla u peti u Karlovac, tamo sam imala **strica ... ujaka, ne, a posle sam išla u Vinicu do osmog razreda.***

[7.19] *Šestindvajseto ... **dvadeset šesto godište ...***

Do samopopravkov praviloma prihaja v diskurzu tistih govorcev, katerih kompetenca je v srbskem idiomu dovolj visoka, da se lahko zavedajo vpliva dominantnega slovenskega idioma, ki ga poskušajo zmanjšati na minimum (vsaj v komunikaciji z govornikom, ki mu je srbski jezik materni).

IDEOLOŠKE FUNKCIJE PREMEGA GOVORA V DISKURZU SRBOV V BELI KRAJINI

PREMI GOVOR IN JEZIKOVNA IDEOLOGIJA

Differentia specifica človeškega jezika se v razmerju do drugih znakovnih sistemov nahaja v dejstvu, da o jeziku lahko govorimo, hkrati pa ta jezik tudi uporabljamo, torej v njegovi reflektivni naravi. Zaradi tega je neka izjava lahko predmet druge izjave, kar se udejanja z dvema oblikama jezikovne rabe: s premim govorom (lat. *oratio recta*) in odvisnim govorom (lat. *oratio obliqua*).

»Premi govor obuja spomin na originalno govorno situacijo in prenaša ali vsaj zatrjuje, da natančno prenaša besede prvotnega govorca v neposrednem diskurzu. Odvisni govor izjavo, ki jo prenaša, prilagaja govornemu dogodku v obliki poročanja v posrednem diskurzu.« (Coulmas 1986: 2)

V tem poglavju se bomo ukvarjali predvsem s premim govorom kot diskurzivno strategijo Srbov v Beli krajini ter z načini, kako se s premim govorom izraža njihova jezikovna ideologija.

Tuji govor, ki se pojavi kot del nekega diskurza, je pritegnil pozornost raziskovalcev znotraj različnih disciplin, kot so jezikoslovje, poetika, logika, filozofija jezika.⁹⁷ Zanimanje za tuji govor v okviru antropološke lingvistike, predvsem za analizo diskurza s stališča jezikovne ideologije, je v veliki meri posledica vpliva teorije M. Bahtina (1922, 1929); ta teorija je »eden najzanimivejših poskusov kombinacije jezikoslovne analize in analize knjižno-stilističnih vidikov pripovedi« (Lee 1997: 278). Medtem ko je stavek po Bahtinu »najvišja enota jezika (kot objekta jezikoslovja), je izjava metalingvistični fenomen« (Matijašević 1980: XXII). Izjave po Bahtinovem mnenju

»na noben način ne moremo razumeti kot individualni pojav v natančnem smislu. Prav tako je ne moremo razlagati s pomočjo individualno-psiholoških ali psiho-fizioloških značilnosti govorca. *Izjava je družbena /.../* Notranji svet in mišljenje človeka delujeta znotraj

⁹⁷ Recanati (2000) predstavlja analizo premege in odvisnega govora s stališča filozofije jezika.

stabiliziranega *druženega avditorija*, kjer se oblikujejo notranji dokazi, motivi, ocene idr. /.../ *Organizacijsko središče vsake izjave ni znotraj nje, temveč zunaj, v družbenem okolju posameznika.*« (Bahtin 1980: 91, 95, 104; ležeče v izvirniku)

Izhajajoč iz teh premis Bahtin oblikuje teorijo o dialoški naravi diskurza ter poudarja, da

»v okviru jezika, ki ga razumemo kot sistem v jezikoslovnem smislu /.../, ne obstajajo in ne morejo obstajati dialoška razmerja. Ta se pojavijo izključno med celimi izjavami, čeprav lahko tudi prodirajo v posamezne izjave in v besedo. Tako nastane dvoglasna beseda, tj. beseda, ki ni usmerjena le na svoj objekt, temveč tudi na tujo besedo (besedo drugega subjekta).« (Matijašević, nav. d.; prim. Бахтин 1963)

Dialoška narava diskurza je del metajezika in temelji na hkratnem obstoju več »glasov« znotraj diskurza. Smisel vsake besede v celoti je odvisen od konteksta, »različni konteksti rabe ene besede pa se pogosto med seboj zoperstavljajo /.../ Konteksti niso postavljeni tako, da se ne ozirajo drug na drugega, temveč so v nenehni interakciji in se pogosto spopadajo.« (Bahtin 1980: 89)

V študijah o dialoški naravi diskurza Bahtin posveča posebno pozornost navajanju tujih izjav (ali misli) v okviru avtorske izjave. V njegovi terminologiji gre za besedo, ki je usmerjena na tujo besedo. Tujo govornico definira kot »govor v govoru, izjavo v izjavi, obenem pa tudi kot govor o govoru, izjavo o izjavi« (Bahtin 1980: 128, ležeče v izvirniku). V tej definiciji Bahtin poudarja dve lastnosti tujega govora, ki sta bistvenega pomena za njegov stik z jezikovno ideologijo: prva je njegova metapragmatska funkcija, druga pa njegova oblika, tj. izbor jezikovnih sredstev, s katerimi govorec »signalizira«, da gre za »izjavo v izjavi«. V primeru večjezičnih skupnosti, kot je srbska v Beli krajini, zajema ta izbor tudi različne kode, njihova izbira pa je v veliki meri izraz jezikovne ideologije govornika.

Coulmas (1986: 2) definira razliko med premim in odvisnim govorom takole:

»Osnovna razlika med njima je v vidiku govornika oziroma poročevalca. V premem govoru poročevalec posoja svoj glas prvotnemu govorniku in pove (ali napiše) to, kar je le-ta povedal, na ta način pa prevzema tudi njegov vidik tak, kot je bil /.../ V odvisnem govoru pa pride v ospredje poročevalec. Ta obravnava prvotni govorni do-

godek tako, kot bi obravnaval kateri koli drug govorni dogodek – z lastnega vidika.«

Na podlagi take kategorizacije premege in odvisnega govora bi lahko skleпали, da posredovanje izjave druge osebe v obliki odvisnega govora omogoča veliko več prostora za izražanje pogledov, stališč in kodiranje jezikovne ideologije v diskurzu, saj se udejanja z zornega kota avtorja diskurza in ne prvotnega govorca. Nasproti temu je dejstvo, da je citiranje tujih besed v njihovi izvirni obliki, tj. premi govor (*oratio recta*), v narativnem diskurzu Srbov v Beli krajini veliko pogostejši diskurzivni postopek kot odvisni govor.⁹⁸ V analizi, ki sledi, bomo poskušali ugotoviti vzroke za to in pokazati, kako je mogoče z dobesednim navajanjem tujih besed izražati jezikovno ideologijo avtorja diskurza, v katerega so te besede umeščene. Najprej bomo povedali nekaj o razmerju med avtorjem diskurza, diskurzom samim ter citiranimi izjavami druge osebe, vključenimi v avtorski diskurz. Nadalje bomo obravnavali ideološko ozadje alternacije kodov ob navajanju tujega govora in formalne značilnosti diskurza, ki omogočajo inkorporacijo tuje izjave v izjavo informatorja, ter narativne funkcije teh inkorporacij. Na koncu se bomo posvetili vprašanju razmerja med premim in odvisnim govorom v diskurzu Srbov v Beli krajini na podlagi jezikovnega gradiva, ki nam je na voljo. S stališča jezikovne ideologije bomo poskušali odgovoriti tudi na vprašanje, zakaj je neposredno citiranje posameznikove izjave veliko pogostejše kot posredno navajanje tujega govora.

Premi govor in pozicija avtorja diskurza

Zaradi semantičnih razmerij med citirano izjavo in širšo izjavo, katere avtor je govorec sam in ki zajema tudi citirano izjavo (o tem gl. Lee 1997: 292), podeli citirana izjava širši (avtorski) izjavi avtoriteto, hkrati pa učinkuje objektivizacijsko in depersonalizacijsko, saj ob neposrednem citiranju izjave druge osebe

»oblika do skrajnosti poveča integriteto prvotne izjave in nam na sekundarni ravni pove, da poročevalec 'samo' posreduje to obliko in da ne interpretira vsebine posredovane izjave in da hkrati ne izraža lastnega stališča v odnosu do te vsebine« (Lucy 1993: 92; prim. Banfield 1982; Bahtin 1980).

⁹⁸ Do podobnih rezultatov so prišli tudi Cameron (1997) za diskurz v španščini ter Vincent in Perrin (1999) za diskurz v francoščini.

Na vzpostavitev distance med avtorjem diskurza in njegovo vsebino, ki jo omogoča neposredno navajanje tujega govora, opozarjata Clark in Gerrig (1990: 792):

»Ko govorniki citirajo tujo izjavo, prevzemajo odgovornost samo za predstavljanje citirane vsebine, medtem ko je prvotni avtor izjave še naprej odgovoren za njene predstavljene vidike. Neposredno citiranje torej omogoča govorniku, da se deloma ali v celoti distancira od vsebine, ki jo izgovarja.«

Deborah Tannen (1989: 101) po drugi strani poudarja, da od trenutka, ko govorec v svoj diskurz vključi premi govor, ta govor ne pripada več avtorju navedenega citata, temveč govorniku samemu. Prav na tem dejstvu temelji avtoriteta, ki jo je mogoče doseči s premim govorom: »poročevalec, ki citira tuji govor, prevzema tudi odgovornost za citirane besede: ločitev enega glasu od drugega omogoča prevzemanje odgovornosti« (prim. tudi Vincent/Perrin 1999: 300–301).

Čeprav je premi govor, kot smo že povedali, definiran kot dobesedno navajanje besed ali misli druge osebe, raziskovalci metajezikovne funkcije, ki se realizira s premim govorom, poudarjajo, da je razmerje med avtorskim diskurzom in citirano izjavo veliko bolj zapleteno in ne predstavlja zgolj posredovanja govora druge osebe: »Jezikovno gradivo, ki je predstavljeno z neposrednim citiranjem, ima svoj pomen /.../. Ta pomen znatno prispeva k oblikovanju pomena diskurza, v okviru katerega je predstavljeno citirano gradivo.« (Recanati 2000: 186–187) Poročanje avtorjevega premega govora zato ni edini namen govornika, ki ta govor posreduje. Prav v tem se kaže ideološka dimenzija premega govora kot diskurzivne oblike:

»Diskurz /.../ ima vsaj dve dimenziji. Usmerjen je k svojim referenčnim objektom in k drugemu diskurzu, tj. h govoru nekoga drugega. Premi in odvisni govor imata za svoj referenčni objekt govor drugega, hkrati pa izražata stališče poročevalca do izvirne izjave.« (Lee, 1997: 281)

Dobrzyńska (2001: 39) tudi navaja, da

»premi in odvisni govor nista samo posebni slovnični obliki transformacije stavka, kot ju opisujejo nekatere slovnice. Potrebno je vedeti, da sta premi in odvisni govor v bistvu način prevoda oziroma prenosa, ki nujno upošteva dva kognitivna vidika: zorni kot osebe, katere izjava se poroča, ter zorni kot govornika, ki je izjavo drugega vključil v svojo izjavo.«

Podoben pojav opisuje Tsitsipis (1998: 122) v diskurzivni praksi govorcev idioma arvanitika v Grčiji:

»Vzorci preklapljanja kodov so pri govorcih skoraj popolnoma predvidljivi in se prekrivajo z neposredno citiranim govorom. Pri povedovalcu tudi ne posreduje zgolj izolirane izjave, temveč ustvarja celotne dialoge /.../ Vendar to ne pomeni, da je govorec namen natančno ponoviti besede druge osebe. Tu si upamo predlagati bolj ideološko razumevanje preklapljanja kodov na ravni segmentov diskurza.«

Tannenova (1989) gre v tej argumentaciji še korak naprej in poudarja, da gre pri poročanju tujega govora (ang. *reported speech*) za nepravilno rabo termina, saj »ta govor v bistvu ni 'posredovan/citiran', temveč gre za spontano in kreativno ustvarjen diskurz, ki ga njegov avtor oblikuje v trenutku govorjenja«. Zato uvaja termin *konstruirani dialog* (ang. *constructed dialogue*). Iz istega razloga Duboiseva (1989) zaznamuje premi govor, za katerega se domneva, da ni ekvivalenten originalnemu govoru dogodku,⁹⁹ kot *lažni citat* (ang. *pseudoquotation*).

Preklapljanje kodov pri navajanju premega govora

Premi govor je »strateška točka, ki nam omogoča, da opazujemo, kako družbeni subjekti z jezikovno rabo izražajo svoje videnje družbenih razmerij« (Álvarez-Cáccamo 1996: 34). Pri tem ima, ko gre za večjezične skupnosti, izbira kodov zelo pomembno vlogo:

»S tem ko pripisuje različne kode osebam, katerih besede citira v svoji izjavi, govorec selektivno uporablja lastno sociolingvistično znanje, da bi ustvaril mogoči svet, v katerem se osebe diskurzivno vedejo tako, kot se v resničnosti, torej v mejah predpostavljene avtentičnosti /.../ Na ravni jezikovne prakse take diskurzivne strategije nedvomno odražajo ideološke konstrukte, s katerimi člani jezikovne skupnosti povezujejo jezikovno vedenje z družbeno-diskurzivnimi razmerji solidarnosti, distance, dominacije ali odpora.« (nav. d.; prim. tudi Polanyi 1982)

V pogovorih z menoj, ki so najpogosteje potekali v srbščini, so Srbi

⁹⁹ Več o odnosu med izvornim govornim dogodkom in posredovanjem tujega govora gl. pri: Bamgbose 1986; Bauman 1986; Besiner 1993; Dubois 1989; Ducrot 1984; Gal 1979; Haberland 1986; Johnstone 1989.

v Beli krajini pogosto prehajali na drugi, tj. slovenski idiom, ko so citirali izjavo neke druge osebe. S komunikacijskega stališča alternacija kodov ni nujna, zato je njena funkcija praviloma ideološka in se uporablja za vzpostavljanje distance in poudarjanje razlike med dvema skupinama, ki sta ideološko doživljani kot *mi* in *oni*. Preklapljanje kodov je diskurzivna strategija, ki jo govorci uporabljajo bodisi da bi poudarili kulturološke in verske razlike bodisi da bi izpostavili distanco na časovni ravni med različnimi generacijami znotraj skupnosti.

[8.1]

[8.1.1] *A jednom jedan umro tu, žena mu Slovenka,*

[8.1.2] **jao meni,**

[8.1.3] *treba vodu,*

[8.1.4] **reko**, <osebno ime v zvalniku>, **imam ja ... imam ja svete vode.**

[8.1.5] **Kaj, mate?**

[8.1.6] *To ko da sam joj dao Boga kad sam donio svetu vodu.*¹⁰⁰

V segmentu 8.1 informator navaja dialog, ki ga je imel z osebo, katere materni jezik je slovenščina. Ta segment predstavlja relativno zaključeno narativno obliko, kjer je navedeni dialog »okvirjen« z izjavami informatorja – z uvodno izjavo (8.1.1), s katero se dialog, ki sledi, umesti v kontekst, ter zaključno izjavo (8.1.6), ki na neki način predstavlja ponto pripovedi, ki jo diskurzivni segment izraža. Izjava 8.1.3 prav tako ni del dialoga in pripada »samo« informatorju, hkrati pa prekine dialog kot neke vrste metapragmatična informacija, ki dopolnjuje in pojasnjuje vsebino citiranih izjav, ki v dialogu pripadajo njegovi sogovornici. Njene izjave so citirane v slovenskem idiomu (v izjavi 8.1.2 zaradi sorodnosti jezikov tega ni mogoče zagotovo trditi, medtem ko je pri izjavi 8.1.5 jasno, da je citirana v slovenskem jeziku).

Naslednji segment diskurza (8.2) je bolj zapleten in vsebuje več neposredno podanih izjav, njihovi izvirni avtorji pa so različne osebe. Namen pripovedovalca, da bi poudaril razliko med pogledi starejših pravoslavni prebivalcev Bele krajine, kot je sam, in pogledi njihovih katoliških snah, je razviden že iz prve izjave (8.2.1), ki je delno ponovljena na sredi pripovedi (8.2.16). Sledi opis dogajanj, ki naj bi to potrdila, razdeljen pa je na dva dela, pri tem predstavlja izjava 8.2.16 prehod med njima. Z izjavo 8.2.2 se opisani dogodek prostorsko in časovno umesti v kontekst. Sledi opis *pričesta* (obhajila), kjer so poudarjene razlike med

¹⁰⁰ S krepkimi črkami je predstavljen premi govor, ki ga navaja informator, s krepkimi in podčrtanimi črkami pa metapragmatični markerji, ki opozarjajo na to, da govorec prehaja na premi (ali odvisni) govor (praviloma gre za verba dicendi).

pravoslavnim in katoliškimi ritualom (8.2.4–8.2.15), hkrati pa opis omogoča motiviranost drugega dela pripovedi, kjer se odvija dialog med dvema Slovenkama in avtorjem pripovedi (8.2.17–8.2.23). Večplastnost »glasov«, navzočih v tej pripovedi, se poveča s tekstualizacijo realnega konteksta – v katerem ta pripoved nastaja kot del komunikacije med informatorjem in raziskovalcem –, ki se sproži z naratorjevim vprašanjem sogovornicu v izjavi 8.2.3 (o takih odstopanjih od glavnega toka diskurza bomo podrobneje govorili v naslednjem poglavju, kjer se bomo ukvarjali z razmerjem med sogovornici in njihovimi ideologijami v procesu ustvarjanja diskurza).

[8.2]

[8.2.1] *Al eto njima, njima ne odgovara ta naša vjera*

[8.2.2] *Evo sad je jedna žena se pričestila na Petrovo, Bosanka,*

[8.2.3] *i ti znaš kako naš pop ispoveda, kako ispoved?*

[8.2.4] *To nema tamo potajno, oni imaju neki kao ormar, onda tu, pop je unutra a ti izvan stojiš, i ti njemu šapčeš onda sve svoje grehe njemu kazuješ, a kod nas to pred oltarom radi,*

[8.2.5] ***jesi li grešna, imaš li neki veliki, veliki greh,***

[8.2.6] *zapravo ja znam ono što mene pita.*

[8.2.7] ***Pa veliki greh nemam, a grešim, grešimo svi.***

[8.2.8] ***I onda on kaže, Bog će ti oprostiti,***

[8.2.9] *onda onaj epitrahilj, što je ono nosi pred sobom,*

[8.2.10] *znaš ono usko, da, epitrahilj,*

[8.2.11] *ona se prigne,*

[8.2.12] *znaš,*

[8.2.13] *on s tim epitrahiljom gore,*

[8.2.14] *znaš, i ne znam ja,*

[8.2.15] *nešto izmoli,*

[8.2.16] *a to njima, baš ovoj našoj snaji iz Milića, bratovoj snaji –*

[8.2.17] ***ijaoj, veli, kaj sam se ja smejala.***

[8.2.18] ***Pa kaj, kak?***

[8.2.19] ***Jo, pod kiklju je metno.***

[8.2.20] ***A nije, velim, pod kiklju – pod mantiju,***

[8.2.21] ***ona pravi kiklju – nije pod kiklju nego pod epitrahilj.***

[8.2.22] ***A nemoj se smijati, pa taki je običaj, zato se zove, naše je, reko, nepromenjeno, to je i kod vas bilo tako, kod katolika prije da se pričešćivalo sa vinom i sa hlebom.***

[8.2.23] ***Zato se, reko, naša vjera zove ortodoks – nepromenjeno, kako je bilo u početku, tako je još i danas.***

Citirani dialog med duhovnikom in osebo, ki v tem obredu sodeluje (8.2.5–8), je pravzaprav zamišljen in konstruiran, kar potrjuje tudi komentar pripovedovalca, s katerim se dialog prekine (8.2.6). To pa je še en dokaz, da dobesedno navajanje tujih besed ni edini in tudi ne primarni komunikacijski cilj premega govora pri pripovedovanju. Premi govor se ponovno pojavi v drugem delu pripovedi, najprej kot dialog med dvema Slovenkama in z vključitvijo samega pripovedovalca, ki se na ta dialog odzove. Pri navajanju besed Slovenk pripovedovalec preide v slovenski idiom. Pripovedovalec v repliki leksem, ki je bil povod za njegovo reakcijo (*kiklja*), ponovi, ne da bi ga zamenjal z ustreznim v srbskem idiomu.

[8.3]

[8.3.1] *Samo su dvije Slovenke sahranjene tu. Pokojna strina <osebno ime>, ona je bila tu iz Tribuča, i sad prošle godine je umrla jedna žena, isto iz Tribuča, pedeset godina je imala, bolovala od raka. Inače nije tu niko još sahranjen ... E, ima još jedna što je bila iz Trebnjega, ta je tu bila udana za jednoga, živili su u Kranju, tu su i kuću napravili, sad su pod stare dane živili tu, i ona je isto umrla u bolnici, sad tu je urna. To su nji tri, da, više nije niko. A i naše će se valjda ... ne znam.*

[8.3.2] *Baš ova moja, od ove dece mati, <osebno ime v imenovalniku>,*

[8.3.3] ***ja bum šla, veli, na Otovac.***

[8.3.4] *U to selo će je ona rođena.*

[8.3.5] ***Pa si mislim, eto, ne valja ti to.***

[8.3.6] ***Ne valja, tamo će ti je kuća, će ti je ...***

V tem segmentu diskurza ima citat snahe, ki je v slovenskem idiomu, prav tako funkcijo poudarjanja razlik, avtorjeva replika pa ni del dialoga s snaho, saj ne gre za izgovorjene besede, na kar opozarja glagol mišljenja, ki stoji pred avtorjevim navajanjem lastnih besed (oziroma misli). V fragmentih 8.3.5–6 gre za način samocitiranja (ang. *self quotation*), česar vloga je »neke vrste distanciranje od lastnih besed, ki se doseže tako, da se govorec predstavi kot eden od akterjev govornega dogodka« (Macaulay 1987: 22).¹⁰¹

Naslednji segment diskurza (8.4) vsebuje dialog med pripovedovalcem, ki je pripadnik najstarejše generacije, in njegovo vnukinjo. Uvodna izjava (8.4.1) ponovno izrazi avtorjevo stališče, ki se ponazori in potrdi z uvedbo premega govora. Naslednja izjava (8.4.2) konkretizira

¹⁰¹ Več o ideoloških funkcijah samocitiranja gl. pri Maynard 1996.

situacijo, v katero je citirani dialog umeščen časovno, komentar, s katerim je prekinjena prva replika (8.4.4), pa prostorsko in situacijsko:

[8.4]

[8.4.1] *Samo sad mladi svijet više nema tih običaja,*

[8.4.2] *za Božić recimo, pa sad baš kad je bila Cvetna nedelja,*

[8.4.3] **velim ja, reko, djeco kući,**

[8.4.4] *tu se igrali kod nas,*

[8.4.5] **kući i naberite cvijeće, metnite ga u vodu, stavite jaje unutra, i to cvijeće mora biti vani, ne pod krovom, i sutra je Cvetna nedelja, i da se umijete u tom cvijeću.**

[8.4.6] **A veli** <osebno ime v imenovalniku>,

[8.4.7] *ide u prvi razred,*

[8.4.8] **Deda, mi ćemo doći ...**

[8.4.9] **mi bomo k vam prišli, da se bomo umili.**

Zadnji trije primeri (8.2, 8.3 in 8.4) so neposredno povezani s procesom zamenjave jezika, v katerem se nahaja etnolingvistična skupnost Srbov v Beli krajini. Zoperstavljanje idiomov, kulture in religije kot tudi načina življenja in sistema vrednot poteka v okviru družine v drugi in tretji generaciji. Dejstvo, da želi govorec v primeru 8.4 to nasprotje poudariti z zoperstavljanjem kodov, potrjuje tudi njegova avtokorekcija – citirano izjavo svoje vnukinje je začel v srbsčini, potem pa se je popravlil in jo ponovil v slovenščini.

Pripisovanje kodov sodelujočim v komunikaciji ob navajanju premege govora, »kjer informatorji pripisujejo družbeni pomen izbiri med različnimi kodi, ta izbira pa ustreza stereotipnim pogledom na vzorce jezikovne rabe«, Álvarez-Cáccamo (1996: 36) imenuje *kongruentno* ali *izomorfno* in poudarja, da »strategije posredovanja tujega govora, čeprav so predvidljive, vsebujejo dragocene informacije o tem, kako govorci dojemajo družbeno-indeksni potencial jezika« (nav. d.).¹⁰²

V kolikor vsebina izjave ni povezana z vzpostavljanjem ali poudarjanjem generacijskih razlik, posledica česar so različne jezikovne

¹⁰² Izbira kodov, ki se vežejo za določene govorce ob navajanju premege govora, ni vedno izomorfna in predvidljiva: nedoslednost pri razporeditvi kodov, ki jo Álvarez-Cáccamo (1996: 42) zasledi v diskurzu dvojezičnih govorcev galicijskega in španskega jezika v Galiciji in jo imenuje premeščanje kodov (ang. *code displacement*), »odraža ideološko pogojeno zmožnost refleksivnega premege govora, da preoblikuje kontekst. Pri ustvarjanju mogočega sveta v pripovedi posredovalec premege govora pripisuje osebam (vključno s seboj) jezikovne izbore, ki so lahko v očitnem nasprotju z pričakovanim ali opazovanim jezikovnim vedenjem.«

ideologije, ne prihaja niti do alternacije kodov pri citiranju besed osebe, za katero je jasno, da je v situaciji, ponazorjeni s citiranim govorom, govorila v slovenščini:

[8.5]

[8.5.1] *Meni dođe svako, svako k meni dođe,*

[8.5.2] *eto, ja sam juče imao dva ... dva, dva, dva študenta iz Maribora, to oni zovu skauti.*

[8.5.3] *I ta dva su došli,*

[8.5.4] ***ko, mi smo, veli, skauti iz Maribora***

[8.5.5] ***Pa dobro, vi ste samo dvojica, če su vam drugi,***

[8.5.6] ***E drugi, kaže, su otišli, prespavali su u jednom selu od Vinice gore, jedni su otišli prema Dragatušu i mi ovuda,***

[8.5.7] *tako da će se u Metlici, ne znam ja u kojoj ... sastati.*

V tem segmentu diskurza pripovedovalec navaja svoj dialog z dveh Slovincema, vendar pa ne preide v slovenščino, ko citira njune izjave. V zadnji izjavi (8.5.7) pripovedovalec celo prevzame njuna »glasova« in preide iz premega govora v pripovedovanje. Glavno sporočilo tega segmenta je, tako kot že v prejšnjih, vsebovano v prvi izjavi: avtor govori o svojem posebnem položaju v okviru skupnosti (o tem gl. podpoglavje »Diskurz nostalgije« v šestem poglavju, kjer prav tako navajamo omenjeni diskurzivni segment). Citirani dialog je le ponazoritev tega sporočila; med sogovorci ni nikakršne napetosti, zato alternacija kodov ni potrebna. Zdi se, da je pri določanju funkcij premega govora v narativnem diskurzu Srbov v Beli krajini ključna prav vez med osnovno idejo, ki jo želi avtor diskurza izraziti v tistem segmentu, ki predstavlja zaključeno narativno celoto, in v premim govorom, ki je del te celote.

Vincentova in Perrin (1999) delita funkcije premega govora na narativne in nenarativne: »za narativno funkcijo premega govora gre, kadar je bistveni namen citirane izjave kronološko pomakniti zgodbo, ki se pripoveduje, naprej« (nav. d., 295). Po drugi strani premi govor, ki ima nenarativno funkcijo, ne pospeši razvoja dogajanj, opisanih v diskurzu. Omenjena avtorja nenarativne funkcije premega govora nadalje delita na funkcijo ocenjevanja (ang. *appreciative function*), funkcijo podpore (ang. *support function*) in funkcijo avtoritete (ang. *authority function*). Premi govor v funkciji ocenjevanja »ponuja drugačen zorni kot in poudarja videnje dogodka s strani govorca«; premi govor v funkciji podpore »ponazarja metadiskurzivni komentar govorca«, premi govor v funkciji avtoritete pa prepoznamo po tem, da »govorec osebno posreduje vsebino, ki je izražena s citirano izjavo« (nav. d., 293).

Z izjemo segmenta 8.1, kjer je funkcija premega govora primarno narativna (premi govor v prvem delu segmenta 8.2 [8.2.2–15] in v segmentu 8.5 je prav tako narativnega značaja), ima premi govor, ki je zaznamovan tudi s spremembo koda, predvsem funkcijo ocenjevanja in pomeni ponazoritev avtorjevih pogledov na odnose in sistem vrednot v okviru skupnosti. Alternacija kodov ob citiranju je posledica dejstva, da si pogledi avtorja diskurza in pogledi tistih, katerih govor navaja, nasprotujejo. Nestrinjanje z njihovimi pogledi avtor včasih izraža tudi neposredno, v replikah resničnega ali zamišljenega dialoga, kot je razvidno v izjavah 8.2.20–23 in 8.3.5–6. V drugem navedenem primeru je pred citiranim segmentom glagol mišljenja, medsebojna zamenljivost glagolov govorjenja in glagolov mišljenja ali percepcije pa je potrditvev, da gre za premi govor v funkciji ocenjevanja (Vincent/Perrin 1999: 297).

METAPRAGMATIKA PREMEGA GOVORA: OBLIKE IN FUNKCIJE

Z namenom, da bi v diskurzu signaliziral trenutek prehoda v premi govor, govorec uporablja različne metapragmatične označevalce. Nekateri med njimi so nadsegmentne narave, na primer sprememba intonacije, moči ali tona govora. V primerih diskurza, ki smo jih obravnavali, sodi med signale prehoda v premi govor tudi sprememba koda. Najpogostejše diskurzivno sredstvo za to vrsto signalizacije so v vsakem primeru glagoli govorjenja (*verba dicendi*), ki stojijo pred citirano izjavo ali so vanjo umeščeni (prim. Lucy 1993a: 92).

Na podlagi segmentov diskurza, ki jih navajamo v tem poglavju, lahko sklepamo, da je najpogostejša oblika, ki signalizira citiranje posamezne izjave, tretjeosebna glagolska oblika *veli* (redkeje prvoosebna *velim*). Po pogostnosti sledi *reko*, občasno se pojavi tudi oblika *kaže*.¹⁰³ Podobno sliko dajejo tudi narativni segmenti, v katerih se pojavi premi govor brez alternacije kodov:

[8.6]

[8.6.1] *I to sam rekao, sam rekao ovom popu, taj pop je od moga strica unuk:*

¹⁰³ Omenjenih glagolov ne navajamo v nedoločniku, temveč v obliki, v kateri se pojavijo v diskurzu, saj menimo, da je ta oblika zelo pomembna za uresničitev ideoloških funkcij premega govora, o čemer bomo podrobneje govorili v nadaljevanju.

[8.6.2] **Dobro**, <osebno ime v zvalniku>, *ko će ove novine platit? Ja to dobivam već nekoliko godina*

[8.6.3] **Pa veli**, *dobivaš ti, dobivamo i mi u manastiru*

[8.6.3] **Kad oni nisu**, *njihova administracija nije kadra ustanoviti kud se te novine šalju, jel taj čovjek živ il nije, ako, veli, njima nije stalo, nije ni tebi*

[8.7]

[8.7.1] **I ta baka**, *pokojna baba* <osebno ime v imenovalniku>, *ona izađe tu*

[8.7.2] **i veli**, *ja sam ...*

[8.7.3] **ja sam, veli**, *porodila ...*

[8.7.4] **Da**, *ja sam iša najprije po nju, dole, i ona*

[8.7.5] **veli joj, idem, idem,**

[8.7.6] **samo da ja uzmem, veli**, *svoje stvari*

[8.8]

[8.8.1] **Nego**, *bila je jedna žena tu, pokojna teta* <osebno ime v imenovalniku>, *eno sad* <osebno ime v imenovalniku> *ima kuću na njezinom mjestu, ovaj, koja je pogodila svakoj ženi šta nosi*

[8.8.2] **Veli**, *hvala Bogu, meni je to dato da ja to pogodim*

[8.8.3] – *i pogodila je. Sad kako, ja ne znam (smeh)*

[8.8.4] **I to je ta teta** <osebno ime v imenovalniku> *pokojna,*

[8.8.5] **reko**, <osebno ime v zvalniku>, **pa daj, reci**

[8.8.6] **Ne, ne, ne, ja ako to tebi kažem, onda meni ne važi**

[8.9]

[8.9.1] **Baš kad je moj pokojni brat umro**, *onda je snaja*

[8.9.2] **jao, veli**, *zašto ja imam one lepe čaršave, veli*

[8.9.3] **Na tom je ležala Ciganka, veli,**

[8.9.4] **pre dva dana u Kanjižarici,**

[8.9.5] **sad, veli**, *moj* <osebno ime v imenovalniku> **leži na tome**

[8.9.6] **Da, tako ti je to**

[8.10]

[8.10.1] **Ja sam se**, *na primer, vjenčala tamo gde je muž, u Milićima, i tamo je bio u jednoj kući matični urad, on je bio u Beogradu u vojski,*

[8.10.2] **onda znam da mi je reka**, *pazi kako ćeš mi se potpisati,*

[8.10.3] **veli on,**

[8.10.4] **mislio sam da ne znaš ćirilicu,**

[8.10.5] **ja reko**, *oprosti, ja sam učila ćirilicu.*

[8.11]

[8.11.1] <osebno ime v imenovalniku> *vozi* <osebno ime v tožilniku>, *baš što je došo po ključ,*

[8.11.2] **reko**, <osebno ime v zvalniku>, *vidiš onu gore kuću, preko, preko, preko Kupe tamo na hrvatskoj strani, na jednom brdu,*

[8.11.3] **reko**, *ono ti je bila srpska kuća*

Razen v že navedenih kontekstih se oblika *veli* pojavi tudi v izjavah kot označevalec premega govora, katerega primarni avtor ni posebej določen. Tak obrazec rabe premega govora ustreza funkciji avtoritete, kot jo definirata Vincentova in Perrin (1999), zaznamuje pa ga odsotnost časovne in prostorske kontekstualizacije ter možnost odprave premega govora, ne da bi se pri tem spremenilo osnovno sporočilo izjave. »To opozarja na dejstvo, da informacija, ki jo vsebuje izjava s premim govorom v funkciji avtoritete, ni vsebovana v metadiskurzivnem delu stavka (prim. ang. glagol *say/tell* [v našem primeru *veli*]), temveč v samem citatu.« (Nav. d., 302)

[8.12]

[8.12.1] *Zato što, **veli***

[8.12.2] *kud će onda djeca sa srpskim jezikom, neće znat slovenski,*

[8.12.3] *tako da je to prešlo sve na slovenski jezik*

Premi govor je v primeru 8.12 tudi sredstvo, s katerim avtor diskurza vzpostavlja odkim ali vsaj ambivalenten odnos do vsebine citirane izjave. Avtorska izjava bi v tem primeru funkcionirala tudi brez glagola govorjenja, vendar bi bilo potem stališče, izraženo v segmentu 8.12.2, predstavljeno kot stališče avtorja.

V primerih 8.13 in 8.15 je funkcija avtoritete premega govora podobna tisti, ki izraža kolektivno stališče, pridobljeno z dolgotrajnimi izkušnjami, kjer je izjava podana v obliki *kaže se (da)* in *ljudi kažu (da)*:

[8.13]

[8.13.1] *Pa sad svadba nema više onih starih običaja. Prije došli su po mladu sa barjakom, obavezno,*

[8.13.2] *jer **veli**, tamo pripadam kud me barjak doveo*

Ta primer je zanimiv predvsem zaradi odnosa med premim in odvisnim govorom ter možnosti njunega variiranja. Funkcijo avtoritete, ki izhaja iz kolektivne izkušnje, bi lahko uresničili z odvisnim govorom z izjavo:

jer kaže se/(ljudi) vele da ona (mlada) tamo pripada kud je barjak doveo,

kot v naslednjem primeru:

[8.14] *A ako sanjaš nekoga u belom, to isto vele da ni dobro, da.*

Možnost posredovanja vsebine izjave 8.13.2 s premim govorom je izključena zaradi dejstva, da to, kar je izraženo s posredovano izjavo, ni univerzalno, temveč velja samo za določen del ljudi (tj. za neveste), tako da izjava

jer kaže se/(ljudi) vele: tamo pripadam kud me barjak doveo

vsebinsko ne sodi v avtorski diskurz. Seveda, obstaja možnost izražanja te vsebine s premim govorom na naslednji način:

jer kaže se/(ljudi) vele: mlada tamo pripada kud je barjak doveo,

vendar bi se tako izgubila idiomatičnost citirane izjave, ki je dejansko znak funkcije avtoritete, ki izhaja iz kolektivne izkušnje. Avtor diskurza se odloči, da bo vsebino, ki naj bi imela značilnosti univerzalnega stališča, pridobljenega s kolektivno in dolgotrajno izkušnjo, izrazil z izjavo, ki predpostavlja parcialnost, s čimer ruši logično strukturo svoje izjave (jasno je, da njegove izjave ni treba razumeti kot *mlada veli tamo pripadam kud me barjak doveo*), na račun tega pa izkoristi možnost rabe premege govora.

Oglejmo si še premi govor v segmentu 8.15, kjer avtor premakne mejo premege govora, ki je v vlogi kolektivne avtoritete, za en korak naprej.

[8.15]

[8.15.1] *Sova kada ćurliče,*

[8.15.2] **jao, veli,**

[8.15.3] *ili ćuk, to je ... kako bi reko – od kukavice samac. On kad ćurliče*

[8.15.4] **joj, veli, neko će umrijeti**

[8.15.5] *A kad sova, obično ako je žena koja trudna,*

[8.15.6] *onda veli, sova, jooj, veli,*

[8.15.7] **pjevala je cijelu noć ćuruu, ćuruu**

[8.15.8] *da će curu roditi. Da*

Če izhajamo iz vsebine, lahko osnovno sporočilo izjav, posredovanih s premim govorom, preoblikujemo na naslednji način:

*Sova kada ćurliče, ili ćuk, veli (se)/ljudi vele (da) neko će umrijeti
A kad sova pjeva ćuruu, ćuruu, veli (se)/ljudi vele (da) će žena curu roditi*

Kot je razvidno iz tega primera, je mogoče s premim govorom izraziti stališče, ki je izraz kolektivne izkušnje oziroma splošno razširjenih verovanj. Avtor diskurza prememu govoru pripiše konkretnega avtorja, in sicer v fragmentih 8.15.2 in 8.15.4 z ekspresivizacijo izjave (z uvajanjem medmetov), v fragmentih 8.15.6–7 pa z ekspresivizacijo, časovno konkretizacijo (*pjevala je cjelu noć*) in konkretiziranjem avtorja navedene izjave (*žena*). Fragment 8.15.8 lahko razumemo na dva načina: izhajajoč iz razmerja med njegovo vsebino in avtorskim diskurzom na eni strani ter iz razmerja med posredovano izjavo in širšim okvirom avtorskega diskurza na drugi:

onda **velj**, da će curu roditi =

a. *onda ljudi vele / onda se veli da će curu roditi*

b. *onda (to znači) da će curu roditi*

Tretja možnost, da se namreč v pripovedi, upoštevajoč kontinuiteto z 8.15.6 in 8.15.7, obdrži »tují glas« (s pomočjo konkretizacije je v tem primeru pripisan ženski), je izključena z glagolsko obliko v 3. osebi ednine, saj bi se v tem primeru morala izjava glasiti *da ću curu roditi*. V vsakem primeru torej avtor diskurza tisti glas, ki ga je z opisanimi postopki pripisal konkretnemu govorcu, v nadaljevanju temu govorcu odvzame; v različici a) ga »vrne« posplošenemu avtoritativnemu govorcu (*ljudi*), v drugem primeru b) pa spremeni zorni kot pripovedovanja, saj glas vzame nase, s čimer v svojem diskurzu ukine prisotnost tujega govora.

Izraz funkcije avtoritete z rabo premega govora predstavljajo tudi primeri, ko se avtor diskurza sklicuje na izjave, ki jih je že sam izgovoril. Takrat je glagol govorjenja v prvi osebi ednine, avtor diskurza pa je hkrati tudi avtor citirane izjave:

[8.16] A **velim**, mladi neće to ni čuti.

[8.17] Ono ne znam, **velim ti**, to bi trebalo sad pročitati i gledati, pa puno puno stvari ima, imena recimo, pa, i tako, netačnih.

[8.18] ***Kažem, ti jadni Srbi, to je, to je, to je čudež Božji.***

[8.19] Samo ***kažem, nema onoga tačnoga, da bi čovjek poverovao, to se neće nikad ni znati.***

Tretja od nenarativnih funkcij premega govora, ki jo navajata Vincentova in Perrin (1999), tj. funkcija podpore, se v diskurzu Srbov v Beli krajini zelo redko pojavi. Najdemo jo v naslednjih primerih:

[8.20]

[8.20.1] *Moja pokojna baba po materi, bio joj muž zločest*

[8.20.2] *] Onda kad su ga ... išli u sprovodu, ona nije htela bugariti, to se zvalo bugarenje*

[8.20.3] ***Veli, ajde*** <osebno ime v zvalniku>, ***rekni,***

[8.20.4] *a ona što će: **jooj,***

[8.20.5] ***pa zabugari: joj,*** <osebno ime v zvalniku>, ***gospodaru, da mi je barem osam dana bez tebe poživiti*** (smeh)

[8.20.6] *dal je to tako bilo il su posle ...*

[8.20.7] ***veli,*** <osebno ime v zvalniku>,

[8.20.8] *bila* <osebno ime v imenovalniku> *joj bilo ime*

[8.20.9] ***nu još***

[8.20.10] ***a neka, neka, ja sam dosta*** (smeh)

[8.20.11] *Je bilo toga naricanja, auu*

[8.21]

[8.21.1] *I onda ja došo slučajno tamo,*

[8.21.2] *a taj čovek iz susednog sela je došo pa je to nešto isto*

[8.21.3] *hokus-pokus, ovo-ono,*

[8.21.4] *e sad njemu je bilo malo nezgodno,*

[8.21.5] *on je mislio da sam ja bio veterinar,*

[8.21.6] ***pa veli, a pa znate kaj, ja sam ... ja se malo razumem u živinu***

[8.21.7] ***ovo-ono***

[8.21.8] *kao izgovarao se preda mnom*

[8.21.9] ***Ia reko, ne smeta meni***

V teh pripovedih avtorji diskurza posredujejo izjavo druge osebe (8.20.3–5, 8.20.7, 8.20.9–10, 8.21.6), poleg tega pa citirano izjavo druge osebe spremlja tudi pripovedovalčeva ocena in karakterizacija (8.20.5, 8.21.8). Za karakterizacijo tujih dejanj v drugem primeru (8.21.3) in vsebin tujega govora v (8.21.7) je zanimivo, da se vsebina dejanj in govora prenaša v zelo majhni meri, je pa zato izrazito navzoča subjektivna

ocena pripovedovalca. Čeprav tukaj ne gre za neposredno ali posredno podajanje tujega govora, lahko dobimo na osnovi pripovedovalčeve izjave neko predstavo o tem govoru. Tudi tu gre na neki način za funkcijo podpore, pri čemer ni odnosa med metadiskurzivnim komentarjem pripovedovalca in citirano izjavo druge osebe (ta odnos obstaja med 8.21.6 in 8.21.8), temveč je izjava 8.21.7 zamenjava za tuji govor (ki naj bi bil nadaljevanje tujega govora v 8.21.6) in hkrati tudi pripovedovalčev metadiskurzivni komentar, ki se nanaša na določene lastnosti tujega govora. Kot poudarjata Vincentova in Perrin (1999: 297), »se pojavi funkcija podpore takrat, ko je namen navajanja govora druge osebe poudariti določene značilnosti diskurza«.

RAZMERJE MED PREMIM IN ODVISNIM GOVOROM V NARATIVNEM DISKURZU SRBOV V BELI KRAJINI

Informatorji, s katerimi sem se pogovarjala v pravoslavnih vaseh Bele krajine v okviru terenskih raziskav, so v svojem diskurzu zelo redko ocenjevali obliko ali vsebino tujega govora. Zato je v tem diskurzu premi govor s funkcijo podpore praktično odsoten, saj ta oceno nujno vsebuje, ker se pojavi skupaj s komentarjem avtorja diskurza, v katerem ta poudarja posamezne lastnosti citirane izjave. Najpogostejša oblika premege govora v njihovem diskurzu je tista, v kateri je premi govor označen s pomensko nevtralnimi glagoli (*veli*, *reko*, *kaže*), iz katerih stališče pripovedovalca do vsebine citiranega tujega govora in do njegovega avtorja ni razvidno. V številnih jezikih glagole govorjenja, ki funkcionirajo kot metapragmatični signali premege govora, zaznamuje okamenelost in omejeno število oblik, v katerih se uporabljajo (Lucy 1993a). To lahko rečemo tudi za dve najpogostejši obliki teh glagolov v diskurzu Srbov v Beli krajini – *veli* in *reko*. Omenjena glagola predstavljata v kombinaciji z neposredno citiranim tujim govorom – ekvivalentno angleški konstrukciji *say* + neposredni citat – »najbolj nevtralnno kombinacijo, ki v najmanjši meri podaja oceno posredovane izjave. Glagol govorjenja v bistvu ne pove nič *posebnega* o citiranem govoru« (Lucy 1993a: 96, ležeče v izvorniku).

Lucy (nav. d., 97) za dejstvo, da so prav take kombinacije najpogostejše v narativnem diskurzu, ponuja naslednjo razlago:

»Oblika posredovane izjave je na ta način učinkovito postavljena v ospredje. /.../ Izjava pripovedovalca lahko izpostavi pragmatične dimenzije citirane izjave (z značilno intonacijo ali izborom besedi-

šča), vendar je na ta način ne ocenjuje, temveč predstavlja. Ker je glagolska oblika *say* tako semantično nevtralna kot glagol, ki okvirja citirano izjavo, citirana izjava vsebuje več pragmatične teže kot pripovedovalčeva širša izjava v celoti. Z drugimi besedami, celotna izjava pripovedovalca prevzame pragmatično 'barvo' citirane izjave.«

Lucy v tem odstavku opozarja, da konstrukcija s pomensko nevtralnimi glagolom govorenja in premim govorom omogoča predstavitev citirane izjave, ne da bi jo posredovalec (pripovedovalec) hkrati vrednostno ocenil. Tudi Searle (1969) poudarja, da je jezikovno gradivo, citirano v premem govoru, le predstavljeno. Tako stališče ima tudi Recanati, ki pojasnjuje, da to pomeni, da je »jezikovni znak ustvarjen in da je pozornost poslušalcev usmerjena na ta znak. Ta pa je, nadalje, predstavljen z *demonstrativnim* namenom« (Recanati 2000: 181, ležече v izvorniku). Clark (1996: 174) navaja, da »je namen prikazovanja stvari ta, da se nagovorjencem omogoči izkusiti predstavljeno stvar tako, kot da bi jo neposredno zaznali«.

Z omenjenim lahko pojasnimo tudi dejstvo, da v svojih pripovedih Srbi v Beli krajini veliko pogosteje uporabljajo premi govor kot odvisnega, katerega redke primere navajamo kot ponazoritev:

[8.22]

[8.22.1] *On, ovaj ... otvoreno im **kaže da on ne priznaje taj ... da je to lažan sud**, i kako još reče ... nelegitiman, i tako nešto.*

[8.22.2] ***Reko, jadan, očeš ti još više koju godinu zaslužiti sa tim riječima.***

[8.23] *Da, on **kaže da ova mala, ova starija, on kaže da ona čak i nije znala slovenački dok nije krenula u školu.***

[8.24] *Moj pradjed, od moga oca pradjed, on je služio vojsku sedam godina. I **kaže da su nosili od kuće hranu ...***

[8.25] *Neko **kaže da je sve to bilo u Žumberku, onda iz Žumberka se vamo naseljivalo.***

Po drugi strani pripovedovalci s premim govorom prenašajo določene dele svojih izkušenj in ustvarjajo cele dialoge tudi takrat, ko je iz vsebine pripovedi razvidno, da niso mogli biti navzoči in niso mogli slišati govora drugih oseb, ki ga v pripovedi posredujejo (prim. 8.15, 8.20). Tudi sami pripovedovalci včasih prekinejo citiranje tujega govora

s komentarji, ki dokazujejo, da se zavedajo neustreznosti rabe premega govora (prim. 8.2.6, 8.20.6), hkrati pa tega ne vidijo kot razlog, da bi od premega govora odstopili. Raba premega govora pripovedi podeli avtentičnost in učinek resničnosti, hkrati pa pripovedovalcu ponuja celo vrsto možnosti, da določene značilnosti premega govora uporabi za izražanje lastne jezikovne ideologije. Zato je to univerzalno prisotna oblika v pripovednem diskurzu.

*

Iz analiziranega diskurza Srbov v Beli krajini je mogoče videti, da raba premega govora pripadnikom skupnosti omogoča vzpostavljanje različnih odnosov do drugih članov skupnosti ali pripadnikov drugih skupnosti predvsem z rabo različnih kodov, ki so govorcem na voljo. Za najstarejše člane skupnosti, ki so bili najpogosteje moji informatorji, je premi govor tudi sredstvo, s katerim izražajo avtoriteto, ki sodi med osnovne ideološke vsebine, razvidne iz njihovega diskurza. Avtoriteta je osnovna ideološka značilnost tudi v tistih lastnostih diskurza, ki nam posredujejo informacije o odnosu med sogovorci; o tem bomo podrobneje govorili v naslednjem poglavju.

9. JEZIKOVNA IDEOLOGIJA IN ODNOS MED SOGOVORCI

DIALOG RAZISKOVALEC – INFORMATOR: STIK IN SPOPAD MED IDEOLOGIJAMI

Predmet tega poglavja bo odnos med sogovorcema, v našem primeru med informatorjem in raziskovalcem, ter kako se kaže narava tega odnosa v diskurzu. Temu vprašanju namenjamo posebno pozornost iz dveh razlogov: najprej zato, ker se zdi, da ima velik teoretični pomen, in drugič zato, ker je v diskurzu Srbov v Beli krajini mogoče opaziti številne značilnosti, ki pričajo, da je ta odnos zanje pomemben in da v veliki meri vpliva na proces oblikovanja diskurza in na njegovo končno obliko.

Raziskovalci idiomov lokalnih skupnosti imajo različna stališča o tem, kako naj bi se udejanjala komunikacija med raziskovalcem in informatorji. Za južnoslovansko dialektologijo je značilen pristop, kjer je raziskovalec »neviden«:

»Narečno besedilo se navaja kot ponazoritev avtentične in natančne slike informatorjevega govora, kot da ga ne bi usmerjal raziskovalec, lahko pa gre tudi za spontan pogovor med dvema informatorjema. V izpisu ni podatkov o jezikovni interferenci med raziskovalcem in informatorjem, njun dialog pa je umetno preoblikovan v monolog.«
(Sikimić 2004a: 850)

Znotraj te dialektološke tradicije si raziskovalec prizadeva zmanjšati možne jezikovne interference s sogovorci na minimum, tako da poskuša oponašati govor sogovorcev oziroma se nauči njihovega jezika, pri tem pa med pogovorom celo popravlja informatorje, če uporabijo obliko, ki pripada standardnemu jeziku oziroma ni izvirno del njihovega lokalnega idioma (prim. Ivić 1957: 17–18, citirano v podpoglavju »Dosedanje jezikoslovne obravnave majhnih etničnih skupnosti na območju jugovzhodne Evrope« prvega poglavja).

Jezikoslovci, ki posvečajo pozornost jezikovni ideologiji pripadnikov lokalnih etnolingvističnih skupnosti, pogosto omenjajo dejstvo, da raziskovalec praviloma ne pripada etnolingvistični skupnosti, zato poudarjajo posledice, ki jih ima tak odnos med sogovorci na diskurz in nje-

gove formalne ter vsebinske značilnosti (prim. Hill 1970; Tsitsipis 1998, 2004; za srbohrvaški jezikovni prostor v nekoliko drugačnem kontekstu prim. Vučković 2000; Sikimić 2004a, 2004b; Ilić 2004).¹⁰⁴

Idejo o dinamičnem odnosu med sogovorcema v procesu ustvarjanja diskurza ter o povezanosti med dialektiko tega odnosa in identiteto sogovorcev zagovarja tudi Bahtin (1980 [1929]: 95), ki poudarja, da je

»beseda /diskurz/ v bistvu dvostransko dejanje. V enaki meri jo določa to, komu pripada, kot to, komu je namenjena. Beseda je pravzaprav rezultat vzajemnih odnosov med govorcem in poslušalcem. Vsaka beseda izraža 'enega' v odnosu do 'drugega'. V besedi oblikujem sebe z zornega kota drugega, kar nenazadnje tudi pomeni, da oblikujem sebe z zornega kota svojega kolektiva. Beseda je most, zgrajen med menoj in drugim.«

Tudi Verschueren (2004: 68) poudarja, da »identitete niso vnaprej določene, temveč se dinamično ustvarjajo v diskurzu«; podobno stališče zagovarjata tudi Schilling-Estesova (2004) in Lewis (1979: 339), ki navaja, da

»se predpostavke lahko ustvarjajo ali uničujejo v teku pogovora med sogovorcema /.../. Predpostavke, ki obstajajo v trenutku t', so odvisne /.../ od predpostavk, ki so obstajale v predhodnem trenutku t, in od poteka pogovora (in okoliščin, v katerih se pogovor izvaja) med časovnima točkama t in t'«

V obravnavi odnosa med raziskovalcem in informatorjem sodi med ključna vprašanja jezikovna pripadnost raziskovalca, kar v veliki meri določa tudi njegovo strategijo. Če raziskovalčeva materinščina in idiom članov lokalne etnolingvistične skupnosti, ki je predmet raziskovanja, ne pripadata istemu jeziku, se mora raziskovalec jezikovno prilagoditi svojim sogovorcem. To prilagajanje je lahko dvojno: raziskovalec govori bodisi standardno varianto jezika, ki mu pripada idiom skupine, bodisi sogovorce nagovarja v njihovem lokalnem idiomu. Izbor je v tem primeru odvisen predvsem od kompetence raziskovalca pa tudi od podobnosti standardnega in lokalnega idioma. Če materni idiom raziskovalca in lokalni idiom pripadata istemu jeziku ali medsebojno razumljivima

¹⁰⁴ V antropologiji, sociologiji in drugih družboslovnih znanostih pogosto srečamo mnenje, da lahko raziskovalec, zaradi svojega nepoznavanja lokalne kulture in načina zastavljanja vprašanj vpliva na odgovore ter interpretacije informatorjev in s tem dobi neustrezne rezultate (prim. Foddy 1993; Ilić 2004; Sikimić 2004a; Гоффманова 2000; Houtkoop-Steenstra 1994; Müllerová 1994).

jezikoma, lahko sogovorca uporabljata vsak svoj idiom, v obeh smereh pa lahko pride do prilagajanja. Terseglav (1996: 136, f. 25) takole poroča o svojem jezikovnem prilagajanju v terenskih raziskavah v Beli krajini:

»V razgovoru z informatorji sem večkrat opustil slovenščino, saj so se mi v jeziku preveč prilagajali, zato nisem mogel dobiti prave slike njihovega pogovornega jezika. Vendar pa ni bilo bolje, če sem z njimi govoril srbsko, saj so se začeli prilagajati srbski knjižni normi, ki pa je mladi ne obvladajo in imajo z njo enake težave kot mladi iz slovenskih krajev.«

Pri terenskem delu v pravoslavnih vaseh v Beli krajini sem v komunikaciji s člani skupnosti, ki so se z menoj pogovarjali v srbsčini, uporabljala idiom, ki ga tudi sicer uporabljam, pri tem sem se izogibala »simulacijam« in oponašanju lokalnega govora. Izhajala sem iz dejstva, da gre v komunikaciji med mano in mojimi informatorji za sogovorce, ki imajo že utrjene predstave drug o drugem, in pozicije, ki so po svoji naravi ideološke. Informatorji oblikujejo diskurz v skladu s temi predstavami, po drugi strani pa moramo upoštevati dejstvo, da raziskovalec tudi sam projicira svojo jezikovno ideologijo v diskurz, ki ga ustvarja (o tem gl. v podpoglavju »Strokovni diskurz' o procesu zamenjave jezika in njegovo ideološko ozadje« petega poglavja). Vprašanja, ki sem jih zastavljala informatorjem, so bila nujno rezultat mojih predstav o njih; bila so dejansko projekcija mojih vedenj in pričakovanj, ki niso zanemarljiva. Čeprav se na prvi pogled zdi, da gre za proces, v katerem pridobiva eden sogovorec informacije od drugega (prav zato se je termin *informator* ustalil v metodologiji terenskih raziskav), pa predstavlja dialog med raziskovalcem in informatorjem v bistvu neko vrsto »diskurzivne arene«, tj. dinamičnega procesa, v katerem sogovorniki oblikujejo jezikovne ideologije, utrjujejo in redefiniirajo medsebojne pozicije glede na okolja, iz katerih izhajajo, glede na svoje statuse ter glede na to, kakšno predstavo imajo drug o drugem. Avtorji, kot sta na primer Lewis (1979) in Vershueren (2004), so poudarjali, da odnos med ideologijo, pozicijo in statusom sogovorcev ni statičen, temveč se med pogovorom spreminja in znova vzpostavlja.

AVTORITETA IN RAZMERJE MED SOGOVORCI

Avtoriteta se v diskurzu gradi in izraža na različne načine. O tem smo že govorili v prejšnjih poglavjih. Ko gre za avtoriteto, ki je pogojena z

odnosom med sogovorci, lahko posplošeno rečemo, da se v dialogu med raziskovalcem in informatorjem oblikujeta dva tipa avtoritete. Prvi tip bi lahko imenovali *avtoriteta standardnega jezika*. Temelji na različnosti komunikacijskih mrež, ki jim po eni strani pripadajo informatorji kot člani lokalne skupnosti, po drugi strani pa raziskovalec kot oseba, ki ji je sfera javne komunikacije veliko bolj dostopna. Drugi tip avtoritete je utemeljen na generacijski razliki med raziskovalcem in informatorjem ter na dejstvu, da raziskovalec ne pripada lokalni skupnosti ter da nima znanj in vedenj, ki jih imajo njeni člani. Ta tip avtoritete imenujemo *avtoriteta starosti in lokalnega znanja*. Za diskurz, ki je rezultat dialoga med informatorjem in raziskovalcem, lahko rečemo, da je zgrajen na nasprotju med tema dvema vrstama avtoritet. Prva pripada raziskovalcu, druga pa informatorju.

Avtoriteta standardnega jezika

Kazalci, ki v diskurzu opozarjajo na relevantnost odnosa med sogovorci, so po svoji naravi metapragmatični. Predstavljajo bodisi eksplicitna pojasnila posameznih delov izjav (najpogosteje leksemov), za katere informator misli, da jih je sogovorniku treba pojasniti, saj ima utrjeno predstavo o njegovem znanju, bodisi gre za diskurzivne markerje, ki opozarjajo na zavest informatorja o razlikah med pozicijami sogovorcev.

Ideološki vidik avtoritete ima pomembno vlogo v oblikovanju te vrste diskurza. Jane H. Hill poudarja, da »člani lokalne skupnosti raziskovalca vidijo kot avtoriteto v zadevah, ki se nanašajo na jezik in kulturo« (Hill 1970). Tako stališče,

»čeprav ni nujno univerzalno, funkcionira kot kazalec avtoritativnega diskurza, katerega moč izhaja iz simbolične dominacije standardnega jezika in vseh, ki se dojemajo kot njegovi predstavniki.« (Tsitsipis 2004: 575)

Na terenskih raziskavah v Beli krajini sem bila za pripadnike skupnosti govorka srbskega standarda oziroma govorka takega srbskega jezika, kakršen naj bi bil po njihovem mnenju tudi njihov lastni idiom, ki se je »pokvaril« pod vplivom drugih idiomov, s katerimi je že stoletja v stiku. To dejstvo vsaj do neke mere pojasnjuje zelo veliko variantnost oblik v diskurzu Srbov v Beli krajini. V nestabilnosti inherentne norme, ki je značilnost jezikov skupnosti v procesu zamenjave jezika in o kateri smo govorili v tretjem poglavju (podpoglavje »Nestabilnost jezikovne

norme»), je mogoče določiti – če upoštevamo odnos med sogovorci – neka pravila. Sogovorci iz pravoslavnih vasi v Beli krajini so v pogovoru z menoj neposredno prevzemali vzorce mojega govora, čeprav je bilo iz njihovih izjav razvidno, da taki vzorci niso značilni za njihove idiolekte. Prilagajanja mojemu načinu govora so bila opazna tako na fonetični kot na besedilni ravni (izjave raziskovalca v dialogu z informatorjem navajamo v oklepajih):

[9.1.1]

[9.1.1.1] *Recimo, metneš koliko imaš goveda toliko metneš ovako ... mrvica*

...

[9.1.1.2] (*Testa ...*)

[9.1.1.3] ... testa, da. Pa onda kokoši, pa kvočku, pa piliće, pa psa, pa mačku – sve što imaš u dvorištu, to sve tamo metneš.

[9.1.2]

I gore se nareže na kocke, i tu se stavi česan na sred česnice, i zamesiš dinar unutra u tom tijestu.

V segmentu diskurza 9.1.1 informator ponavlja ekavsko obliko samostalnika *testo*, čeprav je iz nadaljevanja pogovora jasno, da veliko pogosteje uporablja ijekavsko obliko (prim. 9.1.2). Podobne vzorce najdemo tudi v primerih 9.2–6:

[9.2]

[9.2.1] (*Tamo gde su noge?*)

[9.2.2] *Gde su noge.*

[9.3]

[9.3.1] (*Prvo uvek noge?*)

[9.3.2] *Prvo uvek noge.*

[9.4]

[9.4.1] (*Da, da, jeste, to uvek ima ...*)

[9.4.2] *To uvek ima kritičara, zato su kritičari koji to ... koji to, ovaj, pregledaju i to.*

[9.5]

[9.5.1] (*To su devojke ...*)

[9.5.2] *Devojke su to plele, da. Devojke.*

[9.6]

[9.6.1] (*Da li se pali sveća kad pokojnik leži u sobi?*)

[9.6.2] *Da, da. Prije smo tu imali ... ovo je sad ... dve sveće iz crkve one debele, to su gorile, a sad on to doveze one sa ... uštekaš u struju i to ti gori, da.*

Segmenta, ki sledita, predstavljata primer leksikalne interference pod vplivom sogovorčevega diskurza. V izjavi 9.7.1 informator uporablja leksem *česan*, po mojem vprašanju pa ponavlja leksem, ki sem ga uporabila sama, *beli luk*, in ga dosledno uporablja do konca izjave 9.7.3:

[9.7]

[9.7.1] *E sad, što je ona uzela, jednu kutijicu tako imala, ja sam to vreme otišao po babicu, i drugi dan mi ta kutijica negde ostala na stolu, đe li, što je sad u toj kutijici, tako, zantiželjan, unutra je bilo česna, rebro česna.*

[9.7.2] (*A nije vam rekla čemu je beli luk tu?*)

[9.7.3] *Ne, ne, beli luk je uopšte, na opšte, mislim općenito bilo vjerovanje da je to protiv uroka, protiv vještica i ... tih ne znam, raznoraznih demona, to je beli luk, jer beli luk se splete u vijenac, i obesi se neđe u dvorište da ... da otera vještrice i to. Da.*

[9.8]

[9.8.1] (*Da li za babinje donosio neki poseban hleb?*)

[9.8.2] *Nije. Običan bijeli hleb.*

V segmentu 9.8 informator direktno prevzame iz mojega vprašanja leksem *hleb*, čeprav se v ostanku njegovega diskurza pojavi bodisi druga fonetska različica (*hljeb*) bodisi drug leksem (*kruh*). Takšne variacije v diskurzu so dokaz, da informatorjevo prevzemanje jezikovnih obrazcev od sogovorca nima namena zagotavljati razumljivosti, pač pa je ideološko motivirano z naravo odnosa med sogovorcema.

Avtoriteta starosti in lokalnega znanja

Zavest o tem, da raziskovalec ne sodi v etnolingvistično skupnost, da ne pozna njenih običajev in narečnega besedišča ter da obstaja med sogovorci velika generacijska razlika, se v diskurzu izraža dvojno: z informatorjevimi vprašanji, s katerimi pri raziskovalcu preverja, ali obstaja med njima popolna razumljivost oziroma ali raziskovalec razume vse, o čemer informator govori (9.9–14); in s komentarji, s katerimi informator

pojasnjuje pomene posameznih besed lastnega diskurza, za katere domneva, da jih raziskovalec ne razume (9.15–16):

[9.9] *Unutra je bilo česna, rebro česna, i od raži ... **znaš što je raž?** To ti je ... jedne vrste pšenica, i ... to su neki roščići bili u toj raži.*

[9.10] *I na gredi je bila od pokojnog strica lula. **Znaš što je lula?***

[9.11] *Ali recimo, to je bilo sad, nazad četrdesetih godina, bradavice ... **znaš što su bradavice?***

[9.12] *Recimo, sutra je mlađe, **znaš šta je mlađe,** to je mijena.*

[9.13] *Nas dvoje smo se ... samo malo ... nas dvoje smo se upoznali ko jazavac, **znate što je to jazavac?** To je jedna divlja životinja koja ... Mi smo se u Postojnskoj jami.*

[9.14] *Moja mama je donesla škrinju, **znaš što je škrinja?** Da, to je bilo škrinja, onda posle škrinje je bio ... kao jedna komoda, to je već bilo novije, a sad u zadnje vreme, ovaj, mlada je morala imati orman, a mladoženja je morao spremiti krevet.*

[9.15] *A svekrva je dobila **plahtu,** onu da ... **plahta, kako se to zove, čaršav.***

[9.16] *Posle toga je **karmina, kako se to zove u Srbiji ... daće.***

Vprašanja in razlage posameznih leksemov, ki so namenjeni sogo- vorcu, so v veliki meri ekvivalentni metajezikovnim signalom, opisanim v podpoglavju »Besedišče« sedmega poglavja, le da v tem primeru ideološko zoperstavljanje med *nekoč* in *sedaj* v lokalnih okvirih ni izrazito, temveč so vprašanja pogojena predvsem z domnevo informatorja o raziskovalčevem (ne)poznavanju določenih vidikov tradicionalne kulture in življenja v preteklosti. Primera 9.15–16, ki predstavljata neko vrsto ustvarjanja parov (gl. podpoglavje »Ustvarjanje parov« v sedmem poglavju), kjer išče informator za leksem, ki ga je izrekel v lokalnem idiomu, primeren leksem, ki bo, kot domneva, ne le razumljivejši za raziskovalca, pač pa tudi ustrežnejši z vidika jezikovnega standarda.

VPLIV JEZIKOVNE PRIPADNOSTI RAZISKOVALCA NA DISKURZ SRBOV V BELI KRAJINI

Še boljše predstavo o vplivu raziskovalca na obliko diskurza članov lokalne etnolingvistične skupnosti Srbov v Beli krajini dobimo, če pri analizi upoštevamo tudi diskurz, ki se je oblikoval v pogovoru med informatorji in raziskovalcem, katerega materni jezik je slovenščina. Posamezni informatorji so v teh pogovorih tudi sami govorili slovensko, drugi pa so na vprašanja, zastavljena v slovenščini, odgovarjali v materinem idiomu. Tudi za ta diskurz so značilni mehanizmi, kot je samokorekcija (prim. podpoglavje »Ustvarjanje parov« v sedmem poglavju), ko informator uporabi izraz v srbsščini:

[9.17 DKH] *Bil sem parkrat v Radatovićih iz znatiželje iz radovednosti, da vidim kako je to*

in dosledno ponavljanje raziskovalčevih besed, ki so tu v slovenščini, tudi če informator govori v srbskem jeziku:

[9.18 DKH]

[9.18.1] *Rodil sam se 9. januara 42. godine u Marindolu, u ovoj istoj gore, u ovoj kućici.*

[9.18.2] *(V tej?)*

[9.18.3] *Tu nas je šest stanovalo. Da, da, da. To je prva kuća, da bi bila tu na ovom istom mjestu, gdje je ta nova, i ona je izgorela prej tako, da je nismo mogli sagraditi, obnoviti, tako, da smo gore bili celi rat, šestero nas je stanovalo.*

(...)

[9.18.4] *(Aha in konopljo. Vse v tej hiši ste imeli?)*

[9.18.5] *Sve, sve u tej hiši.*

(...)

[9.18.6] *(Kaj pa v vojni? Je bil on, je doživel prvo svetovno vojno?)*

[9.18.8] *Je, je. I bio u prvi svetovni vojni.*

V izjavah informatorjev so navzoči metapragmatični komentarji, s katerimi informatorji v procesu ustvarjanja diskurza opozarjajo na njegove posamezne dele. Najpogosteje komentirajo a) lekseme, za katere ne poznajo ekvivalenta v slovenščini; b) lekseme, za katere obstaja slovenski ekvivalent, ki ga poznajo, hkrati pa se jim zdi potrebno navesti tudi srbski leksem, ki bodisi deluje kot termin bodisi je značilen za pretekle čase, na katere se pripoved nanaša:

[9.19 DKH] *S starši vred in stricom pa **mi smo rekli strina, to je po slovensko teta, in s temi otroki.***

[9.20 DKH] *Recimo jest hodim v Srpske Moravice, pa v Gomirje, Poni-kve, pa Dubrave to kadar je, kadar je, **mi rečemo zbor tam. Žegnanje, al tako.***

[9.21 DKH] *Pralo se je pa sicer dol na Kolpi, doma se je to, **kak smo rekli parilo, prelivalo se z vrelo vodo.***

[9.22 DKH] *Kad je umro je mlad, dobio je upalo pljuča i mislim, dobio je pljučnu bolest. **Sušicu su prej govorili.***

[9.23 DKH] *Mislite, da su bile **plenice** ku danas? Nego od onih starijih **plahta, što smo rekli mi, smo ockale i onda ona starija je bila mekša.***

[9.24 DKH] *Ja nisam nosila vode nikad, nego velika suša kad je bila. Dole smo imali šternju, ta je bila prva u selu, al druga. Digli i ovdje su napravili **šternju, rečemo šternja.***

[9.25 DKH] *On i jedan ovdje, gdje su ovi Ljubljanci sada kupili, taj je sada u Kanadi, nas troje znam, da smo nosili, ove **čizme** što su bile, **su rekli bakante.***

[9.26 DKH] *Ne to nismo, nego vako, kako bi vam rekla. **Mi smo rekli, težaki, radniki.** Se sve ručno radilo.*

Omenjene izjave temeljijo na ideološkem nasprotju med *nekoč* in *sedaj*, pri čemer je v jezikovni ideologiji Srbov v Beli krajini stanje *nekoč* neločljivo od lokalnega srbskega idioma in izrazov, ki mu pripadajo. Zaradi tega te izraze uporabljajo tudi v diskurzu v slovenščini. Stanje *sedaj* je po drugi strani v njihovi jezikovni ideologiji neločljivo od slovenskega izrazja: v diskurzu, ki poteka v srbskem jeziku, uporabljajo slovenske lekseme za pojme, ki so značilni za moderno življenje ali sfero javnega, o čemer smo govorili v tretjem poglavju (podpoglavje »Besedišče novejšega datuma«) in sedmem poglavju (podpoglavje »Besedilno izposojanje«). Z metapragmatičnimi komentarji se ob leksemih iz lokalnega idioma poudarja tudi to, da sogovorec ne sodi niti v lokalno niti v širšo jezikovno skupnost (prim. metapragmatične komentarje *mi smo rekli, što smo rekli mi, mi rečemo*). Nepripadanje sogovorca etnolingvistični skupnosti motivira tudi informatorjeva vprašanja, kot na primer v izjavi 9.27:

[9.27 DKH] *Jaz se spomnim za vreme stare Jugoslavije recimo na božič, ko se je omenjal kralj Aleksander v cerkvi, je od zunaj pred cerkvijo se pokalo z možnarji. Vete kaj so to možnarji? To je en tako orožje, pravzaprav, kak bi rekel, železna stvar, ki se dene noter v barovc pa se nekak pržge, tak da pokne.*

SKUPNO ZNANJE IN ODNOS MED SOGOVORCI

V jezikoslovnih raziskavah različnih lokalnih skupnosti, ki živijo v drugojezičnem okolju, ter tistih, ki niso etnične ali jezikovne manjšine, je mogoče opaziti mehanizme, ki temeljijo na informatorjevi predstavi o sogovorcu. Informatorjevo predstavo motivira dejstvo, da njegov sogovorec ne sodi v lokalno skupnost, ter generacijska razlika med sogovorcema. V analizi interakcije med raziskovalcem in informatorji, ki pripadajo etnolingvistični skupnosti Srbov na Čepelski Adi na Madžarskem, Sikimićeva (2004a: 852) opaža, da »sogovorec skoraj vedno ponovi del raziskovalčevega vprašanja« in da informatorji dojemajo raziskovalca kot avtoritativnega nosilca standardnega jezika:

»Metatekstualne izjave, s katerimi se signalizira domnevno neznani termin /.../, odkrivajo hkrati tudi informatorjevo negotovost glede lastnega znanja srbskega jezika in kažejo na to, da raziskovalca, ki prihaja iz Beograda, zaznajo kot jezikovnega arbitra: *u ataru, kako li se srpski kaže, il ulja, kako vi kažete /.../* Ko se informatorju zdi, da so nekatere besede, ki jih uporablja, raziskovalcu neznane, jih avtomatično prevaja v 'standardni' jezik.« (nav. d., 854)

Sikimićeva (2004b) navaja tudi številne primere vprašanj in metapragmatičnih komentarjev informatorjev s področja Kosova. Izhajajoč iz prepričanja, da raziskovalcu, ki ne pripada skupnosti, vsebina njegovega diskurza ne more biti popolnoma znana in razumljiva, informator pojasni posamezne lekseme in pojme, zlasti tiste, ki se nanašajo na *nekoč* (toj vreme ali drugi put v lokalnem idiomu):

»Brgo upali, drugi put nemalo svetlo, nemalo onoj, trske, gaščiki, sveće, toj upalili ljudi
Tad Jana ulegla u svoju odaju. Toj vreme odaja, nemale sobe, odaje, ulegla u svoju odaju, pa izvadila
Vi turite vršnjici na glavu, znaš šta znači vršnjik? Što se pečev felije.
Vršnjici, vika, turite na glavu
Karakondžula imala grebenji. Vi ne znate šta znači grbenji, što grebali

konoplje ljudi drugi put. Imalo konoplje pa grebali, znaš. I onaj grebenj imaja šiljci na njega.« (Sikimić 2004b: 37–39)

Taka vprašanja in komentarje v dialoškem diskurzu je mogoče pojasniti v kontekstu komunikacije, ki se uresničuje z domnevo o neobstoju skupnega znanja, ki ga delijo sogovornici. Pri tem eden od njih (ali pa oba) meni, da je treba potek pripovedovanja prekiniti z ekskurzi tega tipa in tako zagotoviti razumljivost sporočila, ki je namenjeno sogovornicu. Pojmu in konceptu skupnega znanja¹⁰⁵ tako v pragmatičnih študijah kot tudi v filozofiji in kognitivni psihologiji (prim. Lee 2001) posvečajo veliko pozornosti. Zaradi obstoja skupnega znanja so v komunikaciji med sogovornici možni izrazi, kot so na primer v angleščini *what do you call it?, you know what* (pa tudi *doodad, whatsit, thingamejig*; prim. Enfield 2003: 102). Da bi bila komunikacija, v kateri se pojavijo izrazi tega tipa, uspešna, je nujno, da »vsak izmed sogovorcev ve (oziroma domneva), da drugi vedo to, kar ve sam« (Enfield 2000: 45; prim. Enfield 2003: 103). Tudi raba nekaterih drugih elementov diskurza, kot so diskurzivni markerji, podobni angleškim *like, you know, well, oh, yeah*, je v veliki meri pogojena z odnosom med sogovornici in njihovim skupnim znanjem. Jucker in Smithova (1998) sta prišla do sklepa, da markerje *like, you know, well* uporabljajo v komunikaciji osebe, ki se med seboj poznajo, *oh in yeah* pa sogovornici, ki se ne poznajo. To pojasnjujeta s predpostavko govornika o znanju, ki ga ima njegov sogovorec:

»Med znanci, kjer imajo govorci jasnejšo predstavo o znanju svojih sogovorcev, ima govorec boljše možnosti za podajanje nasvetov o tem, kako je treba razumeti njegove besede. Te nasvete posreduje s pomočjo markerjev predstavljanja (ang. *like, you know, well*). V pogovorih med tujci je treba dobiti več povratnih informacij o tem, kako sogovornici razumejo informacije, podane v pogovoru glede na njihovo znanje, zato so v taki konverzaciji pogosti markerji dojemanja (*oh, yeah*).« (Jucker/Smith 1998; cit. po Fuller 2003: 26, ki ponuja nekoliko drugačno interpretacijo rabe teh markerjev.)

V nasprotju s situacijo, predstavljeno v omenjenih pragmatičnih študijah o diskurzivnih markerjih in drugih elementih diskurza, ki se uporabljajo za potrjevanje ali aktiviranje skupnega znanja, izhajajo vprašanja

¹⁰⁵ Lee (2001: 22) opozarja na množico terminov, ki se v angleščini uporabljajo za označevanje »informacij, ki jih delijo in predpostavljajo ljudje, ki komunicirajo med seboj«: *shared knowledge, mutual knowledge, common knowledge, background knowledge, mutual beliefs, shared beliefs, mutual suppositions, presuppositions* itn.

in komentarji informatorjev, ki se porajajo v pogovoru z raziskovalci, iz nasprotne domneve: da namreč skupnega znanja med sogovorci ni. Taka domneva je na vsak način globoko utemeljena v ideološki podobi o razliki med svetovoma, katerima pripadata sogovorca, in v kateri je *nekoč*, ki je značilnost informatorjevega sveta, nenehno zoperstavljeno stanju *sedaj*, ki je značilno za svet raziskovalca. Glede na to, da informatorji pripadajo večinoma ruralnim skupnostim, predstava o razliki temelji tudi na opoziciji med urbanim in ruralnim. Na jezikovni ravni se to kaže v opoziciji med lokalnim idiomom in standardnim jezikom. V primeru lokalnih skupnosti, ki so v procesu zamenjave jezika, kot je srbska skupnost v Beli krajini, je omenjeno zoperstavljanje dveh svetov radikalizirano z dejstvom, da izginjanje tistega, kar je prevladovalo *nekoč*, zajema tudi izgubljanje lokalnega idioma, ki se v nasprotju z idiomom drugih lokalnih skupnosti ne prenaša več z ene generacije na drugo.

10. ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Srbi v Beli krajini predstavljajo eno izmed številnih lokalnih etnolingvističnih skupnosti, ki so v procesu zamenjave jezika pod vplivom pomembnih sprememb v načinu življenja nastalih kot posledica industrializacije in modernizacije ter sprememb v širših odnosih moči. Ta proces je predvidljiv, ko gre za smeri in posledice, hkrati pa ta predvidljivost ne zmanjša njegovega pomena kot predmeta raziskav v okviru antropološkega jezikoslovja in ne izčrpa vseh njegovih implikacij (prim. Tsitsipis 2003: 544, f. 5). To delo je nastalo z namenom pokazati na pomen in implikacije procesa zamenjave jezika tako v konkretnem družbenem, zgodovinskem in geografskem kontekstu (jugovzhodna Evropa, nekdanji jugoslovanski prostor, Republika Slovenija, Bela krajina) kot v okviru širših družbenih procesov. Obenem pa ima namen pokazati, kako se v procesu zamenjave jezika mobilizira cela vrsta jezikovnih sredstev, s katerimi govorniki zagovarjajo svoje poglede in stališča.

V prejšnjih poglavjih smo problematiko zamenjave jezika pri Srbih v Beli krajini obravnavali s stališča jezikovne ideologije. Osredotočali smo se predvsem na jezik kot na enega temeljnih dejavnikov individualne in skupne identitete. Po drugi strani smo z analizo pogledov na jezik in z njim povezanih mnenj poskusili osvetliti spekter družbeno utemeljenih pogledov in stališč samih pripadnikov lokalne etnolingvistične skupnosti ter širših družbenih struktur. Če jezikovno ideologijo opazujemo z vidika razmerij na osi individualno–lokalno–nacionalno, postane skupina logičnih, razumljivih in utemeljenih pogledov ter stališč: zaradi družbene narave posameznika in družbene narave izjave (prim. Bahtin 1980) je bilo z analizo individualnih izjav mogoče spoznati širše regularnosti.

V prvem delu študije je v središču analize napetost med lokalnim in nacionalnim, proces oblikovanja nacionalnih držav pa se je pokazal kot ključen za oblikovanje tako »zunanjih«
diskurzov, ki obravnavajo problematiko Srbov v Beli krajini, kakor tudi diskurza pripadnikov skupnosti. Zato je zamenjavo jezika pri Srbih v Beli krajini mogoče določiti kot eno od pojavnih oblik procesa, v katerem lokalna skupnost postane del širših družbenih struktur. Osnovna ideološka vozlišča iz od zunaj oblikovanega diskurza o Srbih v Beli krajini, kot so avtoriteta, no-

stalgiya in jezikovni purizem, ki smo jih obravnavali v petem poglavju, smo potem spremljali v diskurzu pripadnikov te lokalne etnolingvistične skupnosti. Omenjena ideološka vozlišča so prišla v celoti do izraza samo v primeru, ko smo lokalni diskurz oziroma jezikovno gradivo, zbrano na terenu, obravnavali v širšem kontekstu, ki je zajemal tudi diskurz novinarjev, politikov in raziskovalcev po eni strani ter diskurz pripadnikov drugih skupnosti (predvsem večinske slovenske), s katerimi prihajajo Srbi v Beli krajini v neposreden stik, po drugi.

V drugem delu študije smo poskušali določiti, kako se jezikovna ideologija, izražena na ravni vsebine skozi ideološka jedra, odraža v procesu rabe jezika oziroma v samem jezikovnem gradivu. Do odgovora na to vprašanje smo poskušali priti z analizo eksplicitne jezikovne ideologije – tj. z analizo načinov, kako govorci vidijo in pojasnjujejo lastno jezikovno prakso – kot tudi z analizo implicitne jezikovne ideologije, ki je razvidna iz obrazcev jezikovne rabe, kot so alternacija kodov, premi govor ipd. (prim. Tsitsipis 2003: 543). Analiza jezikovnega gradiva je pokazala, da govorci z rabo kodov, ki so jim na voljo, in s posameznimi diskurzivnimi oblikami zagovarjajo in poudarjajo iste ideološke koncepte, ki smo jih odkrili z analizo v prvem delu študije. Ti koncepti temeljijo na dveh prav tako ideoloških opozicijah: na nasprotju med nacionalnim in lokalnim, kjer ima pomembno vlogo sfera javnega in prevladuje avtoriteta standardnega nacionalnega jezika, ki se na simbolični ravni povezuje z napredkom in modernostjo, ter na nasprotju med *nekoč* in *sedaj*, kjer je za stanje *nekoč* značilna ekstenzivna raba maternega idioma. Ta časovna opozicija je prisotna tudi na sinhroni ravni, kar se kaže v razlikah in spopadih stališč pripadnikov različnih generacij. Najizraziteje ta ideološka nasprotja doživljajo pripadniki najstarejše generacije, saj proces *zastarevanja* (prim. Dorian [ur.] 1989) maternega idioma spremlja tudi zastarevanje celotnega vrednostnega sistema, razporeditve vlog, statusa ipd. znotraj skupnosti. Opozicija med *nekoč* in *sedaj* predstavlja osnovo, na kateri temelji večina pripovedi Srbov v Beli krajini, analiziranih v tem delu. Ta opozicija je hkrati navzoča tako v vsebini izjave kot na ravni implicitne jezikovne ideologije. Najstarejši člani skupnosti doživljajo preteklost kot *celoto* v tem smislu, da je bil materni idiom v preteklosti neločljivo povezan z vsemi sferami življenja in aktivnostmi v skupnosti, medtem ko je sedanost zaznamovana s *fragmentacijo* in razliko med jezikovno in zunajjezikovno ureditvijo stvari (prim. Tsitsipis 2003: 550). V tej novi ureditvi, ki zaznamuje današnji čas, doživljajo sebe kot dvojno prikrajšane: po eni strani se vrednote, ki jih pripisujejo lastnemu idiomu, zmanjšujejo pod vplivom ideološkega koncepta jezikovnega purizma in doživljanja maternega idioma kot »mešanice«, ki »ni pravi jezik«, kar je neizogibna posledica

procesa ustvarjanja nacionalne države z nacionalnim jezikom. Po drugi strani pa kompetenca v nacionalnem jeziku najstarejših članov skupnosti ni nikoli dosegla ravni kompetence v maternem jeziku (oziroma lokalnem idiomu), česar se zavedajo in to doživljajo kot problem:

[10.1 DKH] *Med sabo, med sabo govorimo srbsko. Če je pa treba, pa govorimo slovensko, samo verjamem, da, da se pozna, da nisem Slovenec.*

[10.2 DKH] *A ja kolko možem, ja se trudim, da govorim slovenski. A teško je, jer nikud nisam išla u posal. Ja nisam nikud išla. Nisam, nije bila situacija, a sada kolko se može, tolko se mučiš. Kad dođem kod doktora, kad dođem u trgovinu, kad dođem u bolnicu, ja sam narobe govorila slovenski. To se odmah vidi ... Da.*

Pri večini lokalnih etnolingvističnih skupnosti, ki so v procesu zamenjave jezika, je nizka vrednost, ki jo pripisujejo maternemu idiomu zaradi njegove »nečistosti« kot posledice stika z drugimi jeziki, v tesni povezavi z idejo o neprimernosti tega idioma, da bi lahko postal sredstvo pisne komunikacije in tako vstopil v sfero javnega. Tsitsipis to idejo o neustreznosti maternega idioma obravnava kot še eno obliko fragmentacije, ko opisuje primer govorcev arvanítike v Grčiji:

»Na lokalni ravni govorniki razumejo odsotnost pisnega statusa maternega idioma kot posledico njegove 'inherentne neustreznosti' za pisno komunikacijo, s čimer sprejemajo veljavna zgodovinsko-hegemonična razmerja. Govorniki pogosto izražajo skoraj enotno stališče, da je bog blagoslovil grščino, arvanítike pa ne. Tako stališče arvanítiko prikrajša za enega od mogočih kanalov izražanja (kar je še ena oblika fragmentacije) in jo hkrati naredi manj vidno v primerjavi z grščino, saj se pisni jezik doživlja kot edini, ki si zaradi svoje funkcionalne ustreznosti zasluži 'popoln ugled'.« (Tsitsipis 2003: 552–553)

Prav zaradi posebnosti v procesu ustvarjanja nacionalnih držav na jugoslovanskih prostorih se primer Srbov v Beli krajini razlikuje od pravkar opisane situacije govorcev idioma arvanítika v Grčiji in od večine drugih lokalnih etnolingvističnih skupnosti predvsem zato, ker je v nasprotju s skupnostmi, katerih materni idiomi nikoli niso imeli statusa pisnega jezika, materni idiom Srbov v Beli krajini ta status izgubil šele s stopnjevanjem procesa oblikovanja slovenske nacionalne skupnosti. Najstarejši Srbi v Beli krajini so se šolali v srbskem jeziku. Proces zamenjave jezika v njihovem primeru zato ni prehod od celotne realnosti, v kateri je materni idiom povezan z vsemi aktivnostmi, k fragmentaciji

te realnosti, kot je to običajno za lokalne skupnosti v procesu, v katerem postanejo del nacionalnih struktur. Nasprotno: celovitosti, ki je prisotna že stoletja, je bila na ravni lokalnega v nekem obdobju dodana tudi sfera pisnega skupaj s komunikacijskimi področji, ki jih zajema. Do fragmentacije pa prihaja šele po drugi svetovni vojni. V nasprotju z govorniki arvanítike Srbi v Beli krajini večinskega, nacionalnega slovenskega jezika niso vedno doživljali kot edinega ustreznega sredstva za pisno in javno komunikacijo. Starejšim govornikom zato tako dojemanje večinskega idioma ne predstavlja naravnega in edinega mogočega stanja. To dejstvo napravi notranja nasprotja v diskurzu in zoperstavljanje različnih avtoritet, o katerih smo govorili v podpoglavju »Diskurz nostalgije« šestega poglavja, še izrazitejša.

Problem zamenjave jezika v etnolingvistični skupnosti Srbov v Beli krajini smo poskušali obravnavati z različnih zornih kotov, in sicer glede na »objektivne« sociolingvistične parametre, glede na različne oblike diskurza, glede na različne ravni jezikovne strukture in oblike jezikovne rabe. Ti različni zorni koti nam odkrijejo logiko, s pomočjo katere skupnosti, kot je omenjena, obstajajo in se preoblikujejo, njihovi člani pa razumejo in pojasnjujejo procese, s katerimi se soočajo, in zagovarjajo posamezne pozicije in vloge znotraj skupnosti. Posebno pozornost smo ob tem namenili analizi jezikovne ideologije govorcev samih: poskušali smo jo obravnavati kot del širšega *diskurzivnega univerzuma*, pri čemer smo poudarili tiste njene vidike, ki so skupni ideologiji pripadnikov skupnosti in ideologiji zunanjih elit, ter mehanizme, s katerimi pripadniki skupnosti sprejmejo od zunaj oblikovana ideološka vozlišča in jih uporabijo za redefiniranje ter določanje odnosov in vlog znotraj skupnosti. Ti procesi nam razkrivajo dinamiko družbenih in jezikovnih sprememb, kot se kažejo v svoji celotni kompleksnosti, istočasno pa pokažejo, kako globok je stik med nacionalnim in lokalnim, med širšimi družbenimi procesi in načini, kako lokalne skupnosti in njihovi člani kot posamezniki določajo in zagovarjajo svoje strategije, pozicije in vloge.

CITIRANA LITERATURA

- Agar 2005** — Michael Agar, »Local Discourse and Global Research: The Role of Local Knowledge«, *Language in Society* 34, 1–22.
- Aitchison 1981** — Jane Aitchison, *Language Change: Progress or Decay?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Álvarez-Cáccamo 1996** — Celso Álvarez-Cáccamo, »The Power of Reflexive Language(s): Code Displacement in Reported Speech«, *Journal of Pragmatics* 25, 33–59.
- Anderson 1991** — Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London – New York: Verso.
- Appadurai 1996** — Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Auer 1990** — Peter Auer, »A Discussion Paper on Code Alternation«, v: *ESF Network on Code-Switching and Language Contact. Papers for the Workshop on Concepts, Methodology and Data, Basel, 12-13 January 1990*, 69–92.
- Auer 1998** — Peter Auer, *Code-Switching in Conversation*, London: Routledge.
- Балканские чтения 1992** — *Образ мира в ритуале* (= Балканские чтения 1), Москва.
- Балканские чтения 1993** — *Символический язык традиционной культуры* (= Балканские чтения 2), Москва.
- Балканские чтения 1994** — *Лингво-этнокультурная история Балкан и восточной Европы* (= Балканские чтения 3), Москва.
- Балканские чтения 1997** — *Ellas, древняя, средняя, новая Греция* (= Балканские чтения 4), Москва.
- Балканские чтения 1999** — *В поисках «балканского» на Балканах* (= Балканские чтения 5), Москва.
- Балканские чтения 2001** — *»Ното balkanicus«. Поведенческие сценарии и культурные роли. Античность. Средневековье. Новое время* (= Балканские чтения 6), Москва.
- Бахтин 1922** — В. Н. Волошинов, *Проблемы творчества Достоевского*, Ленинград: Прибой.
- Бахтин 1929** — В. Н. Волошинов, *Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в науке о языке*, Ленинград: Прибой.
- Бахтин 1963** [= **Бахтин 1922**] — Михаил М. Бахтин, *Проблемы поэтики Достоевского*, Москва.
- Bahtin 1980**: [= **Бахтин 1929**] — Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.

- Bakhtin 1981** — Mihail M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin*, Michael Holquist (ur.), Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin 1986** — Mihail M. Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin: University of Texas Press.
- Bamgbose 1986** — Ayo Bamgbose, »Reported Speech in Yoruba«, v: *Direct and Indirect Speech*, F. Coulmas (ur.), Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter, 77–97.
- Banfield 1982** — Ann Banfield, *Unspeakable Sentences: Narration and Representation in the Language of Ficton*, Boston: Routledge – Kegan Paul.
- Bartmiński 1985** — Jerzy Bartmiński, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (1), Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, Warszawa.
- Bartmiński 1999** — Jerzy Bartmiński, »Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata«, v: *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński (ur.), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 103–120.
- Bartmiński/Sandomirskaja/Telija 1999** — Jerzy Bartmiński, Irina Sandomirskaja, Veronika Telija, »Ojczyzna w polskim i rosyjskim językowym obrazie świata«, *Etnolingwistyka* 11, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 25–49.
- Batibo 1992** — Herman Batibo, »The Fate of Ethnic Languages in Tanzania«, v: *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Asia*, M. Brenzinger (ur.), Berlin: Mouton de Gruyter, 85–98.
- Bašić 1997** — Goran Bašić, »Položaj etničkih manjina u državama nastalim na prostoru prethodne Jugoslavije«, v: *Srbi u Sloveniji*, V. Petrović (ur.), Novi Sad: Svetska srpska zajednica, 1–26.
- Bauman 1986** — Richard Bauman, *Story, Performance, and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Beard 2004** — Adrian Beard, *Language Change*, London – New York: Routledge – Taylor and Francis.
- Benedict 1939** — R. Benedict, »Obituary of Edward Sapir«, *American Anthropologist* 41.
- Bentahila/Davies 1992** — Abdelâli Bentahila, Eirlys Davies, »Code-Switching and Language Dominance«, v: *Cognitive Processing in Bilinguals*, R. J. Harris (ur.), Amsterdam: Elsevier, 443–458.
- Besiner 1993** — Niko Besiner, »Reported Speech and Affect on Nukulaelae Atoll«, v: *Responsibility and Evidence in Oral Discourse*, J. H. Hill, J. T. Irvine (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 161–181.
- Bickel 1998** — Baltasar Bickel, »Grammar and Social Practice: On the Role of Culture in Linguistic Relativity«, *Working paper in preparation for the LAUD Symposium*, No. 425. Essen: LAUD.
- Bižić Omčikus 2003** — Vesna Bižić Omčikus, »Niko Županić v Etnografskem muzeju v Beogradu«, *Etnolog* 13, 273–283.
- Blom/Gumperz 1972** — Jan-Petter Blom, John J. Gumperz, »Social Meaning in Linguistic Structure: Code-Switching in Norway«, v: *Directions in Sociolinguistics*, John J. Gumpers, Dell Hymes (ur.), Oxford: Basil Blackwell, 407–434.

- Boas 1966** — Franz Boas, »Introduction«, v: *Handbook of American Indian Languages*, P. Holder (ur.), Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Bokamba 1988** — Eyamba G. Bokamba, »Code-Mixing, Language Variation and Linguistic Theory: Evidence from Bantu Languages«, *Lingua* 76, 21–62.
- Bourhis/Giles 1976** — Richard Bourhis, Howard Giles, »The Language of Cooperation in Wales: A Field Study«, *Language Sciences* 42, 13–16.
- Boym 2001** — Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books.
- Brenzinger (ur.) 1992** — *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Reference to East Africa*, Matthias Brenzinger (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Brown 2003** — Keith Brown, *The Past in Question. Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*, Princeton: Princeton University Press.
- Brown/Gilman 1960** — R. Brown, A. Gilman, »The pronouns of Power and Solidarity«, v: *Style in Language*, T. A. Sebeok (ur.), Cambridge, MA: The Technology Press.
- Brunnbauer 1999** — Ulf Brunnbauer, »Diverging (Hi-)Stories: The Contested Identity of the Bulgarian Pomaks«, *Ethnologia Balkanica* 3, 35–50.
- Bucholtz 2003** — Mary Bucholtz, »Sociolinguistic Nostalgia and the Authentication of Identity«, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 398–416.
- Bugarski 1996** — Ranko Bugarski, *Lingvistika u primeni*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bugarski 1996a** — Ranko Bugarski, *Jezik u društvu*, Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Bugarski 1997** — Ranko Bugarski, *Jezik u društvenoj krizi*, Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Bugarski 2005** — Ranko Bugarski, *Jezik i kultura*, Beograd: XX vek – Knjižara Krug.
- Cameron 1997** — Richrad Cameron, »A Variable Syntax of Speech, Gesture, and Sound Effect: Direct Quotations in Spanish«, prispevek predstavljen na NWAVE 26, Québec.
- Campbell/Muntzel 1989** — Lyle Campbell, Martha Muntzel, »The Structural Consequences of Language Death«, v: *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*, N. C. Dorian (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 181–196.
- Chambers 1995** — J. K. Chambers, *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*, Oxford – Cambridge: Blackwell Publishing.
- Chambers/Trudgill 1998** — J. K. Chambers, Peter Trudgill, *Dialectology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Цивьян 1990** — Татьяна В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, Москва.
- Цивьян 2002** — Татьяна В. Цивьян, »Современная русская языковая ситуация и проекции на модель мира«, v: *Славянская языковая и*

- этноязыковая системы в контакте с неславянским окружением, Т. М. Николаева (ur.), Москва: Языки славянской культуры, 465–475.
- Clark/Gerrig 1990** — Herbert H. Clark, Richard J. Gerrig, »Quotations as Demonstrations«, *Language* 66, 764–805.
- Clark 1996** — Herbert H. Clark, *Using Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clyne 1987** — M. G. Clyne, »History of Research on Language Contact«, v: *Sociolinguistics – Soziolinguistik* 1, H. V. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier (ur.), Berlin: Walter de Gruyter, 452–459.
- Coates 1986** — J. Coates, *Women, Men, and Language. A Sociolinguistic Account of Sex Differences in Language*, London – New York: Longman.
- Coulmas 1986** — Florian Coulmas, »Reported Speech: Some General Issues«, v: *Direct and Indirect Speech*, Florian Coulmas (ur.), Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1–28.
- Coupland 2003** — Nikolas Coupland, »Sociolinguistic Authenticities«, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 417–431.
- Crystal 2002** — David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal [Kristal] 2003** — Devid Kristal, *Smrt jezika*, Beograd: XX vek.
- Cvijić 1987 [1922]** — Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Beograd: SANU – Književne novine – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Цыхун 2000** — Генадзь Цыхун, »Из блокнота участника полесских экспедиций (1. куміна вода; 2. Чагошчы и Чугайка; 3. крычаць як боўгары)«, *Etnolingwistyka* 12, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 181–187.
- Čelik 1994** — Pavle Čelik, *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*, Ljubljana: Enotnost.
- Čontala 1989** — Borut Čontala, »Bojanci ali Srbi v Beli krajini: leto dni po pismu 'Odbora'«, *Delo* 31 (30. september 1989).
- »Delegacija Srba u Sloveniji«, *Vesti B92*, 18. februar 2005, www.b92.net/info/vesti.
- Diller/Khanittanan 2002** — A. V. N. Diller, W. Khanittanan, »Syntactic Enquiry as a Cultural Activity«, v: *Ethnosyntax: Explorations in Grammar and Culture*, N. J. Enfield (ur.), Oxford: Oxford University Press, 31–51.
- Dimitrič 1990** — Milovan Dimitrič, »Belokranjski Srbi se ne čutijo ogrožene: Milan Kučan in dr. Dušan Plut obiskala Belo krajino«, *Delo* 242 (16. oktober 1990).
- Dimitrič 1990a** — Milovan Dimitrič, »Bojančani pravijo, da bodo proslave prirejali kar sami«, *Delo* 125 (31. maj 1990).
- Dobrzyńska 2001** — Teresa Dobrzyńska, »Rendering Metaphor in Reported Speech: Pragmatic Contingencies«, v: *Relative Points of View. Linguistic Representations of Culture*, Magda Stroińska (ur.), New York – Oxford: Berghahn Books, 39–58.
- Dorian 1981** — Nancy C. Dorian, *Language and Death: The life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Dorian (ur.) 1989** — *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contracti-
on and Death*, Nancy C. Dorian (ur.), Cambridge: Cambridge University
Press.
- Dorian 2002** — Nancy C. Dorian, »Commentary: Broadening the Rhetorical
and Descriptive Horizons in Endangered-Language Linguistics«, *Journal
of Linguistic Anthropology* 12/2, 134–140.
- Drašler 2003** — Jana Drašler, *Proti toku (Oris obkolpskih mejnih odnosov skozi
čas)*, seminarsko delo, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (rokopis).
- Dražumerič/Terseglav 1987** — Marinka Dražumerič, Marko Terseglav, »Pri-
spevek k preučevanju Srbov v Beli krajini«, *Traditiones* 16, 205–245.
- Dražumerič 1988** — Marinka Dražumerič, »Srbi v Beli krajini«, *Zgodovinske
vzorednice slovenske in hrvaške etnologije* 5 (= Knjižnica Glasnika Sloven-
skega etnološkega društva 18), 302–317.
- Dubois 1989** — Betty Lou Dubois, »Pseudoquotation in Current English Com-
munication: 'Hey, she didn't really say it'«, *Language in Society* 18/3, 343–
359.
- Ducrot 1984** — Oswald Ducrot, *El Decir y lo dicho*, Buenos Aires: Hachette.
- Dular 1985** — A. Dular, *Občina Črnomelj, Etnološka topografija slovenskega
etničnega ozemlja. 20. stoletje*, Ljubljana.
- Duranti 2003** — Alessandro Duranti, »Language as Culture in U.S. Anthropo-
logy«, *Current Anthropology* 44/3, 323–347.
- Eagleton 1991** — Terry Eagleton, *Ideology: an Introduction*, London: Verso.
- Eckert 2003** — Penelope Eckert, »Elephants in the Room«, *Journal of Sociolin-
guistics* 7/3, 392–397.
- Ehrenpreis 1928** — M. Ehrenpreis, *The Soul of the East: Experiences and Reflec-
tions*, New York 1928.
- Enfield 2000** — Nick J. Enfield, »The Theory of Cultural Logic: How Individ-
uals Combine Social Intelligence with Semiotics to Create and Maintain
Cultural Meaning«, *Cultural Dynamics* 12/1, 35–64.
- Enfield 2003** — Nick J. Enfield, »The Definition of *WHAT-d' you-call-it*: Se-
mantics and Pragmatics of Recognitional Deixis«, *Journal of Pragmatics*
35, 101–117.
- England 2002** — Nora C. England, »Commentary: Further Rhetorical Con-
cerns«, *Journal of Linguistic Anthropology* 12/2, 141–143.
- Fairclough 1992** — N. Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge:
Polity Press.
- Ferguson 1964** — Charles A. Ferguson, »Diglossia«, v: *Language in Culture and
Society*, Dell Hymes (ur.), New York: Harper and Row, 429–439.
- Filipović 1970** — Milenko Filipović, »Srpska naselja u Beloj Krajini u Sloveni-
ji«, *Radovi ANU BiH XXXV*, Sarajevo: Odj. društ. nauka 12, 147–238.
- Filipović 1985** — Rudolf Filipović, »Sociolingvistički uvjeti očuvanja kona-
vaoskog dijalekta u Watsonvilleu (SAD)«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*
7/1, 89–97.

- Fishman 1964** — Joshua A. Fishman, »Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry«, *Linguistics* 9, 32–70.
- Fishman 1982** — Joshua A. Fishman, »Whorfianism of the Third Kind: Ethnolinguistic Diversity as a Worldwide Societal Asset«, *Language in Society* 11, 1–14.
- Fishman 2002** — Joshua A. Fishman, »Commentary: What a Difference 40 Years Make!«, *Journal of Linguistic Anthropology* 12/2, 144–149.
- Flora 1971** — Radu Flora, *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd: Filološki fakultet.
- Foddy 1993** — William Foddy, *Construing Questions for Interviews and Questionnaires*, Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Foucault 1972** — Michael Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, New York: Pantheon Books (slovenska izdaja: Michael Foucault, *Arheologija vednosti*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2001).
- Freidrich 1986** — P. Freidrich, *The Language Parallax: Linguistic Relativism and Poetic Indeterminacy*, Austin: University of Texas Press.
- Friedman 1997** — Victor Friedman, »One Grammar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinings in the Balkan Sprachbund«, *CLS Papers from the 33rd Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1–23.
- Fuller 2003** — Janet M. Fuller, »The Influence of Speaker Roles on Discourse Marker Use«, *Journal of Pragmatics* 35, 23–45.
- Gal 1979** — Susan Gal, *Language Shift. Social Determinations of Linguistic Change in Bilingual Austria*, New York: Academic Press.
- Gal 1993** — Susan Gal, »Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary«, *Language in Society* 22, 337–359.
- Gal 1995** — Susan Gal, »Language and the 'Arts of Resistance'«, *Cultural Anthropology* 10, 407–424.
- Gal 2006** — Susan Gal, »Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe«, v: C. Mar-Molinero, P. Stivenson (ur.): *Language Ideologies, Policies and Practices*, Houndmills – New York: Palgrave Macmillan, 13–27.
- Garner/Rubin 1986** — T. Garner, D. L. Rubin, »Middle Class Blacks' Perceptions of Dialect and Style Shifting: The Case of Southern Attorneys«, *Journal of Language and Social Psychology* 5, 33–48.
- Garnett 1904** — Lucy Garnett, *Turkish Life in Town and Country*, New York.
- Garrett/Williams/Coupland 1999** — Peter Garrett, Angie Williams, Nikolas Coupland, »Evaluating Dialect in Discourse: Teachers' and Teenagers' Responses to Young English Speakers in Wales«, *Language in Society* 28, 321–354.
- Garrett/Williams/Coupland 2004** — Peter Garrett, Angie Williams, Nikolas Coupland, »Adolescents' Lexical Repertoires of Peer Evaluation: Boring Prats and English Snobs«, v: *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*, A. Javorski, N. Coupland, D. Galasiński (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 193–225.

- Geeraterts 2003** — Dirk Geeraterts, »Cultural Models of Linguistic Standardization«, v: *Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, Metaphors, and Meanings*, R. Dirven, R. Frank, M. Pütz (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 25–68.
- Gemeindelexicon von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, Wien 1905.
- Giles/Bourhis/Taylor 1977** — Howard Giles, Richard Y. Bourhis, D. M. Taylor, »Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations«, v: *Language, Ethnicity and Inter-group Relations* (= European monographs in social psychology 13), London – New York – San Francisco: Academic Press, 307–348.
- Giles/Coupland 1990** — Howard Giles, Nikolas Coupland, *Language: Contexts and Consequences*, London: Open University Press.
- Giles/Coupland/Wiemann 1992** — Howard Giles, Nikolas Coupland, John M. Wiemann, »Talk is Cheap', but 'My Word is My Bond': Beliefs about Talk«, v: *Sociolinguistics Today: Eastern and Western Perspectives*, K. Bolton, H. Kwoc (ur.), London: Routledge, 218–243.
- Ginzburg 1992** — Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and Historical Method*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Goffman 2002** — Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Гоффманова 2000** — Я. Гоффманова, »Подсказывание', 'поддакивание' и другие виды стратегии преодоления коммуникативных барьеров«, v: *Язык как средство трансляции культуры*, Москва: Наука, 132–153.
- Greenberg 2004** — Robert D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and Its Disintegration*, Oxford: Oxford University Press.
- Grosjean 1982** — F. Grosjean, *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Grzegorzczkova 1999** — R. Grzegorzczkova, »Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej«, v: *Język a kultura. Podstawowe pojęcia i problemy*, J. Anusiewicz, J. Bartmiński (ur.), Wrocław, 61–71.
- Gumperz [Gamperc] 1974** — John J. Gumperz, »Tipovi jezičkih zajednica«, v: *Jezič i društvo*, Ranko Bugarski (ur.) (= *Kultura* 25), 47–57.
- Gumperz 1982** — John J. Gumperz, *Discourse Strategies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gupta/Ferguson (ur.) 1997** — *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, Akhil Gupta, James Ferguson (ur.), Berkeley: University of California Press.
- Gynan** — Shaw N. Gynan, »Ideological Dimensions of Dynamic Bilingualism in Paraguay: Sociohistorical and Ethnolinguistic Perspectives«, prispevek predstavljen na *Third International Symposium on Bilingualism*, UWE Bristol, 18.–20. April 2001.
- Haberland 1986** — Hartmut Haberland, »Reported speech in Danish«, v: *Direct and Indirect Speech*, F. Coulmas (ur.), Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter, 219–253.

- Hamers/Blanc 1989** — Josiane F. Hamers, Michel A. Blanc, *Bilinguality and Bilingualism*, Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- Hamp 1978** — Eric Hamp, »Problems in Multilingualism in Small Linguistic Communities«, v: *International Dimensions of Bilingual Education*, J. E. Alatis (ur.), Washington DC: Georgetown University Press, 155–164.
- Hamp 1989** — Eric Hamp, »On Signs of Health and Death«, v: *Investigating Obsolescence, Studies in Language Contraction and Death*, Nancy Dorian (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 197–210.
- Hanks 2000** — William F. Hanks, *Intertexts, Writings on Language, Utterance, and Context*, Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Heath 1983** — Shirley B. Heath, *Ways with Words*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heath 1989** — Shirley B. Heath, »Language Ideology«, v: *International Encyclopedia of Communications*, Vol. 2, New York, 393–395.
- Hermanik/Promitzer/Staudinger 2002** — Klaus-Jürgen Hermanik, Christian Promitzer, Eduard Staudinger, »(Hidden) Minorities: Language and Ethnic Identities in the Alpine-Adriatic Region, Radenci (Slovenia), 20-24 March 2002«, *Scientific Report*.
- Hermanik 2004** — Klaus-Jürgen Hermanik, »Colonizing a (Hidden) Minority Region: A Case Study of Multicultural Patterns in the South Slovenian Village Črmošnjice/Tschermoschnitz«, v: *Skrivene manjine na Balkanu*, B. Sikimić (ur), Beograd: Balkanološki institut SANU, 107–120.
- Hill 1970** — Jane H. Hill, »Foreign Accents, Language Acquisition, and Cerebral Dominance Revisited«, *Language Learning* 20, 237–248.
- Hill 1985** — Jane H. Hill, »The Grammar of Consciousness and the Consciousness of Grammar«, *American Ethnologist* 12, 725–737.
- Hill 1987** — Jane H. Hill, »Women's Speech in Modern Mexicano«, v: *Language, Gender and Sex in Comparative Perspective*, Susan U. Philips (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 121–160.
- Hill 1988** — Jane H. Hill, »Language, Culture, and World View«, v: *Linguistics: The Cambridge Survey, No. IV: Language: The Socio-cultural Context*, F. J. Newmeyer (ur.), Cambridge, 14–36.
- Hill 1989** — Jane H. Hill, »The Social Functions of Relativization in Obsolescent and Non-obsolescent Languages«, v: *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*, Nancy C. Dorian (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 149–164.
- Hill 1990** — Jane H. Hill, »Structure and Practice in Language Shift«, predavanja v Stockholmu, rokopis.
- Hill 1992** — Jane H. Hill, »'Today there is no respect': Nostalgia, Respect, and Oppositional Discourse in Mexicano (Nahuatl) Language Ideology«, *Pragmatics* 2, 263–280.
- Hill 1998** — Jane H. Hill, »'Today There Is No Respect'. Nostalgia, Respect, and Oppositional Discourse in Mexicano (Nahuatl) Language Ideology«, v: *Language Ideologies. Practice and Theory*, Bambi B. Schieffelin, Kathryn A.

- Woolard, Paul V. Kroskrity (ur.), New York – Oxford: Oxford University Press, 68–86.
- Hill 2002** — Jane H. Hill, »Expert Rhetorics' in Advocacy for Endangered Languages: Who Is Listening, and What Do They Hear?«, *Journal of Linguistic Anthropology* 12/2, 119–133.
- Hill/Hill 1986** — Jane H. Hill, Kenneth C. Hill, *Speaking Mexicano: Dynamics of a Syncretic Language in Central Mexico*, Tucson: University of Arizona Press.
- Hill/Mannheim 1992** — Jane H. Hill, Bruce Mannheim, »Language and World View«, *Annual Review of Anthropology* 21, 381–406.
- Hinnenkamp 1991** — Volker Hinnenkamp, »Talking a Person into Interethnic Distinction«, v: *The Pragmatics of Intercultural and International Communication*, J. Blommaert, J. Verschueren (ur.), Amsterdam: JohnBenjamins, 91–110.
- Hinton/Hale (ur.) 2001** — *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, Leanne Hinton, Ken Hale (ur.), San Diego: Academic Press.
- Hinton 2002** — Leanne Hinton, »Commentary: Internal and External Language Advocacy«, *Journal of Linguistic Anthropology* 12/2, 150–156.
- Hladnik** — Miran Hladnik, »Slovan v slovenski zgodovinski povesti«, <http://www.ijs.si/lit/slovani.html>.
- Hoenigswald 1966** — H. Hoenigswald, »A Proposal for the Study of Folk Linguistics«, v: *Sociolinguistics*, W. Bright (ur.), The Hague: Mouton, 16–26.
- Hoerder 2003** — Dirk Hoerder, »Revising the Monocultural Nation-State Paradigm. An Introduction to Transcultural Perspectives«, v: *The Historical Practice of Diversity. Transcultural Interactions from the Early Modern Mediterranean to the Postcolonial World*, Dirk Hoerder, Christiane Harzig, Adrian Shubert (ur.), New York – Oxford: Berghahn Books, 1–12.
- Houtkoop-Steenstra 1994** — H. Houtkoop-Steenstra, »Meeting both Ends: Between Standardization and Recipient Design in Telephone Survey Interviews«, v: *Situated Order*, P. den Hove, G. Psathas (ur.), University Press of America.
- Hranilović 1990** — Nada Hranilović, »Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata«, *Migracijske teme* 6/4, 593–612.
- Христов 2004** — Петко Христов, *Общности и празници*, София: Етнографски институт с музей БАН.
- Hudelja 1982** — Mihaela Hudelja, *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. Obkolpski del občine Črnomelj s poudarkom na interetničnih odnosih*, diplomsko delo, Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (rokopis).
- Humboldt 1836** — W. von Humboldt, *Über the Verschiedenheit der menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin 1836: Königlichchen Akademie der Wissenschaften.
- Husband/Khan 1982** — Charles Husband, Saifullah Khan, »The Viability of

- Ethnolinguistic Vitality: A Reply», *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 3, 193–205.
- Ilić 2004** — Marija Ilić, »Mit između fikcije i faksije«, v: *Izbegličko Kosovo*, Biljana Sikimić (ur.) (= *Liceum* 8), Kragujevac, 19–29.
- Irvine 1989** — Judith T. Irvine, »When Talk Isn't Cheap: Language and Political Economy«, *American Ethnologist* 16, 248–267.
- Irvine/Gal 2000** — Judith T. Irvine, Susan Gal, »Language Ideology and Linguistic Differentiation«, v: *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*, P. V. Kroskrity (ur.), Santa Fe: School of American Research Press, 35–83.
- Ivačić 1989** — Ivo Ivačić, »Ali Slovenci res ogrožajo belokranjske Srbe?«, *7D* 41 (11. november 1989), 20–21.
- Ivić 1957** — Pavle Ivić, »O govoru Galipoljskih Srba«, *Srpski dijalektološki zbornik* XII, Beograd, XXII–520.
- Ivić 1966** — Pavle Ivić, »O srpskom govoru u selu Lovri«, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* XII, Budapest, 191–201.
- Ivić 1991** — Pavle Ivić, »Migracije i dijalekti Srba jekavaca«, *Iz srpskohrvatske dijalektologije*, Izabrani ogledi III, Niš: Prosveta, 257–273.
- Ivić 1994** — Pavle Ivić, »Štokavski govori u Mađarskoj«, *Zadužbina* 27, Beograd.
- Ivić 1994a** — Pavle Ivić, »O srpskom govoru u Batanji«, *Južnoslovenski filolog* L, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 33–49.
- Ivić 1997** — Pavle Ivić, »O kosovsko-resavskom govoru Čobanca blizu Sentandreje«, *Sentandrejski zbornik* 3, Beograd, 225–237.
- Jacobson 1998** — Rodolfo Jacobson, »Conveying a Broader Message through Bilingual Discourse: An Attempt at Contrastive Codeswitching Research«, v: *Codeswitching Worldwide*, R. Jacobson (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 51–76.
- Jacobson (ur.) 1998** — *Codeswitching Worldwide*, R. Jacobson (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Jaffe 1999** — Alexandra Jaffe, *Ideologies in Action: Language Politics on Corsica*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Jagić 1929** — A. Jagić, »Hrvatske naseobine u Banatu«, *Letopis Matice srpske* 319/1, god. CIII, Novi Sad, 33–39.
- Jakobson 1980** — Roman Jakobson, »Closing Statement: Linguistics and Poetics«, v: *Style in Language*, T. Seboek (ur.), Cambridge, MA: MIT Press, 350–377.
- Javorski/Coupland/Galasiński 2004** — Adam Javorski, Nikolas Coupland, Dariusz Galasiński, »Metalanguage: Why Now?«, v: *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*, A. Javorski, N. Coupland, D. Galasiński (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 3–8.
- Johnstone 1987** — Barbara Johnstone, »'He says... so I said': Verb Tense Alternation and Narrative Depictions of Authority in American English«, *Linguistics* 25, 33–52.
- Joseph 1991** — J. E. Joseph, »Review of W. von Humboldt, Über the Verschi-

- edenheit der menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts, Berlin 1836«, *Language* 67, 843–851.
- Jucker/Smith 1998** — Andreas H. Jucker, Sara W. Smith, »And people just you know like ‘wow’: Discourse Markers as Negotiating Strategies«, v: *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, Andreas H. Jucker, Yael Yiv (ur.), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 171–201.
- Кабакова 1993** — Г. И. Кабакова, »Французская этнолингвистика: проблематика и методология«, *Вопросы языкознания* 6, 100–113.
- Kachru 1982** — B. B. Kachru, »The Bilingual’s Linguistic Repertoire«, v: *Issues in International Bilingual Education: The Role of the Vernacular*, B. Hartford, A. Caldman (ur.), New York: Plenum Press, 25–52.
- Kahl 2002** — Thede Kahl, »Zur Islamisierung der meglenitischen Vlachen (Meglenorumänen): Das Dorf Nânti (Nótia) und die ‘Nântinets’ in der heutigen Türkei«, *Zeitschrift für Balkanologie* 38/1–2, 31–55.
- Karadžić 1845** — *Vuka Stef. Karadžića i Save Tekelije pisma visokopreosveštenome gospodinu Platonu Atanackoviću, pravoslavnome vladici budimskome o srpskome pravopisu, sa osobitjem dodacima o srpskom jeziku*, Beč.
- Karstedt 2002** — L. Karstedt, »The History and Status of Linguistic Anthropology in Germany, Austria, and Switzerland«, *Journal of Linguistic Anthropology* 12/1, 72–87.
- Kaser 1997** — Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva (1545–1754) I–II*, Zagreb.
- Kay 1987** — Paul Kay, »Linguistic Competence and Folk Theories of Language: Two English Hedges«, v: *Cultural Models in Language and Thought*, D. Holland, N. Quinn (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 67–77.
- Kay 1996** — Paul Kay, »Intra-Speaker Relativity«, v: *Rethinking Linguistic Relativity*, John J. Gumperz, Stephen C. Levinson (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 97–114.
- Kearney 1995** — Michael Kearney, »The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism«, *Annual Review of Anthropology* 24, 547–565.
- Klopčič/Komac/Kržišnik-Bukić 2003** — Vera Klopčič, Miran Komac, Vera Kržišnik-Bukić, *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji, Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, december 2003, <http://www.gov.si/uvn/FRAME.htm>.
- Kloss 1984** — Heinz Kloss, »Umriß eines Forschungsprogrammes zum Thema ‘Sprachentod’«, *International Journal of Sociology of Language* 45, 65–76.
- Knežević Hočevar 1999** — Duška Knežević Hočevar, *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe. Domaćinska zamišljanja nacije in lokalitete*, Ljubljana: Založba ZRC.
- Knežević Hočevar 2004** — Duška Knežević Hočevar, »Kri ni voda: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji«, *Razprave in gradivo* 45, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 126–143.

- Koerner 1999** — E. F. K. Koerner, »Linguistics and Ideology: A Neglected Aspect of 19th and 20th Century Historiography«, *Linguistic Historiography: Projects and Prospects*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 39–60.
- Komac 2000** — Miran Komac, »Srpska zajednica u Sloveniji«, *Beseda*, Ljubljana: Društvo Srpska zajednica, 7–33.
- Kristiansen 2004** — Tore Kristiansen, »Social Meaning and Norm-Ideals for Speech in a Danish Community«, v: *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*, A. Javorski, N. Coupland, D. Galasiński (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 167–192.
- Kroskirty 2000** — Paul V. Kroskirty, »Regimenting Languages: Language Ideological Perspectives«, v: *Regimes of Language. Ideologies, Politics and Identities*, Paul V. Kroskirty (ur.), Santa Fe – Oxford: School of American Research Press – James Currey, 1–34.
- Krpan 1983** — S. Krpan, *Hrvati u Keči*, Zagreb.
- Kurath 1972** — H. Kurath, *Studies in Area Linguistics*, Bloomington.
- Labov 1972** — William Labov, *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Laclau/Mouffe 1985** — Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, New York – London: Verso.
- Ladegaard 2000** — Hans J. Ladegaard, »Language Attitudes and Sociolinguistic Behaviour: Exploring Attitude-Behaviour Relations in Language«, *Journal of Sociolinguistics* 4/2, 214–233.
- Laketić 1989** — Milan Laketić, »Kad je predsednik 'Srb'«, *Politika* (24. oktobar).
- Lavandera 1988** — Beatriz R. Lavandera, »The study of Language in Its Socio-Cultural Context«, Linguistics, *The Cambridge Survey, No. IV: Language: The Socio-cultural Context*, F. J. Newmeyer (ur.), Cambridge, 1–13.
- Lee 1997** — Benjamin Lee, *Talking Heads: Language, Metalanguage and the Semiotics of Subjectivity*, Durham – London: Duke University Press.
- Lee 2001** — Benny P. H. Lee, »Mutual Knowledge, Background Knowledge and Shared Beliefs: Their Roles in Establishing Common Ground«, *Journal of Pragmatics* 33, 21–44.
- Lesar 1991** — Ladislav Lesar, »'Belokranjci smo!': dušebrižniki iz 'matične domovine' so odšli praznih rok«, *Nedeljski dnevnik* 265 (29. september 1991), 22.
- Levinson 1997** — Steven C. Levinson, »From Outer to Inner Space: Linguistic Categories and Non-Linguistic Thinking«, v: *The Relationship between Linguistic and Conceptual Representation*, J. Nuyts, E. Pedersen (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 13–45.
- Lewis 1979** — David Lewis, »Monitoring and Self-Repair in Speech«, *Cognition* 14, 41–104.
- Loma 1997** — Aleksandar Loma, »Drvojedci«, *Kodovi slovenskih kultura* 2, Hrana, 153–162.

- Lucy 1992** — John A. Lucy, *Language Diversity and Thought: A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucy (ur.) 1993** — *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, John A. Lucy (ur.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucy 1993** — John A. Lucy, »Reflexive Language and Human Disciplines«, v: *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, J. A. Lucy (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 9–32.
- Lucy 1993a**: John A. Lucy, »Metapragmatic Representational: Reporting Speech with Quotatives in Yucatec Maya«, v: *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, J. A. Lucy (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 91–125.
- Lucy 1997** — John A. Lucy, »Linguistic Relativity«, *Annual Review of Anthropology* 26, 91–312.
- Luthar/Petrović 2005** — Oto Luthar, Tanja Petrović, »Kreiranje identiteta kroz konstrukciju periferije: Balkan u zapadnim turističkim vodičima«, v: *Sa bedekerom po jugoistočnoj Evropi*, Đorđe Kostić (ur.), Beograd: Balkanološki institut SANU, 177–194.
- Macaulay 1987** — Ronald K. S. Macaulay, »Polyphonic Monologues: Quoted Direct Speech in Oral Narratives, *IPrA Papers in Pragmatics* 1(2), 1–34.
- Maćkiewicz 1999** — Jolanta Maćkiewicz, »Co to jest 'językowy obraz świata'«, *Etnolingwistyka* 11, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 7–24.
- Maher 1996** — J. Maher, »Fishermen, Farmers, Traders: Language and Economic History on St. Barthelemy, French West Indies«, *Language in Society* 25/3, Cambridge, 373–406.
- Majstorović 1997** — Marijan Majstorović, »Izgnubljena Hrvatska: Bela Krajina – Hrvatski povijesni teritorij«, v: *Hrvati u Sloveniji*, Mirjana Domini (ur.), Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 95–107.
- Mal 1924** — Josip Mal, »Uskočke seobe i slovenske pokrajine«, *Srpski etnografski zbornik* 30, Naselja i poreklo stanovništva 18, Ljubljana.
- Malmkjær 1992** — *The Linguistic Encyclopedia, Second Edition*, K. Malmkjær (ur.), London – New York.
- Mann 2000** — Charles C. Mann, »Reviewing Ethnolinguistic Vitality: The Case of Anglo-Nigerian Pidgin«, *Journal of Sociolinguistics* 4/3, 458–474.
- Marçais 1930** — W. Marçais, »Le diglossie arabe«, *L'Enseignement Public* 97/12, 401–409.
- Marchand 1982** — J. W. Marchand, »Herder, Precursor of Humboldt, Whorf, and Modern Language Philosophy«, v: *Johann Gottfried Herder, Innovator through the Ages*, W. Koepke, S. B. Knoll (ur.), Bonn: Bouvier.
- Matijašević 1980** — Radovan Matijašević, »Bahtinova teorija govora«, v: M. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit, IX–XL.
- Maynard 1996** — Senko K. Maynard, »Multivoicedness in Speech and Thought Representation: The Case of Self-Quotation in Japanese«, *Journal of Pragmatics* 25, 207–226.

- Mekina 2001** — Igor Mekina, »Neenakopravne manjšine: Zakaj Neslovenci nimajo pravice do pouka v materinščini?«, *Mladina* 8 (26. februar 2001), 16–19.
- Messner-Sporšič 1931** — A. Messner-Sporšič, »Kolonije hrvatskih plemića u Banatu«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXVIII/1*, Zagreb, 160–207.
- Miletić 2002** — Vesna Miletić, »Položaj srbske narodne skupnosti v Sloveniji«, *Beseda* 2, Ljubljana: Društvo Srpska zajednica, 5–13.
- Miletić 2003** — Vesna Miletić, »Srbi u Sloveniji u brojkama popisa 2002«, *Beseda* 3, Ljubljana: Društvo Srpska zajednica, 24–28.
- Miller 1968** — L. R. Miller, *The Linguistic Relativity Principle and Humboldtian Ethnolinguistics: A History and Appraisal*, The Hague: Mouton.
- Milroy/Gordon 2003** — Lesley Milroy, Matthew Gordon, *Sociolinguistics, Method and Interpretation*, Malden, MA – Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Minnich 1988** — Robert Gary Minnich, »Speaking Slovene – being Slovene. Verbal codes and collective self-images: Some correlations between Kanales Dolina and Ziljska Dolina«, *Slovene Studies* 10/2, 125–147.
- Mladenova 2004** — Olga Mladenova, *Russian Second-Language Textbooks and Identity in the Universe of Discourse*, München: Verlag Otto Sagner.
- Mühlhäusler 2003** — Peter Mühlhäusler, »Language Endangerment and Language Revival«, *Journal of Sociolinguistics* 7/2, 232–245.
- Müllerová 1994** — O. Müllerová, »Podmínky úspěšnosti rozhovoru jako metody sociálně psychologických výzkumů«, v: *Kształcenie porozumiewania się*, Opole.
- Muysken 2000** — Pieter Muysken, *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton 1991** — Carol Myers-Scotton, »Differentiating Borrowing and Codeswitching«, v: *Linguistic Change and Contact*, Kathleen Ferara, Becky Brown, Keith Walters, John Baugh (ur.), Austin: University of Texas Press, 318–325.
- Myers-Scotton 1992** — Carol Myers-Scotton, »Codeswitching as a Mechanism of Deep Borrowing, Language Shift and Language Death«, v: *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Reference to East Africa*, Matthias Brenzinger (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 31–58.
- Myers-Scotton 1993** — Carol Myers-Scotton, *Duelling Languages: Grammatical Structure and Codeswitching*, Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton 1993a** — Carol Myers-Scotton, »Common and Uncommon Ground: Social and Structural Factors in Code-Switching«, *Language in Society* 22, 475–503.
- Myhill 2003** — John Myhill, »The Native Speaker, Identity, and the Authenticity Hierarchy«, *Language Sciences* 25, 77–97.
- Navratil 1866** — J. Navratil, »Uskoki na Kranjskem«, *Slovenski glasnik* (januar 1866).

- Naylor 1978** — Kenneth E. Naylor, »The Eastern Variant of Serbo-Croatian as the *Lingua Communis* in Yugoslavia«, *Folia Slavica* 1, 456–468.
- Nedzielski/Preston 1999** — Nancy Nedzielski, Dennis Preston, *Folk Linguistics*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Nelde 2000** — Peter Hans Nelde, »Identity among Bilinguals: An Ecolinguistic Approach«, *Estudios de Sociolingüística* 1(1), 41–46.
- Nettle/Romaine 2000**: Daniel Nettle, Suzanne Romaine, *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages*, Oxford: Oxford University Press.
- Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881** — *Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881* (zasedanje dne 21. 10. 1881).
- Ochs/Capps 1996** — Elinor Ochs, Lisa Capps, »Narrating the Self«, *Annual Review of Anthropology* 25, 19–43.
- Ognjanović 1997** — Divna Ognjanović, »Pogled kroz prošlost i viđenje budućnosti Srba u Beloj Krajini«, v: *Srbi u Sloveniji*, Vladimir Petrović (ur.), Novi Sad: Svetska srpska zajednica, 103–111.
- Ostermann 2003** — Anna Cristina Ostermann, »Localizing Power and Solidarity: Pronoun Alternation at an All-Female Police Station and a Feminist Crisis Intervention Center in Brasil«, *Language in Society* 32, 351–381.
- Palmer 1996** — Gary B. Palmer, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin: University of Texas Press.
- Penn 1972** — J. M. Penn, *Linguistic Relativity Versus Innate Ideas. The Origins of the Sapir-Whorf Ideas in German Thought*, The Hague: Mouton.
- Petrović 2000** — Tanja Petrović, »Struggling for Space. Self-presentation in Autobiographies of Women in Serbia Born in 1920s and 1930s«, v: *She in the Balkans*, Elena Tačeva, Ilija Nedin (ur.), Blagoevgrad, 363–374.
- Petrović 2004** — Tanja Petrović, »Tradicionalna kultura Srba u Beloj Krajini u svetlu zamene jezika«, v: *Исследования по славянской диалектологии 10, Терминологическая лексика материальной культуры балканских славян*, Г. П. Клепикова, А. А. Плотникова (ur.), Москва: Институт славяноведения РАН, 183–203.
- Pfaff 1979** — Carol W. Pfaff, »Constraints on Language Mixing: Intrasentential Code-Switching in Spanish and English«, *Language* 55, 291–318.
- Piccoli 1998** — A. Piccoli, »Prelazak riječi u pasivni sloj u govoru moliških Hrvata«, *Filologija* 30–31, Zagreb 501–507.
- Плотникова 1996** — Анна А. Плотникова, *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Москва.
- Плотникова 1998** — Анна А. Плотникова, »«Этнокультурная» лексика как объект картографирования«, *Исследования по славянской диалектологии 5, Актуальные проблемы славянской лингвогеографии*, Москва, 266–283.
- Плотникова 2003** — Анна А. Плотникова, »Этнолингвистическое картографирование фрагментов масленичной обрядности южных славян«, *Balkanica XXXII/XXXIII* (2001/2002), Beograd: Balkanološki institut SANU, 95–121.

- Плотникова 2004** — Анна А. Плотникова, *Этнолингвистическая география Южной Славии*, Москва.
- Plut 1985** — Dušan Plut, »Pokrajinske (prirodno-geografske) poteze Bele krajine«, *Arheološka topografija Slovenije*, Ljubljana, 13–15.
- Polanyi 1982** — Livia Polanyi, »Literary Complexity in Everyday Storytelling«, v: *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*, D. Tannen (ur.), Norwood NJ: Ablex, 155–170.
- Polzer-Srienz 2002** — Mirjam Polzer-Srienz, »Protection of Roma in Slovenia – a Legal Analysis with Comparative References to the Situation of Roma in Austria«, v: *Slovenia & the European Standards for the Protection of National Minorities*, Miroslav Polzer, L. Kalčina, M. Žagar (ur.), Ljubljana: Information and Documentation Centre on the Council of Europe – Institut za Naodnostna vprašanja – Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien/Ljubljana, 67–75.
- Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900*, Kr. zemaljski statistički ured, Zagreb 1902.
- Popis stanovništva 1953*, knjiga XIV, osnovni podaci o stanovništvu, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1958.
- Popis stanovništva 1961*, knjiga XIV, Aktivnost i delatnost, rezultati za naselja, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1965.
- Popis stanovništva 1961*, knjiga XII, Migraciona obeležja, rezultati za naselja, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1966.
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971*, knjiga IX, Prebivalstvo, migracijska obeležja, rezultati po naseljih in občinah, Beograd: Zvezni zavod za statistiku, 1973.
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971*, knjiga X, Prebivalstvo, dejavnost, rezultati po naseljih in občinah, Beograd: Zvezni zavod za statistiku, 1974.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1981*, Ljubljana 1981.
- Poplack 1980** — Shana Poplack, »Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish y termino el Español: Toward a Typology of Code-Switching«, *Linguistics* 18, 581–618.
- Poplack 1988** — Shana Poplack, »Contrasting Patterns of Codeswitching in Two Communities«, v: *Codeswitching: Anthropological and Sociolinguistic Perspective*, Monica Heller (ur.), New York: Mouton de Gruyter, 215–244.
- Pravopis 1993** — *Pravopis srpskoga jezika*, Mitar Pešikan, Jovan Jerković, Mato Pižurica (ur.), Novi Sad: Matica Srpska 1993.
- Preston 1986** — Dennis Preston, »Five Visions of America«, *Language in Society* 15, 221–240.
- Preston (ur.) 1999** — *Handbook of Perceptual Dialectology*, vol. 1, D. Preston (ur.), Amsterdam: John Benjamins.
- Promitzer 2000** — Christian Promitzer, »The Balkans in Central Europe: A Case Study of the Slovene-Croat Border«, prispevek predstavljen na *6th Biennial EASA Conference, Krakow, 26-29 jul 2000: Crossing Categorical Borders: Religion as Politics/Politics as Religion*.
- Promitzer 2002** — Christian Promitzer, »'Gute Serben': Ethnologen und Po-

- litiker über die Identität der Serben in der slowenischen Bela krajina«, v: *Umstrittene Identitäten. Ethnizität und Nationalität in Südosteuropa*, Ulf Brunnbauer (ur.), Frankfurt am Main *et al.*: Peter Lang, 173–199.
- Promitzer 2003** — Christian Promitzer, »Niko Županič kot slovenski etnolog«, *Etnolog* 13, 141–170.
- Promitzer 2003a** — Christian Promitzer, »The Body of the Other: 'Racial Science' and Ethnic Minorities in the Balkans«, *Jahrbucher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 5/2003, München: Slavica Verlag Kovač, 27–40.
- Promitzer 2004** [Promicer] — Kristijan Promicer, »(Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapažanja«, v: *Skrivene manjine na Balkanu*, Biljana Sikimić (ur.), Beograd: Balkanološki institut SANU, 11–24.
- Pupovac 1991** — Milorad Pupovac, »Stavovi govornika hrvatskog ili srpskog jezika prema jeziku i pismu«, v: *Sociološki i demografski aspekti položaja naroda i međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj*, Zagreb, 165–181.
- Rakić 1997** — Sofija Rakić, »Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Ba-tanje«, *Studia Slavica Hungaricae* XLII, Budapest, 89–98.
- Rakić 1998** — Sofija Rakić, »O govoru Deske«, *Studia Slavica Hungaricae* XLI-II, Budapest, 23–38.
- Ramovš 1935** — Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika VII, Dijalekti*, Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- Recanati 2000** — François Recanati, *Oratio Obliqua, Oratio Recta. An Essay on Metarepresentation*, Cambridge, MA – London: MIT Press – A Bradford Book.
- Reitz 1974** — J. G. Reitz, »Language and Ethnic Community Survival«, *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Special issue, 104–122.
- Rindler Schjerve 1998** — Rosita Rindler Schjerve, »Codeswitching as an Indicator for Language Shift? Evidence from Sardinian – Italian Bilingualism«, v: *Codeswitching Worldwide*, R. Jacobson (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 221–247.
- Robinson/Giles (ur.) 2001** — *The New Handbook of Language and Social Psychology*, Peter W. Robinson, Howard Giles (ur.), London: John Wiley.
- Rumsey 1992** — Alan Rumsey, »Wording, Meaning, and Linguistic Ideology«, *American Anthropologist* 92, 346–361.
- Sankoff/Poplack 1981** — David Sankoff, Shana Poplack, »A Formal Grammar for Code-Switching«, *Papers in Linguistics. International Journal of Human Communication* 14/1, 3–45.
- Sapir 1949** — Edward Sapir, »The Unconscious Patterning of Behavior in Society«, v: *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, D. Mandelbaum (ur.), Berkeley: University of California Press, 544–559.
- Saussure 1997** — Ferdinand de Saussure, *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*, Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Savić 1996** — Jelena M. Savić, *Code-Switching. The Theoretical and Methodological Issues*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Schilling-Estes 2004** — Natalie Schilling-Estes, »Constructing Ethnicity in Interaction«, *Journal of Sociolinguistics* 8/2, 163–195.
- Schubert 1991** — Gabriella Schubert, »Berlin und Südosteuropa«, v: *Berlin und Osteuropa*, Klaus Meyer (ur.).
- Schuchardt 1884** — Hugo Schuchardt, *Slawo-deutches und Slawo-italieinisches*, Graz: Leuschner and Lubensky.
- Searle 1969** — J. Searle, *Speech Acts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sharapova 2000** — Elisabeth Marklund Sharapova, *Implicit and Explicit Norm in Contemporary Russian Verbal Stress*, Acta Universitatis Upsaliensis (= Studia Slavica Upsaliensia 40), Uppsala.
- Sherzer 1987** — Joel Sherzer, »A Discourse-Centered Approach to Language and Culture«, *American Anthropologist* 89, 295–309.
- Shridar/Shridar 1980** — S. N. Shridar, K. K. Shridar, »The Syntax and Psycholinguistics of Bilingual Code Mixing«, *Canadian Journal of Psychology* 34/4, 407–416.
- Sikimić (ur.) 2004** — *Skrivene manjine na Balkanu*, Biljana Sikimić (ur.), Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Sikimić 2004a** — Biljana Sikimić, »Aktuelna terenska istraživanja dijaspore: Srbi u Mađarskoj«, *Teme* 2, Niš, 847–858.
- Sikimić 2004b** — Biljana Sikimić, »Taj teško da gu ima po knjige«, v: *Izbegličko Kosovo*, Biljana Sikimić (ur.) (= *Liceum* 8), Kragujevac, 31–69.
- Silverstein 1979** — Michael Silverstein, »Language Structure and Linguistic Ideology«, v: *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*, R. Clyne, W. Hanks, C. Hofbauer (ur.), Chicago, 219–259.
- Silverstein 1993** — Michael Silverstein, »Metapragmatic Discourse and Metapragmatic Function«, v: *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, J. A. Lucy (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 33–57.
- Silverstein 1996** — Michael Silverstein, »Monoglot 'Standard' in America: Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony«, v: *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*, Donald Brenneis, Ronald K. S. Macaulay (ur.), Colorado: Westview Press, 284–306.
- Silverstein 1998** — Michael Silverstein, »Contemporary Transformations of Local Linguistic Communities«, *Annual Review of Anthropology* 27, 401–426.
- Silverstein 1998a** — Michael Silverstein, »The Uses and Utility of Ideology. A Commentary«, v: *Language Ideologies. Practice and Theory*, Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard, Paul V. Kroskrity (ur.), New York – Oxford: Oxford University Press, 123–145.
- Slovenija – pokrajine in ljudje*, Ljubljana 1998.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, Vicenc Rajšp *et al.* (ur.), Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU – Arhiv Republike Slovenije, 1995–1996.
- Smiljanić 1905** — Manojlo B. Smiljanić, »Etnografsko grupisanje naroda Balkanskoga poluostrva«, *Godišnjica Nikole Čupića* XXIV, 102–123.

- Spezial-Ortsrepertorium von Krain*, Wien 1884.
Specijalni repertorij krajev na Kranjskem 1890, Dunaj 1894.
Spezial-Ortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Volkszählung von 1910, Wien 1919.
- Stanojević 1925** — S. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, II knjiga, Zagreb.
- Steinke 1990** — Klaus Steinke, *Die russischen Sprachinseln in Bulgarien*, Heidelberg: Winter.
- Steinke 1991** — Klaus Steinke, »Sprachinselforschung unter dem Aspekt des Sprachkontakts. (Am Beispiel russischer Sprachinseln in Bulgarien)«, v: *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists Berlin/GDR, August 10-August 15, 1987*, Werner Bahner, Joachim Schildt, Dieter Viehweger (ur.), Bd. 2, Berlin: Akademie-Verlag, 1746–1748.
- Steinke 2001** — Klaus Steinke, »Aspekte der ethnolinguistischen Vitalität statenloser Minderheiten (Am Beispiel der Banater Bulgaren, der Altgläubigen und der Kaschuben)«, v: *Slavistica Vilnensis, Kalbotyra* 50/2, 57–66.
- Steinke 2003** — Klaus Steinke, »Zur Typologie der sprachlichen Vitalität slavischer Minderheiten«, v: *Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen. Beiträge zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana*, Tilman Berger, Karl Gutschmidt (ur.), München: Verlag Otto Sagner, 199–211.
- Stepanović 2000** — P. Stepanović, »Ijekavski elementi u ekavskim govorima Srba u Mađarskoj«, *Južnoslovenski filolog* LVI/3–4, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1103–1109.
- Stross 1974** — B. Stross, »Speaking of Speaking: Tenejapa Tzeltal Metalinguistics«, v: *Explorations in the Ethnography of Speaking*, R. Bauman, J. Sherzer (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 213–239.
- Suppan 1996** — A. Suppan, »Nationalstaaten und nationale Minderheiten«, v: *Brennpunkt Osteuropa. Minderheiten im Kreuzfeuer des Nationalismus*, V. Heuberger, A. Suppan, E. Vyslonzil (ur.), Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Osteuropa-Instituts XXIV, Vienna – Munich, 9–17.
- »Še ena spregledana manjšina«, *Mladina* 13, 26. 3. 2005, 7.
- Škiljan 1988** — Dubravko Škiljan, »Stavovi stanovnika Zagreba prema jeziku«, *Kulturni radnik* 5, XLI, 166–212.
- Škiljan 1998** — Dubravko Škiljan, *Javni jezik*, Beograd: XX vek.
- Škiljan 2002** — Dubravko Škiljan, *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb: Golden marketing.
- Štrumbli 1991** — Žarko Štrumbli, »Uskoki na Slovenskem in v Žumberku«, *Arhivi* 14/1–2, 42–50.
- Tabouret-Keller 1968** — A. Tabouret-Keller, »Sociological Factors of Language Maintenance and Shift: A Methodological Approach Based on European and African Examples«, v: *Language Problems of Developing Nations*, J. A. Fishman, C. A. Ferguson, J. Das Gupta (ur.), New York: Wiley.
- Tabouret-Keller 1972** — A. Tabouret-Keller, »A Contribution to the Sociological Study of Language Maintenance and Language Shift«, v: *Advances*

- in the Sociology of Language*, Tom 2, J. A. Fishman (ur.), Mouton: The Hague.
- Tannen 1989** — Deborah Tannen, *Talking Voices: Repetition, Dialogue and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Terseglav 1989** — Marko Terseglav, »Prilog proučavanju duhovne kulture belokranjskih Srba«, *Prilozi proučavanju etničkog identiteta* (= *Zbornik radova Etnogafskog instituta* 20), Beograd, 75–87.
- Terseglav 1996** — Marko Terseglav, *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*, Ljubljana: Založba ZRC.
- Težak 1985** — S. Težak, »O gramatičkom rodu sanktorema u nekim čakavskokajkavskim govorima«, *Zbornik u čast Peru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881–1956)*, Zagreb, 491–495.
- Todorova 1997** — Maria Todorova, »Identity (Trans)formation Among Pomaks in Bulgaria«, v: *Beyond Borders. Remaking Cultural Identities in the New East and Central Europe*, László Kürti, Juliet Langman (ur.), Boulder, Colorado – Oxford, 63–82.
- Todorova 2001** — Maria Todorova, *Imaginarij Balkana*, Ljubljana: Vita activa (prevod angleškega originala *Imagining the Balkans*, New York – Oxford)
- Толстая 1989** — Светлана М. Толстая, »Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры«, *Славянский и балканский фольклор*, 215–229.
- Tołstoj 1992** — N. I. Tołstoj, »Język a kultura (Niektóre zagadnienia słowińskiej etnolingwistyki)«, *Etnolingwistyka* 5, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 15–25.
- Tołstoj 1995** — Nikita I. Tolstoj, *Jezik slovenske kulture*, Niš: Prosveta.
- Tołstoj [Толстая] 2002** — Svetlana M. Tolstoj, »Slovenska etnolingvistika: problemi i perspektive«, *Glas CCCXCIV Srpske akademije nauka i umetnosti* (= Odeljenje jezika i književnosti 19), 27–36.
- Tomić 1984** — Mile Tomić, »Govor Sviničana«, *Srpski dijalektološki zbornik* 30, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Tomić 1987** — Mile Tomić, »Govor Radimaca«, *Srpski dijalektološki zbornik* 33, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Troubetzkoy 1928** — N. S. Troubetzkoy, »Proposal 16«, *First International Congress of Linguistics*, Leiden 1928.
- Trubeta 1999** — Sevasti Trubeta, *Die Konstitution von Minderheiten und die Ethnisierung sozialer und politischer Konflikte. Eine Untersuchung am Beispiel der im griechischen Thrakien ansässigen muslimischen Minderheit*, Frankfurt/M. et al.
- Trudgill 1972** — Peter Trudgill, »Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich«, *Language in Society* 1, 179–196.
- Tsitsipis 1989** — Lukas Tsitsipis, »Skewed Performance and Full Performance in Language Obsolescence: The Case of an Albanian Variety«, v: *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*, Nancy C. Dorian (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 117–137.

- Tsitsipis 1997** — Lukas Tsitsipis, »The Construction of an 'Outsider's' Voice by Low-Proficiency Speakers of an Albanian Variety (Arvanítika) in Greece: Language Ideology«, *International Journal of the Sociology of Language* 126, 105–121.
- Tsitsipis 1997a** — Lukas Tsitsipis, »Arvanítika Functional Shift, Metapragmatic Awareness, and History of Genres«, *Zeitschrift für Balkanologie* 33/2, 191–200.
- Tsitsipis 1998** — Lukas Tsitsipis, *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift: Arvanítika (Albanian) and Greek in Contact*, Oxford: Oxford University Press.
- Tsitsipis 2003** — Lukas Tsitsipis, »Implicit Linguistic Ideology and the Erasure of Arvanítika (Greek-Albanian) Discourse«, *Journal of Pragmatics* 35, 539–558.
- Tsitsipis 2004** — Lukas Tsitsipis, »A Sociolinguistic Application of Bakhtin's Authoritative and Internally Persuasive Discourse«, *Journal of Sociolinguistics* 8/4, 569–594.
- Urban 1984** — Greg Urban, »Speech about Speech in Speech about Action«, *Journal of American Folklore* 97, 341–375.
- URS 1991** — *Ustava Republike Slovenije*, sprejeta 23. 12. 1991, http://www.gov.si/dz/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/ustava/ustava_rs.html (objavljena v: *Uradni list Republike Slovenije* 33/9).
- Valvasor 1777 [1689]** — Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Van der Sijs 2004** — Nicoline van der Sijs, »The Role of Purism in Language Development – Historical and Political Aspects«, v: *Purism, Second Helping. Papers from the conference on 'Purism in the age of globalisation' Bremen, September 2001*, Dónall ó Riagáin, Thomas Stolz (ur.) (= *Diversitas Linguarum* 6), Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1–24.
- Van Dijk 1993** — Teun van Dijk, »Principles of Critical Discourse Analysis«, *Discourse & Society* 4/2, 249–283.
- Van Noppen 2004** — Jean Pierre Van Noppen, »CDA: A discipline Come of Age? Review article«, *Journal of Sociolinguistics* 8/1, 107–126.
- Vasović-Mekina 2002** — Svetlana Vasović-Mekina, »Ko predstavlja Srbe (Intervju – Milenko Vakanjac)«, *Vreme* 580 (14. februar 2002).
- Verschueren 1996** — Jef Verschueren, »Contrastive Ideology Research: Aspects of Pragmatic Ideology«, *Language Sciences* 18/3–4, 589–603.
- Verschueren 1999** — Jef Verschueren, *Understanding Pragmatics*, London: Edward Arnold.
- Verschueren 2001** — Jef Verschueren, »Notes on the role of metapragmatic awareness in language use«, *Pragmatics*, 10/4(2000), 439–456 (ruski prevod: Джеф Фершуерен, »Заметки о роли метапрагматической осведомленности в использовании языка«, *Критика и семиотика* 3/4 [2001], 85–105).
- Verschueren 2004** — Jef Verschueren, »Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use«, v: *Metalanguage: Social and Ideological Per-*

- spectives*, A. Javorski, N. Coupland, D. Galasiński (ur.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 53–73.
- Vincent/Perrin 1999** — Diane Vincent, Laurent Perrin, »On the Narrative vs Non-Narrative Functions of Reported Speech: A Socio-Pragmatic Study«, *Journal of Sociolinguistics* 3/3, 291–313.
- Vlahović 1997** — N. Vlahović, »Stavovi o jeziku u okviru opštih izučavanja stavova«, *Kultura* 95, Beograd, 61–77.
- Vološinov 1973** — Valentin N. Voloshinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press [= Bahtin 1980].
- Von Östreich 1905** — Karl von Östreich, »Die Bevölkerung von Makedonien«, *Geographische Zeitschrift* XI, 268–292.
- Voss 2004** — Christian Voss, »Language Use and Language Attitudes of a Phantom Minority«, v: *Skrivene manjine na Balkanu*, Biljana Sikimić (ur.), Beograd: Balkanološki institut SANU, 51–65.
- Vučković 2000** — Marija Vučković, »Govor Kajkavaca u Boki. Sociolingvistički aspekt«, *Južnoslovenski filolog* LVI/1–2, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 261–271.
- Vučković 2004** — Marija Vučković, »Kajkavci u Banatu: Lingvistička situacija i polna diferencijacija«, v: *Skrivene manjine na Balkanu*, Biljana Sikimić (ur.), Beograd: Balkanološki institut SANU, 199–215.
- Vukićević 1984–85** — M. Vukićević, »Jedan srpski govor u jugoistočnoj Makedoniji«, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII, Novi Sad, 157–166.
- Wakelin 1970** — Martyn Wakelin, *English Dialects: An Introduction*, London: Athlone Press.
- Walters 2003** — Keith Walters, »Gender, Nationalism, and Language Ideology: The Tunisian Case«, prispevek predstavljen na *Conference on Language, Identity and Change in the Modern Arab World: Implications for the Study of Language and Culture*, Univeristy of California, Berkeley, California, 4.–5. april 2003.
- Whorf [Vorf] 1979** — Bendžamin Li Vorf, *Jezik, Misao i stvarnost*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod [naslov oroginala: Benjamin Lee Whorf, *Language, Thought and Reality: Selected Writings by Benjamin Lee Whorf*, John B. Carroll (ur.), Cambridge, MA: MIT Press, 1956].
- Williams 1973** — R. Williams, *The country and the city*. New York: Oxford University Press.
- Winford 2003** — Donald Winford, *An Introduction to Contact Linguistics*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Woolard 1987** — Kathryn A. Woolard, »Codswitching and Comedy in Catalonia«, *Papers in Pragmatics* 1.
- Woolard 1989** — Kathryn A. Woolard, »Language Convergence and Language Death as Social Processes«, v: *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*, Nancy C. Dorian (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 355–367.

- Woolard 1992** — Kathryn A. Woolard, »Language Ideology: Issues and Approaches«, *Pragmatics* 2, 235–249.
- Woolard 1998** — Kathryn A. Woolard, »Language Ideology as a Field of Inquiry«, v: *Language Ideologies. Practice and Theory*, Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard, Paul V. Kroskrity (ur.), New York – Oxford: Oxford University Press, 3–47.
- Zajc 2003** — Marko Zajc, »Dobri, pogumni, zli – Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem«, *Razprave in gradivo* 42, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 222–237.
- Zakon o državni statistiki, *Uradni list Republike Slovenije* 45/1995.
- Zakon o državni statistiki, *Uradni list Republike Slovenije* 09/2001.
- Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002, *Uradni list Republike Slovenije* 66/2000.
- Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002, *Uradni list Republike Slovenije* 26/2001.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov, *Uradni list Republike Slovenije* 59/1999.
- Zakon o posebnih pravicah 2001** — »Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja«, *Razprave in gradivo* 38/39, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 399–402.
- Zemljič 1994** — Andrea Zemljič, »Ziele und Perspektiven des Artikel-VII-Kulturvereines«, v: *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, Boris Jesih (ur.) (= Narodne manjšine 3), Ljubljana, 278–285.
- Žagar 2000** — Mitja Žagar, »Slovenska terminologija na področju etničnih študij: razmišljanje o terminologiji pri proučevanju etnij in etničnosti«, v: *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*, zvezek 1, Inka Štrukelj (ur.), Ljubljana, 77–98.
- Župančič et al. 1996** — Milan Župančič et al., *Žumberak: baština i izazovi budućnosti*, Žumberak.
- Županić 1910** — Niko Županić, »Izveštaj o paleontološkom radu i ekskurziji u Beloj Kranjskoj«, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije* XXIII, 1909 (1910), 207–228.
- Županić 1912** — Niko Županić, *Žumberčani i Marindolci. Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj* (= *Prosvetni glasnik*, separat), Beograd.
- Županić 1925** — Niko Županić, »Belokranjci«, v: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* I, Zagreb, 147–149.

'NEITHER HERE NOR THERE'
THE SERBS OF BELA KRAJINA AND THEIR
LANGUAGE IDEOLOGY IN THE PROCESS OF LANGUAGE SHIFT

Summary

This study is divided into ten chapters. The first chapter gives an overview of previous linguistic research on small ethnic communities in the area of South-Eastern Europe, and points out new aspects and opportunities that are provided by an approach that considers language as a part of societal praxis. Basic historical, geographic and ethnographic facts about the Serbs of Bela Krajina are also provided.

In the second chapter, the linguistic situation of this ethnolinguistic community is analyzed through structural variables defined within the framework of the concept of ethnolinguistic vitality (Giles/Bourhis/Taylor 1977). These variables are status, demography and institutional support. The facts presented in this chapter provide an »objective« picture about the native idiom of the Serbs of Bela Krajina and its status. This picture indicates the low ethnolinguistic vitality of the idiom and the process of language shift, in which the dominant Slovenian language overtakes many domains of communication from the native Serbian idiom.

The third chapter overviews the features that are characteristic of the linguistic practice of the Serbs of Bela Krajina; these features are otherwise typical for communities undergoing the process of language shift, such as code alternation (code-switching, code-mixing, lexical borrowings and loans, coupling, etc.).

In the fourth chapter, the theoretical concept of language ideology is presented. This concept is a necessary prerequisite for the analysis of language shift as a process resulting from the tension between local and national identities.

From the fifth chapter on the focus is shifted towards the various discourses through which language ideologies are shaped, and from which these ideologies can also be read. In the fifth chapter, we deal with discourses that are characteristic of nation building processes at various historical moments in the area of the former Yugoslavia, which are simultaneously related to conceptualization of the community of the Serbs of Bela Krajina »from the outside«, by observers such as ethnographers, historians, politicians, journalists, etc. We attempt to situate these discourses into a broader European context by highlighting the evolution of the relationship between multilingualism and the

national state. This chapter touches upon another kind of ideological constructions of communities, those established by researchers dealing with linguistic communities and their idioms.

The sixth chapter aims to show ways in which central ideological notions appearing at the »national level« and closely related to national standard language, which we determined in the previous chapter, become incorporated into the discourse of the community members and serve in-group differentiation and definition of social roles inside the local community of the Serbs of Bela Krajina.

From the seventh chapter on, the focus of the analysis moves from ideological nuclei and thematic nodes expressed in discourse to the language material itself – i.e. to the linguistic means used to express language ideology in the process of language use. Concepts of *metapragmatic awareness* of speakers and *reflexivity* of language are essential for this kind of analysis. They are among the fundamental features of human languages, enabling ideologically motivated language use. The central topic of the seventh chapter is the linguistic phenomena on which speakers focus in the process of language use. Those phenomena are indicated by speakers' metapragmatic comments or by certain linguistic means serving as signals indicating those discursive segments or levels of language structure which are of particular importance for expressing language ideology.

The following two chapters are dedicated to the exploration of the interrelatedness of language ideology and language use in the discourse of the Serbs of Bela Krajina. This interrelatedness is based on implicit and explicit metapragmatic awareness. The eighth chapter deals with ideological functions of direct and indirect speech, the discursive forms which, due to their reflexive potential, enable speakers to express their views on social reality through language use.

The ninth chapter sheds a light on the relationship between collocutors, in this case between the researcher and the interviewee. We try to show how this relationship and the roles and statuses of the collocutors affect significantly the forms of language use and enable manipulation of certain linguistic means in order to stress the speaker's authority.

The last, tenth, chapter overviews the issues discussed so far, with special attention paid on the one hand to the fact that a language shift is a socially conditioned process, and to broader social phenomena such as the building of a national state and the tension between national and local interests on the other. In this chapter, the broader relevance of the

results obtained from the research on language shift from the perspective of language ideology is also discussed.

*

The Serbs of Bela Krajina are one of the numerous local ethnolinguistic communities undergoing a process of language shift as a consequence of major changes in their way of life due to modernization and industrialization. The direction and consequences of the language shift process are predictable to a high extent; nevertheless, this predictability neither undermines its theoretical significance and relevance as an object of research in linguistic anthropology, nor exhausts all its implications (cf. Tsitsipis 2003: 544, f. 5). The present study was written with the aim of pointing out the significance and implications of the process of language shift both in the particular social, historical, and geographical context (Southeastern Europe, the area of the former Yugoslavia, Republic of Slovenia, Bela Krajina), and with regard to broader social processes.

The process of language shift among the Serbs of Bela Krajina was approached from the perspective of language ideology, with a focus on language as one of the essential components of individual and group identity. The aim of the analysis was to shed light on the plethora of socially based views and beliefs both of the members of the local ethnolinguistic community and those belonging to broader social structures. Language ideology becomes a set of logical, comprehensible and well-founded views and beliefs if approached through the exploration of relationships placed on the axis individual-local-national. Due to the social nature of an individual and the social nature of statements, it is possible to observe more general regularities through the analysis of individual statements. (cf. Bahtin 1980).

In the first part of this study, the focus of the analysis was placed on the tension between local and national. The nation-state building process proved to be a key factor in shaping both »outside« discourses dealing with the Serbs of Bela Krajina and discourses produced by the community members themselves. The process of language shift can therefore be interpreted as a manifestation of a process through which a small local community becomes a part of broader social structures. Major ideological nodes in the discourse formed outside the community, such as authority, nostalgia, linguistic purism, were also discovered in the discourse of the community members. It is possible to understand these ideological nodes only if the local discourse, i.e. language material

obtained during the fieldwork, is placed into the broader context that includes public discourse related to this community and produced by journalists, politicians and researchers, as well as discourses of other communities (first of all the Slovenian majority) with which the Serbs of Bela Krajina have direct contacts.

The second part of the study provides an analysis of the ways through which linguistic ideology expressed in the contents of the discourse i.e. in ideological nuclei, is manifested in the language material itself, i.e. through the choice of linguistic means in the process of language use. This analysis concerns both explicit language ideology – ways in which speakers see and explain their language practice – as well as implicit language ideology, which is read out of the patterns of language use such as code alternation, reported speech, etc. (cf. Tsitsipis 2003: 543). The analysis has shown that the use of different codes and various discursive forms allows speakers to express the same ideological concepts that were detected in the first part of this study. Those concepts are based on two equally ideologized oppositions. The first is the opposition between local and national, where public sphere plays a significant role and the authority of the standard (national) language prevails, and is symbolically connected with the idea of progress and modernity. The second is the opposition between *then* and *now*, where the state of affairs prevailing in the past (*then*) was characterized by extensive use of the native idiom. This temporal opposition can also be traced at the synchronic level, and is expressed through differences between views of members of different generations. Those belonging to the oldest generation experience these differences most intensively, given the fact that together with the obsolescence of the native idiom (cf. Dorian (ed.) 1989) the whole value system and roles and authorities defined within the community become obsolete. Most of the analyzed narratives are built upon the opposition *then vs. now*. This opposition is present both in the narratives' contents and at the level of implicit language ideology. The oldest community members perceive the past as a *totality* in which the native idiom was integrated into all domains of life in the community, while the present time is characterized by a *fragmentation* and discrepancy between linguistic and extralinguistic orders (cf. Tsitsipis 2003: 550). In the new order prevailing nowadays, the oldest generation members see themselves as manifoldly deprived: on the one hand, the value they attach to the native idiom is lessened under the influence of the ideological concept of linguistic purism and the view on that idiom as being »a mixture« and »not a real language«, which is an inevitable consequence of the nation building process that

imposed the national standard language. On the other hand, the oldest generation members have never reached the native-like competence in that national language, a fact which they perceive as a problem and a disadvantage.

The process of language shift among the Serbs of Bela Krajina was approached from various perspectives, taking into account both »objective« sociolinguistic parameters and various discursive forms and levels of language structure and use that reveal a logic enabling this kind of communities to survive and transform themselves, and simultaneously show ways in which their members understand and rationalize the processes they are faced with, and negotiate their positions and roles in the changing society.

The present study is an attempt to observe the language ideology of the Serbs of Bela Krajina as a part of a broader discursive universe and to highlight ideological aspects that are common both to the local community members and outside elites, as well as mechanisms through which ideological nodes construed outside the community become adopted by its members and employed for redefinition and negotiation of relationships and roles inside the community. Those processes reveal the whole dynamics of social and linguistic changes and their interconnectedness, and show how deep the link is between the state-national and the local, between broader social processes and the ways in which local communities and their particular members rationalize, negotiate and justify their positions, roles, and strategies.

KAZALO POJMOV, OSEBNIH IN ZEMLJEPISNIH IMEN

A

Adlešiči 23, 30, 32, 38, 52, 53, 66, 106, 107, 129
Agar, M. 133
Aitchison, J. 116
alternacija kodov glej preklapljanje kodov
Álvarez-Cáccamo, C. 150, 154
analiza diskurza 146
Anderson, B. 89
Andrija, sv. 65
Anton, sv. 65
antropologija 84, 166
 fizična 93
 lingvistična 78
antropološko jezikoslovje 16, 133, 136, 146, 177
 severnoameriško 79
 zahodnoevropsko 79
Appadurai, A. 133
Atene 92
Auer, P. 58, 142
Avstrija 35, 122
avstro-ogrsko monarhija 89, 92, 93
avtentični govorec 111, 112, 113, 114
avtentičnost 110, 111, 112, 116, 129, 150
 jezika 111
 koncept 116, 129
 v sociolingvistiki 22
avtohtona manjšina
 definicija 17
avtoritativni diskurz 117, 118, 119, 120, 143
avtoriteta 116, 126, 128, 148, 158, 159, 160, 164, 167, 168, 177, 180
 pripovedovalca 145
 slovenskega standarda 131
 standardnega jezika 168, 178

starosti in lokalnega znanja 168, 170

B

Bahtin, M. 27, 110, 117, 118, 131, 146, 147, 148, 166
Bajramiče 19, 21
Bačka 19
Bakhtin, M. glej Bahtin, M.
Balkan 19, 25, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 122
 večjezinost 95
balkanizem 95
balkanska jezikovna ideologija 25, 93
Bamgbose, A. 150
Banat 19, 20, 53
Banfield, A. 148
Bartmiński, J. 72, 79
Bašić, G. 103
Batibo, H. 24
Bauman, R. 150
Beard, A. 116
Bela krajina 17, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 129, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 151, 154, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180
etnična raznolikost 35

- etnični stereotipi 36
 zemljepisna lega 30
 Bentahila, A. 142
 Beograd 92, 99, 174
 Besiner, N. 150
 Bickel, B. 18
 Bižić Omikus, V. 92
 Blagovjest 145
 Blanc, M. 17, 24, 28, 41, 57, 58, 63
 Blom, J. P. 73
 Boas, F. 77, 139
 Bogojavljenje 67
 Bojana 46
 Bojanci 23, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 45,
 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 92,
 99, 101, 102, 103, 114, 120, 123,
 125, 130, 132, 138
 cerkev sv. Đurđa 54
 na Jožefinskem zemljevidu 33
 Bokamba, E. 58
 Bolgarija 15
 Bonaparta, N. 82
 Bošković, P. 40
 Bosna 35, 97, 101
 Bourhis, R. 43, 44, 46, 53, 134
 Boym, S. 96, 97, 105
 Brezinger, M. 59
 Brezovica 121
 brisanje 131
 Brown, K. 96, 97
 Brown, R. 122
 Brunnbauer, U. 15
 Bucholtz, M. 22, 111, 114, 139
 Bugarski, R. 71, 90, 134
- C**
- Cameron, R. 148
 Campbel, L. 24
 Celje 130
 cerkvena občina
 Bojanci 54
 Miliči 54
 Chambers, J. 18, 55, 56, 114, 135
 Chomsky, N. 109
 cirilica 123, 125
- Ciril in Metod, sv. 102
 Civjan, T. 79, 80
 Clark, H. 149, 163
 Clyne, M. 19
 Coates, J. 55, 114
 Coulmas, F. 146, 147
 Coupland, N. 110, 111, 112, 113, 129,
 134, 135
 Crystal, D. 16, 28, 110
 Cvijić, J. 25, 91, 92
 Cychun, G. 38
- Č**
- čakavsko narečje 101
 Čelik, P. 40
 Čepelska Ada 174
 Čontala, B. 27, 99
 Čotrić, A. 104
 Črmošnjice 36
 Črna gora 46
 Črna krajina 34
 Črnomelj 24, 31, 35, 38, 52, 92, 102,
 103, 107
- D**
- Dalmacija 19
 Davies, E. 142
 demografija
 definicija 46
 distribucija govorcev 46
 število govorcev 46
 De Tracy, D. 82
 dialektologija 18
 ameriška 18
 evropska 18
 in ideologija avtentičnosti 112
 južnoslovanska 19, 165
 perceptivna 135
 srbska 21
 diaspora 24, 104
 srbska 105
 diferenciacija 137, 138
 jezikovna 138
 diglosija 24, 73
 in zamenjava jezika 73

- Diller, A. 109
 Dimitrič, M. 50, 101
 diskurz
 akademski 89
 avtoritativni 117, 118, 119, 120, 131, 168
 avtorski 148, 159, 160
 definicija 80
 dialoški 175
 diaspore 105
 javni 89, 90, 106
 jugoslovanski 93
 kongruentni 131
 kontradiktorni 131
 lokalne skupnosti 133
 lokalni 116
 metapragmatični 134, 137, 139
 modernosti 85
 multikulturni 93
 nacionalne identitete 116
 napredka 116, 119
 narativni 135, 148, 162, 164
 neposredni 146
 nostalgije 85, 97, 98, 105, 116, 125, 126, 127, 143
 novinarjev 178
 politikov 178
 posredni 146
 potopiscev 94
 psevdoakademski 89
 publicistični 103
 raziskovalcev 178
 strokovni 108
 zunanji 177
 diskurzivna formacija 116
 nacionalne identitete 116
 diskurzivni marker 85, 168, 175
 dojemanja 175
 predstavljanja 175
 distanca 86, 149
 distribucija govorcev
 koncentracija 46
 nacionalni teritorij 46
 proporcija 47
 Dobrzyńska, T. 149
 Dolenjska 119
 Dorian, N. 18, 22, 59, 63, 110
 Dragatuš 155
 Dragoševci 107
 Drašler, J. 39
 Dražumerič, M. 27, 30, 32, 36, 38, 51, 63, 71, 74, 101, 106, 107, 121, 129, 132, 138
 druga svetovna vojna 23, 24, 29, 32, 44, 52, 53, 63, 64, 76, 92, 106, 107, 138, 143, 180
 Dubois, B. L. 150
 Ducrot, O. 150
 Dunaj 35, 97
 Duranti, A. 78
 dvojezičnost 57, 58, 60, 65, 77, 128
 simetrična 59
 uravnovešena 63, 142
Đ
 Đurđe, sv. 54
 Đurđevdan 33
E
 Eagleton, T. 77, 82, 86, 131
 Eckert, P. 111
 Edesa 15
 Ehrenpreis, M. 94
 elita 89, 116, 117, 119
 južnoslovanska 97
 notranja 99
 politična 108
 zunanja 90, 99
 Enfield, N. 175
 England, N. 110
 esencializem 87, 139
 etnolingvistika 78
 slovanska 79
 etnolingvistična skupnost
 definicija 17
 etnolingvistična vitalnost 40, 41, 53, 55, 56, 143
 definicija 43
 dejavniki 43
 nizka 75

- objektivna 24
 subjektivna 24
 etnolingvistični vprašalnik 64
 Evropa 95, 96
 jugovzhodna 7, 15, 17, 40, 90, 177
 vzhodna 15
 zahodna 91, 93, 96
 Evropska unija 17, 96
- F**
 Fairclough, N. 80
 Ferguson, Ch. 73
 Ferguson, J. 133
 Ficko, M. 35
 Filipović, M. 27, 29, 30, 62, 63, 65, 66,
 68, 69, 71, 101, 114, 115
 Filipović, R. 24
 filozofija 175
 filozofija jezika 97, 146
 Fishman, J. 41, 78, 110
 Flora, R. 20
 Foddy, W. 166
 Foucault, M. 81, 116
 Fowler, R. 83
 fragmentacija 178, 179
 Francija 41
 izseljevanje v 53
 Friedman, V. 98, 99, 122
 Friedrich, P. 79
 Fuller, J. 175
- G**
 Gal, S. 25, 27, 77, 94, 95, 123, 131, 150
 Galasiński, D. 134
 Galicija 154
 Galipoli 19
 Garner, T. 135
 Garnett, L. 94
 Garrett, P. 134, 135
 Geeraterts, D. 97
 generativna slovnica 77, 109
 Gerrig, R. 149
 Geuss, R. 82
 Giles, H. 43, 44, 46, 53, 134, 135
 Gilman, A. 122
 Ginzburg, C. 135
 globinsko izposojanje 60
 Goffman, D. 95, 96
 Goffmanova, J. 166
 Gomirje 54
 Gordon, M. 18
 Gorjanci 23, 30
 Gorski kotar 52, 68
 govor
 odvisni 146, 147, 148, 149, 162
 premi 146, 147, 148, 149, 150, 151,
 154, 156, 158, 159, 160, 162,
 163, 164, 178
 tuji 146, 147, 148, 149, 150, 154, 160,
 161, 162, 163
 Greenberg, R. 22
 Griblje 92
 Grčija 15, 64, 76, 81, 86, 88, 121, 122,
 123, 131, 141, 144, 179
 Grosjean, F. 57
 Grzegorzczkova, R. 79
 Gudurica 53
 Gumperz, J. 58, 73, 142, 144
 Gupta, A. 133
 Gynnan, S. 84
- H**
 Haberland, H. 150
 Hale, K. 110
 Hamers, J. 17, 24, 28, 41, 57, 58, 63
 Hamp, E. 27, 118
 Hanks, W. 42
 Heath, S. 83, 135
 Hercegovina 101
 Herder, J. 79, 97
 Hermanik, K. 27, 36, 109
 heteroglosija 22, 110, 131
 Hill, J. 64, 74, 78, 79, 82, 83, 85, 97, 110,
 114, 118, 127, 131, 135, 166,
 168
 Hill, K. 135
 Hinnenkamp, V. 142
 Hinton, L. 110
 Hladnik, M. 36, 38
 Hoenigswald, H. 135

- Hoerder, D. 95, 96
 Houtkoop-Steenstra, H. 166
 Hranilović, N. 23
 Hristov, P. 23
 Hrvaška 23, 24, 29, 31, 32, 34, 35, 39,
 40, 52, 54, 98, 99, 100, 106, 107,
 108, 138
 kraljevina 89
 Neodvisna država 32, 107
 Hudelja, M. 32
 Humboldt, W. 79
 Husband, C. 43
- I**
 idealni informator
 v dialektologiji 18
 identiteta 145
 etnična 30
 individualna 177
 jezikovna 30
 kulturna 41
 nacionalna 116
 skupna 177
 sogovorcev 166
 spremenljiva 16
 večstranska 16
 zamenljiva 16
 ideologija 80, 82, 122, 129
 avtentičnosti 111, 112, 116
 definicija 109
 elite 111
 koncept 80, 82, 83
 maternega jezika 113
 nacionalnega 89, 110, 133
 purizma 116
 v jezikoslovju 109
 v kritični analizi diskurza 82, 83
 ideologija avtentičnosti
 in spolna diferenciacija 114
 v dialektologiji 112
 ideološka jedra 85, 86, 87, 116, 134,
 137
 idiolekt 27, 169
 idiom 18, 25, 28, 40, 56, 60, 62, 63, 64,
 70, 74, 116, 117, 118, 119, 127,
- 128, 130, 131, 132, 137, 140,
 141, 142, 143, 144, 151, 165,
 166, 168
 definicija 27
 imenovanje 122
 izolirani 19
 javne komunikacije 128
 lokalni 112, 117, 122, 123, 132, 165,
 166, 171, 173, 176
 materni 24, 27, 64, 70, 74, 115, 118,
 119, 121, 122, 123, 166, 172,
 178, 179
 ogrožen 68
 standardni 111, 166
 večine 128
 Ignjatije, sv. 65
 Ilić, M. 166
 ilirsko gibanje 90
 informator 18, 19, 20, 21, 126, 132, 135,
 137, 151, 162, 164, 165, 166,
 167, 168, 169, 170, 172, 173,
 174, 176
 inherentna norma 168
 institucionalna podpora
 definicija 53
 izobrazba 53
 religija 54
 Inštitut za narodnostna vprašanja 104
 Irvine, J. 25, 83, 94, 95, 131
 Italija 122
 kraljevina 32
 Ivačić, I. 27, 50, 99
 Ivanje. glej sv. Jovan; glej sv. Jovan
 Ivić, P. 19, 20, 21, 23, 165
 izgovor
 ekavski 70, 71, 123, 169
 ijekavski 70, 71, 101, 123, 138, 169
 ikavski 71
 izjava
 ideološka 134
 neideološka 134
 izposojenka 59
 novejša 59
 starejša 59
 izvirni govorec 129

J

- Jacobson, R. 57, 60
 Jaffe, A. 83
 Jagić, A. 115
 Jakobson, R. 139
 Jaworski, A. 134
 Jeremijev dan 65
 jezik
 angleški 162, 175
 arvanítika 64, 76, 118, 119, 121, 123,
 131, 141, 144, 179, 180
 avtentični 111
 crkvenoslovanski 125
 domorodcev 78
 francoski 148
 galicijski 154
 grški 119, 123, 144, 179
 hrvaški 73, 74, 98, 129
 italijanski 60, 73, 90
 javne komunikacije 123
 katalonski 74
 madžarski 90
 majhen 78
 manjšinski 117
 materni 93, 99, 109, 113, 123, 144,
 145, 172
 mexicano 74, 118, 127
 nacionalni 90, 98, 104, 110, 117, 121,
 122, 129, 179, 180
 nemški 69, 119
 ogroženi 110
 pisni 123, 179
 sardinijski 60
 slovenski 24, 27, 47, 48, 52, 53, 60, 63,
 65, 70, 74, 90, 119, 120, 121, 123,
 125, 128, 129, 130, 132, 133, 143,
 145, 151, 155, 172, 180
 srbohrvaški 74, 123, 125
 srbski 23, 24, 26, 27, 28, 46, 47, 48,
 51, 53, 60, 63, 98, 105, 121, 128,
 132, 143, 145, 153, 167, 168,
 172, 173, 174
 srbsko-hrvaško-slovenski 90
 standardni 117, 123, 168, 174, 176,
 178
 španski 118, 148, 154
 uradni 119
 večinski 180
 zastarevanje 178
 jezikoslovje
 antropološko 16, 18, 27, 77, 78, 177
 deskriptivno-strukturalistično 109
 kognitivno 77
 kritično 81
 kulturno 78
 ljudsko 135
 slavistično 78
 vzporedno-zgodovinsko 109
 jezikovna ideologija 25, 30, 57, 62, 75,
 76, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 99,
 110, 116, 117, 127, 129, 130,
 131, 133, 134, 135, 136, 142,
 143, 145, 146, 147, 148, 165,
 167, 173, 177, 178
 balkanska 93, 95
 definicija 82, 83
 eksplicitna 178
 implicitna 178
 in analiza diskurza 84
 koncept 87
 raziskovalcev 108
 v antropologiji 84
 zahodnoevropska 95, 96
 jezikovna kompetenca 51, 61, 63, 64,
 65, 128, 129, 142, 143, 145
 delna 63
 nepopolna 142
 jezikovna praksa 63, 70, 74, 75, 88, 137,
 150, 178
 jezikovna prilagodljivost 74
 jezikovna slika sveta 80
 koncept 79
 Johnstone, B. 150
 Joseph, J. 79
 Jovan, sv. 92, 126
 Jucker, A. 175
 Jugoslavija 26, 36, 89, 90, 91, 99, 104,
 105, 107, 123, 177
 kraljevina 32
 SFR 17, 26, 99

- jugoslovsanska patriarhalna kultura 98
- K**
- Kabakova, G. 79
- Kachru, B. 58
- Kahl, Th. 122
- Kanada 41
- Kanjižarica 157
- Karadžić, V. S. 19
- Karadorđević, A. 32
- Karlovac 31, 34, 107
- Karstedt, L. 79
- Kaser, K. 29, 31, 89
- Kay, P. 80, 135
- Keča 115
- Kearney, M. 133
- Khan, S. 43
- Khanittanan, W. 109
- Klopčič, V. 104
- Kloss, H. 22
- Knežević Hočevar, D. 39, 40, 53, 61, 108
- Koerner, E. 109
- Kočevje 34, 119
- Kočevski rog 30
- kognitivna psihologija 175
- Kolpa 23, 29, 30, 61, 68, 93, 98, 106, 107, 140
- Komac, M. 102, 104, 105
- konstuirani dialog 150
- Kordun 24, 39
- Kosmaj 92
- Kosovo 36, 92, 174
- Kosovski boj 101
- Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev 89, 90, 92, 93
- Kranjska 138
- vojvodina 89, 93
- Kristiansen, T. 134
- kritična analiza diskurza 81, 83
- kritična lingvistika 81
- Kroskriya, P. 84
- Krpan, S. 115
- Kruševac 19
- Kržišnik-Bukić, V. 104
- Kučan, M. 99, 103
- kulturna lingvistika 78
- Kupa glej Kolpa
- Kupa/Cúpa 122
- Kurath, H. 18
- L**
- Labov, W. 63
- Laclau, E. 88
- Ladegaard, H. 134
- Laketić, M. 99
- latinica 123, 125
- Lavandera, B. 78
- lažni citat 150
- Lee, B. 146, 148, 149, 175
- leksikalizacija
- terminov tradicionalne kulture 72
- leksikalna izposoja 57, 58, 60, 62, 64, 143
- Lesar, L. 50
- Levinson, S. 84
- Lewis, D. 166, 167
- Lika 24, 39, 52
- lingua communis 26
- lingvistična antropologija 78
- Lipnik 30
- Ljubljana 32, 40, 102, 104, 105
- Ljubljanska pokrajina 107
- ljudska ideologija avtentičnosti 111
- Ljudska milica 40
- ljudsko jezikoslovje 135
- logika 146
- Loma, A. 37
- London 92
- Lucio, G. 19
- Lucy, J. 84, 134, 137, 139, 140, 148, 162, 163
- Luka, sv. 65
- Luthar, O. 95
- M**
- Madžarska 19, 174
- Maher, J. 55
- majhna etnična skupnost
- definicija 26

- Majstorović, M. 100, 101
 Makedonija 19, 92, 94
 Maćkiewicz, J. 79
 Mal, J. 23, 36, 37
 mala maša 69
 Maleševska dolina 19
 Malmkjær, K. 81, 82, 83
 manjšina 104
 alohtona 53
 avtohtona 17, 26, 53, 101
 definicija 15
 etnična 26, 174
 institucionalno priznana 26
 italijanska 26
 jezikovna 28, 174
 madžarska 26
 nacionalna 102, 103, 105
 pravni status 15
 romska 26
 skrita 109
 Mann, C. 43
 Mannheim, B. 79
 Marçais, W. 73
 Marchard, J. 79
 Maribor 102, 126, 144, 155
 Marindol 23, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 40,
 45, 51, 53, 54, 69, 99, 100, 102,
 106, 107, 120, 129, 132, 138,
 140, 172
 na Jožefinskem zemljevidu 35
 maša
 mala 69
 velika 69
 matica 104
 Matijašević, R. 146, 147
 matična dežela 104
 Medard, sv. 65
 medmaše 69
 Meglen 122
 Mekina, I. 27, 103, 104
 mešanje kodov 57, 58, 61, 62, 125
 Messner-Sporšič, A. 115
 metajezik 134, 136, 137, 147
 definicija 134
 metapragmatika 137
 eksplicitna 137
 implicitna 137, 141
 metapragmatična zavest 85, 87, 134,
 136, 141, 142, 144
 pokazatelji 85
 metapragmatični diskurz 86, 137, 139
 metapragmatični komentar 63, 134,
 137, 140, 144, 162, 172, 173,
 174
 metapragmatični marker 151
 metasemantika 137
 Metlika 24, 31, 52, 103, 155
 meumaše glej medmaše
 migracije
 emigracija 52
 imigracija 52
 Miletić, V. 102, 103
 Miliči 23, 29, 30, 31, 32, 40, 45, 51, 53,
 54, 102, 106, 107, 120, 123, 129,
 138, 139
 cerkev sv. Petra in Pavla 54
 Milići glej Miliči
 Miller, L. 79
 Milroy, L. 18
 Ministrstvo za diasporo Republike Sr-
 bije 104
 Minnich, R. 122
 Mladenova, O. 116
 model sveta glej jezikovna slika sveta
 definicija 79
 modernost 86
 moč in solidarnost
 koncept 122
 Moravice 54
 Mouffe, Ch. 88
 Mrata, sv. 65
 Mühlhäusler, P. 110
 Müllerová, O. 166
 multilingvizem glej večjezičnost
 Muntzel, M. 24
 Muysken, P. 58
 Myers-Scotton, C. 59, 60, 142
 Myhill, J. 113, 116

N

nacionalna država 88
 nagrobni spomeniki 123
 Nânti 122
 napredek 86
 narečje
 čakavsko 101
 štokavsko 101
 vzhodnohercegovoško 23, 101
 Navratil, I. 97, 98
 Naylor, K. 26
 Nedzielski, N. 135
 neformalna podpora 53, 54
 Nelde, P. 17, 42
 Nemčija
 izseljevanje v 53
 Neretić 106
 nestabilnost norme 57, 71, 123, 168
 Nettle, D. 110
 Niš 92
 norma
 eksplicitna 71
 implicitna 71
 inherentna 72, 168
 nestabilnost 71
 nostalgija 86, 97, 98, 125, 126, 127, 128,
 131, 132, 177
 reflektivna 97
 rekonstruktivna 97, 105
 v preučevanju jezika 97
 Novo mesto 31, 101, 121

O

Ošaň/Archángelos 122
 Obošće 140
 Ochs, E. XE 135
 odnos med sogovorcema 165
 odvisni govor 85, 146, 147, 148, 149,
 162
 Östreich, K. von 94
 Ognjanović, D. 53, 104, 125
 Ogulin 68
 oratio obliqua glej odvisni govor
 oratio recta glej premi govor
 Ostermann, A. 122

otomanski imperij 93

P

Palmer, G. 78
 paradoks opazovalca 42
 Pariz 92
 partiarhalna kultura
 jugoslovska 98
 Paunovići 23, 29, 30, 31, 32, 40, 45, 51,
 53, 54, 65, 102, 106, 107, 120,
 129, 138
 Paunovići glej Paunovići
 Pavle, sv. 54
 Pehčevo 19
 Penn, J. 79
 perceptivna dialektologija 135
 Perrin, L. 148, 149, 155, 158, 161, 162
 Perudina 30
 Peter, sv. 54, 127
 Petrović, T. 68, 86, 95, 114
 Petrovo glej Peter, sv.
 Pfaff, C. 58
 Piccoli, A. 73
 Plotnikova, A. 64, 65, 68
 Plut, D. 30, 103
 podpora
 institucionalna 53, 54
 neformalna 53, 54
 poetika 146
 Polanyi, L. 150
 Polesje 38
 Poljanska gora 30
 Polzer-Srienz, M. 53
 Ponikve 68
 popis prebivalstva 23, 47, 48, 49
 Poplack, S. 57, 58, 59, 142, 143
 pragmatika 175
 preklapljanje kodov 24, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 85, 134, 141, 142, 143,
 144, 148, 150, 151, 156, 178
 definicija 57, 62
 in starostna stratifikacija 63
 Preloka 121, 141
 premeščanje kodov 154
 premi govor 62, 85, 143, 146, 147, 148,

- 149, 150, 151, 154, 156, 158,
159, 160, 162, 163, 164, 178
funkcija avtoritete 155, 158, 159,
160
funkcija ocenjevanja 155, 156
funkcija podpore 155, 161, 162
narativne funkcije 155
nenarativne funkcije 155
Preston, D. 135
pripoved 136
proces ustvarjanja držav nacij 88, 91,
95, 98, 99, 108, 117, 119, 123,
177, 179
Promitzer, Ch. 27, 32, 90, 92, 93, 95, 99,
101, 109
prva svetovna vojna 92
Pupovac, M. 134
purizem 116, 117, 177, 178
definicija 116
Pusti Gradec 114
- R**
Radatovići 107, 172
Rajšp, V. 35
Rakić, S. 19
Ramovš, F. 61
Raška 46
raziskovalec 137, 144, 165, 166, 167,
168, 170, 171, 172, 174, 176
v dialektologiji 165
Recanati, F. 146, 149, 163
reiteracija 144
Reitz, J. 41
retorika zaščite ogroženih jezikov 110
Ribnik 30
Rim 92
Rindler Schjerve, R. 59, 60
Robinson, P. 134
Romaine, S. 110
Romunija 19
Rubin, D. 135
Rudnik 92
Rumsey, A. 135
- S**
samocitiranje 153
samopopravek 63, 145, 172
samozaničevanje 118
Sandomirskaja, I. 79
Sankoff, D. 58, 142
Sapir, E. 77, 139
Saussure, F. 77, 139
Savić, J. 57, 58, 142
Schilling-Estes, N. 166
Schubert, G. 94
Schuchardt, H. 19
Searle, J. 163
Semič 23, 35, 114
sfera javnega 123, 173, 178
definicija 123
Shaparova, E. 71
Sherzer, J. 84
Shridar, K. 58
Shridar, S. 58
Sikimić, B. 27, 165, 166, 174, 175
Silverstein, M. 28, 76, 82, 83, 108, 117,
133, 137, 139
skrite manjšine 109
vizualizacija 110
skupnost 134
avtohtona 17, 26
dvojezična 86
etnična 17, 26, 27, 43, 76, 101, 109,
110, 116
etnolingvistična 17, 24, 28, 40, 41, 46,
51, 54, 57, 63, 64, 69, 75, 76, 87,
88, 90, 105, 111, 115, 116, 117,
119, 121, 122, 123, 126, 127,
128, 129, 131, 133, 134, 137, 138,
143, 144, 145, 165, 166, 170, 172,
173, 174, 177, 178, 179, 180
govorna 28
izolirana 97
jezikovna 17, 18, 22, 28, 46, 97, 116,
173
lokalna 22, 27, 28, 56, 88, 90, 114, 116,
117, 119, 121, 122, 123, 125, 128,
133, 134, 143, 165, 166, 168, 172,
173, 174, 176, 177, 179

- majhna 17, 26, 27, 43, 55, 76, 87, 97,
 101, 105, 109, 110, 116
 manjšinska 17, 41, 69, 88, 108, 123,
 142
 nacionalna 108, 116, 179
 omejena 89
 patriarhalna 128, 130
 politična 89
 ruralna 55, 114, 176
 slovenska 179
 srbska 127
 suverena 89
 tradicionalna 55, 128
 večinska 129
 večjezična 128, 136
 zamišljena 89, 90
 skupno znanje 175, 176
 Slovenija 25, 26, 29, 31, 32, 35, 39, 40,
 49, 50, 53, 54, 90, 91, 92, 98, 99,
 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 119, 122, 125, 132,
 138, 177
 Narodna republika 32
 SR 106
 Slunjska plošča 30
 Smiljanić, M. 91
 Smith, S. 175
 smrt jezika 21
 definicija 21, 24
 postopna 24
 socialna mreža
 koncept 55
 odprtega tipa 56
 zaprtega tipa 56
 socialna psihologija jezika 134
 sociolingvistika 16, 21, 22, 40, 78, 111,
 122, 142
 sociologija 166
 solidarnost 86
 Solun 15
 Sovjetska zveza 17
 spolna diferenciacija 129
 Srbija 19, 28, 35, 53, 71, 98, 101, 123
 Srbska krajina 99, 100
 Srbska pravoslavna cerkev 23, 40
 srbsko kulturno društvo 54, 101
 Društvo Srpska zajednica 102
 Srednja vas 35
 Sredozemlje 94
 Srem 19
 stališča do jezika 134
 Stanojević, S. 100
 Staudinger, E. 109
 Steinke, K. 27
 Stepanović, P. 19
 Stross, B. 137
 subordinacija 22, 88
 Suppan, A. 15

Š
 Škiljan, D. 27, 28, 123, 134
 šole v srbskem jeziku 53, 103
 Štajerska 15, 140
 Štrumbl, Ž. 23

T
 Tabouret-Keller, A. 41
 Tannen, D. 149, 150
 Tavčar, I. 37
 Taylor, D. 43, 44, 46, 53
 Telija, V. 79
 Terseglav, M. 27, 30, 38, 47, 52, 70, 71,
 74, 101, 106, 132, 138, 167
 Težak, S. 68
 tipologija jezika 109
 Todorova, M. 15, 94, 95, 96
 Tolstaja, S. 67
 Tolstoj, N. 65, 67, 72, 78
 Tomić, M. 19
 tradicija 86
 tradicionalna kultura 64, 65, 72
 leksikalizacija terminov 72
 Trakija 15
 tretji rajh 109
 Tribučje 52, 66
 Troubetzkoy, N. 19
 Trst 34
 Trubeta, S. 15
 Trudgill, P. 18, 114, 135
 Tsitsipis, L. 22, 27, 63, 64, 76, 81, 82, 84,

- 85, 86, 87, 88, 110, 117, 119, 121,
122, 123, 125, 126, 131, 133, 134,
135, 136, 141, 142, 144, 166, 168,
177, 178, 179
- tuji govor 146, 148, 149, 150, 154, 160,
161, 162, 163
definicija 147
- tujka 59
- Turčija 19, 20, 122
- U**
- Ukve/Ugovizza 122
- Uma/Huma 122
- Urad Republike Slovenije za narod-
nosti 104
- Urban, G. 137
- Uškoki 23, 29, 30, 36, 37, 38, 39, 97, 98,
101
- Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in
Slovencev 90
- Ustava Republike Slovenije 26, 53, 90
ustvarjanje leksikalnih parov 62, 143,
144, 145, 171
- Užice 19
- V**
- Vakanjac, M. 103
- Val canale 122
- Valjevo 19
- Valvasor, J. 30, 36, 37
- Van der Sijs, N. 116, 117
- Van Dijk, T. 81
- Van Noppen, J. P. 83
- Varnava, patriarh 103
- Vasović-Mekina, S. 103
- večglasje glej heteroglosija
- večjezičnost 77, 116
na Balkanu 95
- velika maša 69
- Veliko bukovje 30
- verbum dicendi 151, 156, 162, 163
- Verschueren, J. 80, 84, 85, 108, 136,
166, 167
- Vico, G. 79
- Vidovdan 90
- Vincent, D. 148, 149, 155, 158, 161,
162
- Vinica 24, 33, 52, 53, 66, 92, 145
- vizualizacija skritih manjšin 110
- Vlahi 37, 38, 39
Meglenski 122
- Vlahović, N. 134
- Vojna krajina 29, 31, 36, 52, 89, 94
- Vojvodina 19, 67, 71, 115, 128
- Vološinov, V. glej Bahtin, M.
- Voss, Ch. 15, 27
- Vrlinić, R. 125
- Vršac 53
- vsi sveti 65
- Vukićević, M. 19
- Vučković, M. 24, 56, 67, 114, 115, 128,
166
- vzhodnohercegovsko narečje 23, 101
- W**
- Wakelin, M. 135
- Walters 114
- Whorf, B. L. 77, 139, 140
- Wiemann, J. 135
- Williams, A. 134, 135
- Williams, R. 18
- Winford, D. 16, 73
- Woolard, K. 74, 82, 83, 86, 136
- Z**
- Zagreb 121
- Zajc, M. 36, 37, 38, 89, 98, 106
- zakoni
eksogamni 24
mešani 23, 25, 39, 51, 52, 63, 129
- zamejstvo glej diaspora
- zamenjava jezika 16, 21, 41, 49, 56, 57,
59, 60, 63, 64, 72, 73, 75, 76, 85,
86, 87, 88, 97, 108, 110, 116, 131,
168, 177, 180
- definicija 16
- dejavniki 41
in tradicionalna kultura 64, 72
- zamišljena politična skupnost 89
- zastarevanje jezika 21, 178

KAZALO POJMOV, OSEBNIH IN ZEMLJEPISNIH IMEN

- Združene države Amerike 16, 78, 92, 125
 izseljevanje v 24, 53
Zemljič, A. 15
Zilje 121
- Ž**
Žagar, M. 26
Žumberak 23, 25, 29, 30, 32, 38, 89, 97,
 121, 139, 140
Žuniči 30, 40
Županič, N. 27, 32, 34, 38, 92, 93, 94, 95,
 98, 101, 113, 114, 118, 126, 127

Doc. dr. TANJA PETROVIĆ je jezikoslovka in antropologinja, sodelavka Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Univerze v Novi Gorici. Področje njenega raziskovalnega dela so stiki med jezikovnimi, družbenimi in kulturnimi pojavi, predvsem na območju jugovzhodne Evrope. Pogloblja se v problematiko vloge jezika v oblikovanju identite, spomina in ideologij.

Iz recenzij:

Delo dr. Tanje Petrović odlikuje izjemna povezanost dveh ravni analize, analize empiričnega gradiva in analize teoretskih konceptov. Obe vrsti analize sta natančni, poglobljeni in prinašata znanstvena spoznanja o majhnih etnolingvističnih skupnostih, spoznanja, ki so pomemben ter izviren prispevek k sociolingvistiki, antropološki lingvistiki in pragmatiki.

Prof. dr. Janez Justin

Avtorica je uspešna v uporabi in presoji večravenskega preučevanja jezikovne situacije, ki ne zahteva le natančnega poznavanja in uporabe različnih metodoloških pristopov (od terenskih dialektoloških raziskav do ugotavljanja in razumevanja ideoloških determinant diskurza in dialoga) temveč tudi poglobljeno poznavanje številnih teorij. Njena največja odlika je ta, da je večravensko analizo uspešno sintetizirala v skladno celoto, s pomočjo katere postanejo številne dimenzije jezikovne situacije in ideologije srbskih govorcev v Beli krajini razumljive strokovnjakom kot tudi laičnim bralcem.

Prof. dr. Dubravko Škiljan

2.755 SIT 11,50 €

[HTTP://ZALOZBA.ZRC-SAZU.SI](http://zalozba.zrc-sazu.si)